

ΙΟΝΙΟ ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ

Σχολή Επιστήμης της Πληροφορίας &
Πληροφορικής

*Τμήμα Αρχειονομίας, Βιβλιοθηκονομίας και
Μουσειολογίας*

ΤΙΤΛΟΣ ΠΤΥΧΙΑΚΗΣ ΕΡΓΑΣΙΑΣ:

«Βυζαντινά και Μεταβυζαντινά μνημεία Μαγνησίας»

ΤΗΣ: ΔΗΜΑΚΟΠΟΥΛΟΥ ΜΑΡΙΑΣ

ΕΠΙΒΛΕΠΩΝ ΚΑΘΗΓΗΤΗΣ: ΖΑΧΟΥ ΒΙΛΕΛΜΙΝΑ

ΚΕΡΚΥΡΑ
ΜΑΪΟΣ 2019

Περιεχόμενα

Εισαγωγή Α΄ Κεφαλαίου	3
A. Ιστορική Ανάλυση	4
1. Η Δημητριάδα και το Πήλιο κατά την πρώιμη βυζαντινή εποχή 4 ^{ος} -6 ^{ος} αι.	4
1.1 Η πόλη της Δημητριάδας ως τον 6ο αι.	5
2. Η Δημητριάδα και το Πήλιο κατά τη μέση βυζαντινή εποχή 7 ^{ος} – 12 ^{ος} αι.	7
2.1 Η κάθοδος των Αραβοσλάβων (7 ^{ος} – 8 ^{ος} αι.)	7
2.2 Οι Σαρακηνοί πειρατές (9 ^{ος} – 11 ^{ος} αι.)	8
2.3 Βουλγαρικοί πόλεμοι (10 ^{ος} – 11 ^{ος} αι)	10
2.4. Η Δημητριάδα και το Πήλιο κατά τον 11 ^ο -12 ^ο αι.	11
3. Η Δημητριάδα και το Πήλιο κατά την ύστερη βυζαντινή εποχή (13 ^{ος} – 15 ^{ος} αι.	15
3.1 Η Δημητριάδα και το Πήλιο κατά την άλωση του 1204.	15
3.2 Η λατινοκρατία στο Πήλιο	16
3.3 Ο οίκος των Μελισσηνών στη Δημητριάδα και το Πήλιο	18
Κωνσταντίνος Μελισσηνός (1207 – 1255)	18
3.4 Η κατάληψη της Δημητριάδας και του Πηλίου από τους Τούρκους	20
Εισαγωγή Β΄ Κεφαλαίου	23
B. Οι Βυζαντινοί Ναοί του νομού Μαγνησίας	25
1.1 Μονή του Αγίου Λαυρεντίου	26
2.1 Ιερά Μονή της Πανάγνου Θεομήτορος (Άνω Παναγία Ξενιά)	31
3.1 Μονή Οξείας Επισκέψεως της Πανάγνου Θεομήτορος	35
4.1 Μονή Προφήτου Προδρόμου Νέας Πέτρας	38
5.1 Ναός της Κοιμήσεως της Θεοτόκου στο Λόφο της Επισκοπής Άνω Βόλου	41
5.2 Ναός Γενεσίου Ιωάννου Προδρόμου στο Λόφο της Επισκοπής Άνω Βόλου	42
5.3 Ναός Μεταμορφώσεως του Σωτήρος στο Λόφο της Επισκοπής Άνω Βόλου	43
6.1 Ναός Αγίου Νικολάου στον Άγιο Βλάσιο του Πηλίου	43
7.1 Ναός της Μεταμορφώσεως του Σωτήρος στη Ζαγορά Πηλίου	45
8.1 Ναός Κοιμήσεως της Θεοτόκου στο Κάστρο Λεχωνίων	45
9.1 Ναός Αγίων Αποστόλων στο Λεφόκαστρο	46
10.1 Ναός Παναγίας στο Λεφόκαστρο	47
11.1 Ναός Παναγίας στο Προμύρι	48
12.1 Αγίας Τριάδας στη Σούρπη	48
13.1 Ναός Παναγίας στο Πηγάδι Πτελεού.	49

Γ. Οι Μεταβυζαντινοί ναοί του νομού Μαγνησίας	50
1.1 Ναός Αγίας Μαρίας , Κισσός Πηλίου.....	50
5.1 Ο ναΐσκος της Παναγίας Πορταρέας στην Πορταριά Πηλίου	56
6.1 Ο Ναός των Παμμεγίστων Ταξιαρχών στις Μηλιές Πηλίου	57
Δ. Η πόλη της Δημητριάδας.....	59
Ε. Φρούρια /Κάστρα και Οικισμοί	60
1.1 Λεφόκαστρο.....	61
2.1 Παλιόπυργος / Κορακαίπυργος.....	61
3.1 Το κάστρο της Νταμούχαρης.....	62
4.1 Το Παλαιόκαστρο της Καραβοστασιάς.....	63
5.1 Το Παλαιόκαστρο των Λεχωνίων	63
6.1 Ο πύργος του Αγίου Λαυρεντίου	64
7.1 Παλιόκαστρο στη «Θεοτόκο»/ Σηπιάς Άκρα	65
8.1 Χορτόκαστρο	66
9.1 Το κάστρο του Κεραμιδίου.....	67
Επίλογος.....	67
Βιβλιογραφία	68
Ηλεκτρονική Βιβλιογραφία	72

Εισαγωγή Α' Κεφαλαίου

Ο Νομός Μαγνησίας αποτελεί μια γεωγραφική περιοχή με πλούσια ευρήματα, τα οποία καλύπτουν όλες τις ιστορικές χρονικές περιόδους. Στη μελέτη αυτή θα προσπαθήσουμε να παραθέσουμε την ιστορία του Νομού Μαγνησίας και ειδικότερα αυτής του Πηλίου, Άνω Βόλου και Σποράδων κατά την βυζαντινή και μεταβυζαντινή περίοδο. Βασικά εργαλεία της μελέτης αυτής θα αποτελέσουν οι ιστορικές πηγές καθώς και το διαθέσιμο μνημειακό υλικό. Ο συνδυασμός των δύο αυτών «εργαλείων» έχει ως απώτερο σκοπό να δοθεί μια ολοκληρωμένη εικόνα της βυζαντινής και μεταβυζαντινής Μαγνησίας. Το ιστορικό πλαίσιο της μελέτης θα συμπληρωθεί κατά κύριο λόγο από την καταγραφή και ανάλυση των μνημείων. Τα ιστορικά μνημεία στα οποία θα δοθεί έμφαση είναι κυρίως εκκλησίες και μοναστηριακά συγκροτήματα ενώ ελάχιστα θα μας απασχολήσουν οικιστικά και πολεοδομικά κατάλοιπα, όπως είναι τα τείχη των πόλεων.

Παράλληλα, θα παραθέσουμε τις ενέργειες των αρμόδιων αρχών όσον αφορά τη συντήρηση των μνημείων και κατά πόσο έχουν αξιοποιηθεί ως εκπαιδευτικοί ή τουριστικοί προορισμοί. Ιδιαίτερη επιθυμία είναι η παρούσα μελέτη να αποτελέσει κινητήριος δύναμη για περαιτέρω ιστορική έρευνα ενώ παράλληλα να αποδώσει στο μέγιστο βαθμό το βυζαντινό παρελθόν της περιοχής.

Α. Ιστορική Ανάλυση

1. Η Δημητριάδα και το Πήλιο κατά την πρώιμη βυζαντινή εποχή 4^{ος}-6^{ος} αι.

Η περιοχή της Δημητριάδας, η οποία υπάγεται στην ευρύτερη περιοχή του Πηλίου, ιδρύθηκε το έτος 294 π.Χ. από τον βασιλέα Δημήτριο (Πολιορκητή). Αυτή η έκταση αποτελεί σήμερα την ευρύτερη περιοχή του Βόλου. Θα πρέπει να σημειωθεί ότι το Πήλιο, ως όρος, δεν κατοικούνταν πριν τον 10ο αι. μ.Χ. Από τον 10ο αι. και έπειτα έχουμε τα πρώτα μοναστήρια, τα οποία αποτέλεσαν την βάση για την δημιουργία των πρώτων οικισμών. Η περίοδος της Τουρκοκρατίας είχε ως αποτέλεσμα οι οικισμοί αυτοί να πληθύνουν και έκτοτε να συγκροτήσουν τα γνωστά έως σήμερα χωριά του Πηλίου. Η πόλη της Δημητριάδας αποτέλεσε σημείο αναφοράς για την Μαγνησία ήδη από τους παλαιοχριστιανικούς αιώνες μέχρι και τον 13ο αι., ο οποίος σηματοδοτείται από την πτώση της Κωνσταντινούπολης από την Δ' Σταυροφορία το έτος 1204.¹ Ήδη από τα παλαιοχριστιανικά χρόνια η Δημητριάδα αναπτύσσεται σημαντικά αποτελώντας έδρα επισκοπής όσο ο υπόλοιπος θεσσαλικός χώρος βάλλεται τόσο από τις αιρέσεις όσο και από τις επιδρομές των Ούνων και των Γότθων.

Η περίοδος των μέσων βυζαντινών χρόνων, και ειδικότερα από τα μέσα του 7ου αι έως τον 8ο αι, συμπίπτει με την ερήμωση του αστικού, οικονομικού και κοινωνικού βίου εξαιτίας της έλευσης των Σλάβων στην περιοχή της Ανατολικής Θεσσαλίας, της Δημητριάδας και του Πηλίου. Ως εκ τούτου οι ιστορικές μαρτυρίες είναι ελλιπείς και αποσπασματικές. Η μεσοβυζαντινή περίοδος ολοκληρώνεται με την εξιστόρηση σημαντικών γεγονότων του 11ου και του 12ου αιώνα που έλαβαν χώρα στο Πήλιο και την Δημητριάδα. Τα γεγονότα αυτά αφορούν την εμπορική θέση της πόλεως, την εμφάνιση των Νορμανδών και τις οικονομικές καταστάσεις πριν την έλευση των Δυτικών στο θεσσαλικό χώρο. Εν συνεχεία, θα καταγραφεί η ιστορία του Πηλίου και της πόλης της Δημητριάδας από τους ύστερους μεσαιωνικούς χρόνους έως και την τουρκική κατάκτηση (13ος – 16ος αι.). Θα δοθεί βάρος στην λήξη της βυζαντινής ιστορίας της πόλεως της Δημητριάδος μετά την άλωση της Κωνσταντινουπόλεως από τους Δυτικούς (1204), καθώς και στην ανάληψη της εξουσίας από την οικογένεια των Μελισσηνών στις αρχές του 13ου

¹ Για την βυζαντινή Δημητριάδα βλ. Αβραμέα, 136-141· Παπαθανασίου, *Δημητριάδα*· Παπαθανασίου, *Μαγνησία*· Παπαχατζής, 52-56· Ντίνα, *Δημητριάδα*, 112-158.

αι. Κατά την περίοδο αυτή θα επισημανθεί και η ανάπτυξη που γνώρισε η περιοχή του Πηλίου και ιδιαίτερα η σταδιακή του κατοίκηση.

1.1 Η πόλη της Δημητριάδας ως τον 6ο αι.

Στις αρχές του 5ου αι. έχουμε τις πρώτες γραπτές ιστορικές μαρτυρίες οι οποίες αποτελούν σημαντικό στοιχείο για την κατανόηση της θέσης της πόλεως σε σχέση τόσο με τις γύρω πόλεις αλλά και με την βυζαντινή αυτοκρατορία. Μια από τις σημαντικές αυτές μαρτυρίες αποτελεί η επιστολή του τότε Πάπα της Ρώμης Βονιφάτιου η οποία προοριζόταν για τους επισκόπους του Ιλλυρικού, στο οποίο υπαγόταν τότε η Θεσσαλία, όπου αναφέρεται ως επίσκοπος της Δημητριάδος ο Μάξιμος. Η επιστολή αυτή αποτελεί αδιάψευστη απόδειξη πως ο χριστιανισμός έχει εδραιωθεί στην περιοχή καθώς η πόλη της Δημητριάδας έγινε έδρα επισκοπής. Βέβαια δεν υπάρχουν ιστορικές μαρτυρίες που να μας κατατοπίζουν για την χρονική διάδοση του Χριστιανισμού, όμως πιθανολογείται πως κατά κύριο λόγο η διάδοσή του σχετίζεται Άγιο Ηριδίωνα².

Ο εκχριστιανισμός πραγματοποιούνταν ανάλογα με την παράδοση που είχε η κάθε περιοχή. Τα κατάλοιπα της ειδωλολατρίας επέζησαν σε κάθε περιοχή είτε για μεγαλύτερο είτε για μικρότερο χρονικό διάστημα. Η νέα αυτή θρησκεία διαδόθηκε αρχικά στα μεγάλα αστικά κέντρα όπως ήταν η Δημητριάδα και οι Φθιώτιδες Θήβες και μετέπειτα στον υπόλοιπο θεσσαλικό χώρο. Ο αυτοκράτορας Θεοδόσιος ήταν αυτός που καθιέρωσε τον χριστιανισμό ως επίσημη θρησκεία του κράτους (389 μ.Χ.) με την έκδοση διατάγματος. Παρόλο που ο αυτοκράτορας Θεοδόσιος προέβη σε αυτή την πράξη, γνωρίζουμε πως σε πολλές επαρχίες της Βυζαντινής αυτοκρατορίας διατηρείται η ειδωλολατρία ως και τον 6ο αι.³ Κατά του πρώιμους βυζαντινούς χρόνους ο ελλαδικός χώρος δεινοπαθεί από τις συνεχείς επιδρομές ξένων λαών, όπως οι βαρβαρικές επιδρομές των Βησιγόθων του Αλάρικου (397 μ.Χ.), οι Ούννοι του Αττίλα (441 μ.Χ.) και οι Οστρογότθοι του Θεοδώριχου (473 μ.Χ.). Οι επιδρομές αυτές, πέραν του ότι στάθηκαν η αιτία να καταστραφούν και να ερημωθούν πολλές πόλεις του ελλαδικού χώρου είναι συνυφασμένες και με την εμφάνιση των αιρέσεων. Οι αιρέσεις υπήρξαν ιδιαίτερα απειλητικές για την συνοχή της νεοσύστατης βυζαντινής αυτοκρατορίας στην οποία συμπεριλαμβάνεται η περιοχή της Δημητριάδας και

² Προς Ρωμαίους, 6,11.

³ Βλ. Αβραμέα, 40-41· Επίσης, σχετικά με τη διάδοση της νέας θρησκείας στα μεγάλα αστικά κέντρα, επιβεβαιώνονται από τις ανασκαφές: στη Δημητριάδα αποκαλύφθηκαν δύο παλαιοχριστιανικές βασιλικές που χρονολογούνται στα τέλη του 4^{ου} αι. μ.Χ. ενώ στις Θήβες δέκα παλαιοχριστιανικές βασιλικές, από τις οποίες η αρχαιότερη χρονολογείται στα μέσα του 4^{ου} αι. μ.Χ.

γενικότερα η Θεσσαλία. Ενώπιον αυτής της απειλής ο θεσσαλικός χώρος δεν έμεινε αμέτοχος. Οι βαρβαρικές επιδρομές υποθέτουμε πως είχαν αντίκτυπο στην υπαίθρια χώρα και την βυζαντινή Δημητριάδα καθώς δεν υπήρχαν ιστορικές μαρτυρίες που να καταγράφουν την καταστροφή ή την κατάληψη της περιοχής από τους επιδρομείς. Σε αυτό το πλαίσιο πιθανολογείται πως η πόλη εγκαταλείφθηκε για ένα μικρό χρονικό διάστημα και οι κάτοικοι να μεταφέρθηκαν στο Πήλιο. Αυτή η θεωρία προκύπτει από τις πληροφορίες που έχουμε για τα τείχη της πόλης που δεν ήταν επαρκή για να αποκρούσουν πιθανή εισβολή.

Υπάρχουν άλλοι δύο παράμετροι που εξηγούν την μετακίνηση των κατοίκων στις περιοχές του Πηλίου. Ο 6ος αι. έχει χαρακτηριστεί ως αιώνας σεισμών και καταστροφών από τις οποίες δεν ξέφυγε η περιοχή του Πηλίου και της Δημητριάδας. Αν και δεν υπάρχουν γραπτές πηγές που να αναφέρουν τι συνέπειες είχαν οι φυσικές καταστροφές στην περιοχή, οι τμήσεις στους κίονες των παλαιοχριστιανικών λειψάνων των βασιλικών εκκλησιών στις Φθιώτιδες Θήβες αποδεικνύουν, χωρίς κανένα περιθώριο για αμφιβολίες, την ένταση των καταστροφών από τους σεισμούς.⁴ Πέραν των φυσικών καταστροφών, είχαμε την εμφάνιση του μεγάλου λοιμού το έτος 541, ο οποίος οδήγησε στην ερήμωση των πόλεων σε όλο τον ελλαδικό χώρο. Οι επιζήσαντες του λοιμού κατέφυγαν στα ορεινά προκειμένου να προστατευτούν από την ασθένεια. Η εγκατάλειψη των πόλεων του 6ου αι είχε ως αποτέλεσμα οι πόλεις αυτές να καταστούν ευάλωτες σε οποιαδήποτε εξωτερική απειλή καθώς στερούνταν στρατιωτικής και οχυρωματικής αντίστασης έναντι των ξένων επιδρομών. Ο αυτοκράτορας Ιουστινιανός κατανοώντας την απειλή αυτή προέβη στην οχύρωση και περιτείχιση των πόλεων σε όλο τον ελλαδικό χώρο.

Η απόφαση του Ιουστινιανού να οχυρώσει πλήρως τις πόλεις συμπεριλάμβανε φυσικά και την πόλη της Δημητριάδας, η οποία από το έτος 540 περιβαλλόταν με τείχος που περικλείει την βυζαντινή πόλη. Παρά τις φυσικές καταστροφές και την έλλειψη οχύρωσης η Δημητριάδα εξακολουθούσε να αποτελεί σημαντική και αξιόλογη πόλη της βυζαντινής Θεσσαλίας. Την περίοδο αυτή κατασκευάστηκαν 382 αμυντικοί πύργοι σε όλη τη Θεσσαλία. Η Δημητριάδα και οι Φθιώτιδες Θήβες ως πόλεις που βρίσκονταν κοντά στη θάλασσα γνώρισαν ιδιαίτερη ανάπτυξη με την τείχιση των πόλεων καθώς λειτουργούσαν σαν εμπορικοί σταθμοί. Η ύπαρξη των λιμανιών όρισε την Δημητριάδα ως «πύλη» που ήλεγχε τις θαλάσσιες εμπορικές μεταφορές και την κατέστησε μια πόλη με έντονη στρατηγική σημασία. Η οχύρωσή της και η στρατηγική της θέση θα καταστούν

⁴ Για τα παλαιοχριστιανικά μνημεία και ευρήματα των Φθιώτιδων Θηβών βλ. Ντίνα, *Αρχαιότητες*, 423-139.

σημαντικά στοιχεία όταν καθ' όλη την διάρκεια του 7ου και του 8ου αι εμφανίζονται τα πρώτα αραβοσλαβικά φύλλα.

2. Η Δημητριάδα και το Πήλιο κατά τη μέση βυζαντινή εποχή 7ος – 12ος αι

2.1 Η κάθοδος των Αραβοσλάβων (7ος – 8ος αι.)

Η Θεσσαλία και ειδικότερα η ευρύτερη περιοχή του Πηλίου και της Δημητριάδας βάλλονται από τις επιδρομές των Αραβοσλάβων. Ωστόσο μεταξύ του 7ου και του 8ου αι διακρίνεται ένα ιστορικό χάσμα το οποίο παρέχει μηδαμινές μαρτυρίες και αναφορές για αυτή την επιδρομή. Δεν υπάρχει κάποια σχετική πληροφορία στην οποία μαρτυρείται η κατάληψη της Δημητριάδας από τους Σλάβους κατά την διάρκεια των σλαβικών επιδρομών. Κατά τον 7ο και 8ο αι παρατηρούνται εποικήσεις Σλάβων, οι οποίες είχαν ειρηνικό χαρακτήρα στις ορεινές, πεδινές και ημιορεινές περιοχές του ελλαδικού χώρου. Οι Σλάβοι που εποίκισαν στην Θεσσαλία έφεραν την ονομασία των «Βελεγεζιτών» ενώ σε άλλες περιοχές κατείχαν διαφορετικές ονομασίες καθώς ήταν διαφορετικής εθνολογικής προελεύσεως.⁵ Οι Βελεγεζήτες Σλάβοι εντοπίζονται από ιστορικές μαρτυρίες στις περιοχές των Φθιώτιδων Θηβών και του Βελεστίνου. Λόγω αυτής της μαρτυρίας ο ιστορικός C. Horf προέβη στην διατύπωση πως το τοπωνύμιο Βελεστίνο απορρέει από την εποίκηση των Βελεγεζιτών Σλάβων στην περιοχή κατά τον 7ο αι.

Ένα ιδιαίτερα σημαντικό ιστορικό γεγονός που έλαβε χώρα στις αρχές του 8ου αι μας αποδεικνύει πως η επέλαση των Σλάβων ήταν κυρίως ειρηνική. Οι θεσσαλικές πόλεις συμμετείχαν την περίοδο εκείνη στην επανάσταση των Ελλαδικών (727 μ.Χ.) κατά του εικονομάχου Λέοντα Γ' Ισαύρου.⁶ Τόσο οι κάτοικοι των θεσσαλικών πόλεων όσο και οι κάτοικοι των νησιών του ελλαδικού χώρου συγκρότησαν ένα κοινό μέτωπο με απώτερο σκοπό να γίνει αυτοκράτορας ο εικονόφιλος Κοσμάς. Από αυτή τη μαρτυρία προκύπτει ότι οι θεσσαλικές πόλεις ουδέποτε κατελήφθησαν από τους Σλάβους αλλά πολλοί περισσότερο ποτέ δεν επηρεάστηκαν από την παρουσία και την εγκατάσταση των νομάδων Σλάβων στις υπαίθριες περιοχές. Παρατηρείται μια διαρκής αναφορά των πηγών στην Δημητριάδα, τόσο πριν όσο και μετά τον 8ο αι, η οποία αποτελεί αποδεικτικό στοιχείο της ιστορικής συνέχειας της πόλεως. Η ύπαρξη οργανωμένης επισκοπής στην πόλη συντελεί

⁵ Βλ. Παπαθανασίου, *Δημητριάδα*, 87-88.

⁶ Σχετικά με την επανάσταση βλ. Παπαθανασίου, *Επανάσταση*, 49-64.

στο να συμπεράνουμε πως η Δημητριάδα ουδέποτε κατελήφθη από Σλάβους και ειδικότερα από Βελεγεζίτες.⁷ Οι Σλάβοι έποικοι δέχτηκαν το 783 μ.Χ. ένα καταλυτικό χτύπημα το οποίο θα έπαυε οριστικά την παρουσία τους στο θεσσαλικό χώρο. Ο βυζαντινός στρατηγός Σταυράκιος έπειτα από εντολή της αυτοκράτειρας Ειρήνης κατόρθωσε ύστερα από συνεχείς πολέμους να αφανίσει τους Σλάβους από την Θεσσαλία και τον περισσότερο ελλαδικό χώρο και να καταστρέψει όλους τους οικισμούς τους. Έπειτα από αυτή την ενέργεια παύουν να υπάρχουν εποίκισεις σλαβικών πληθυσμών ενώ όσοι κατάφεραν να επιζήσουν από τις εκστρατείες της βυζαντινής αυτοκρατορίας παρέμειναν στην περιοχή της Μαγνησίας ως γεωργοί. Με αυτό τον τρόπο έληξε οριστικά η κάθοδος των Σλάβων όχι μόνο στην περιοχή της Μαγνησίας αλλά και σε ολόκληρο τον βυζαντινό ελλαδικό χώρο.

2.2 Οι Σαρακηνοί πειρατές (9^{ος} – 11^{ος} αι)

Ο 9^{ος} αι αποτέλεσε μια εύφορη περίοδο για το Πήλιο και τη Δημητριάδα καθώς εξακολουθούσαν να αποτελούν μια αξιόλογη και σημαντική περιοχή με ιδιαίτερα εμπορική ανάπτυξη. Η σταθερά ανοδική πορεία της περιοχής θα διακοπεί για ένα διάστημα όταν θα δοκιμαστεί από τις επιδρομές των Σαρακηνών πειρατών. Οι επιδρομές τους θα έχουν χαρακτήρα λεηλασίας από τις οποίες επλήγησαν διάφορες περιοχές του ελλαδικού χώρου ως και το 10ο αι. Οι Σαρακηνοί πειρατές ήταν αραβικής καταγωγής και ο όρος Σαρακηνός προερχόταν από την αραβική λέξη «sharqiyyin» (ανατολίτες). Η δύναμή τους αυξήθηκε συγκεκριμένα αφού είχαν καταλάβει την Αλεξάνδρεια (642 μ.Χ.). Η ισχυρή θαλάσσια δύναμη που απέκτησαν τους άνοιξε το δρόμο για περισσότερες λεηλασίες οι οποίες δεν περιορίστηκαν μόνο στους παράλιους πληθυσμούς της βυζαντινής Αυτοκρατορίας αλλά σε ολόκληρη τη Μεσόγειο.

Για άλλη μια φορά οι κάτοικοι των παράλιων πόλεων άρχισαν να καταφεύγουν στις ορεινές περιοχές ή σε οχυρωμένες πόλεις προκειμένου να προστατευτούν. Η φυγή των κατοίκων καταδεικνύει την αδυναμία του βυζαντινού κράτους να προστατέψει την επικράτειά του, γεγονός που θα έχει ισχυρές συνέπειες στο μέλλον για τη βυζαντινή αυτοκρατορία. Από τις επιδρομές των Σαρακηνών πειρατών δεν ξέφυγαν ούτε η Δημητριάδα ούτε η ευρύτερη περιοχή του Πηλίου καθώς τη διάρκεια του 9ου και 11ου αι λεηλατήθηκαν συνολικά 2 φορές.⁸ Παραδόξως τον στόλο των Σαρακηνών διοικούσαν τρεις αρνησίθρησκοι

⁷ Βλ. Κονιδάρης, 1044-1048.

⁸ Σχετικά με την πρώτη κατάληψη της Δημητριάδας από τους Σαρακηνούς βλ. Παπαθανασίου, Έτος

χριστιανοί, Λέοντας Τριπολίτης, ο Δαμιανός της Τύρου και ο βυζαντινός ναύαρχος Φωκάς.⁹ Με ηγέτη τον Λέοντα Τριπολίτη πραγματοποιείται η άλωση της Θεσσαλονίκης το έτος 904 μ.Χ. η οποία τοποθετείται χρονολογικά μετά την άλωση της Δημητριάδας, σύμφωνα με τον Καμινιάτη. Ωστόσο δεν προσδιορίζεται η ακριβής χρονολογία της κατάληψης της πόλης. Αν και η περισσότεροι κριτικοί δέχονται πως η άλωση της Δημητριάδας έγινε μεταξύ των ετών 896-902 μ.Χ.¹⁰ Δεν έχει γίνει γνωστό πόσο κράτησε η πολιορκία ή ποια άμυνα χρησιμοποιήθηκε έναντι των Σαρακηνών πειρατών. Αυτό που γνωρίζουμε είναι, πως, σε αντίθεση με την κατάληψη της Θεσσαλονίκης που έγινε δια θαλάσσης, η έφοδος των Σαρακηνών στην Δημητριάδα συνέβη από τα χερσαία τείχη της πόλης. Όπως αναφέραμε και προηγουμένως, το βυζαντινό κράτος παρουσιάζει ελλείψεις, ειδικότερα στο στρατό, οι οποίες θα έχουν καταστροφικό αποτέλεσμα. Η έλλειψη ενός αξιόλογου και ισχυρού στρατού ήταν μια από τις βασικές αιτίες πτώσης και παρακμής τη βυζαντινής αυτοκρατορίας στους επόμενους αιώνες. Ο Δ. Ζακυθινός τονίζει πως η παρακμή που σημειώνεται ήδη από τον 7ο αι οφείλεται σε μεγάλο βαθμό στην παρακμή και πτώση της βυζαντινής θαλασσοκρατίας.¹¹

Δεν έχει γίνει γνωστό πόσο διήρκεσε η παραμονή των Σαρακηνών πειρατών στην περιοχή του Πηλίου και της Δημητριάδας όμως υπάρχουν βάσιμες υποθέσεις πως ο πειρατής Δαμιανός παρέμεινε για αρκετό χρονικό διάστημα. Ο ισχυρισμός αυτός ενισχύεται από την χρονολόγηση του τοπωνυμίου «Σαρακηνός», δηλαδή το βουνό βόρεια του ημερινού Βόλου. Σίγουρα η παρουσία των Σαρακηνών πειρατών κατέστει καταλυτική για τη συνέχεια της Δημητριάδας καθώς μεγάλο μέρος των κατοίκων είτε σφαγιάστηκαν, είτε πωλήθηκαν ως σκλάβοι, ενώ κάποιοι κατάφεραν να καταφύγουν στο Πήλιο και να προστατευτούν. Τον 11ο αι και συγκεκριμένα το 1070 μ.Χ. η Δημητριάδα δέχεται μια νέα επιδρομή από τους Σαρακηνούς πειρατές, η οποία όμως υπολογίζεται πολύ μικρότερη από την πρώτη. Παρ' όλα αυτά το πλήγμα ήταν ισχυρό λόγω της κακής κατάστασης της πόλης του εξαιτίας των πολέμων με τους Βούλγαρους τα έτη 985 μ.Χ. και 1040 μ.Χ. Το δεύτερο χτύπημα των Σαρακηνών πειρατών είχε αιφνιδιαστικό χαρακτήρα και αφού κατάφεραν να ανοίξουν τις πύλες λεηλάτησαν και σφάγιασαν τον ανύποπτο πληθυσμό της.

Ο ιστορικός Κεκαυμένος δεν συμφωνεί ότι η εισβολή είχε αιφνιδιαστικό

⁹ Βλ. Παπαθανασίου, *Δημητριάδα*, 107.

¹⁰ Ο Παπαρηγόπουλος τοποθετεί την κατάληψη της πόλης στα έτη 889-900 (*Ιστορία του Ελληνικού Έθνους*, τ.4, ο Β. Δούσμανης το έτος 889 (βλ. Δούσμανης, 192), ο Γ. Καψάλης το έτος 902 (*Μεγάλη ελληνική εγκυκλοπαίδεια*) και ο Δ. Ζακυθινός το έτος 902 (βλ. Ζακυθινός, *Βυζαντινή Ιστορία*, 62). Οι ιστορικοί Ν. Παπαχατζής (βλ. Παπαχατζής, 46), Σπ. Λάμπρος (*Ιστορία της Ελλάδος*, τ. 4, 250) και Δ. Τσοποτός (βλ. Τσοποτός, *Παρασητικός*, 345), το έτος 896.

¹¹ Βλ. Ζακυθινός, *Βυζαντινή Ιστορία*, 49.

χαρακτήρα αλλά ότι συνέβη ύστερα από προδοσία. Στο έργο του «Στρατηγικόν» απαριθμεί τα πειρατικά πλοία τα οποία ήταν πέντε και προσθέτει πως η πόλη καταλήφθηκε με προδοσία. Η άποψη του Κεκαυμένου δεν βρίσκει σύμφωνες τις πηγές της εποχής όμως δεν πρέπει να αγνοηθεί. Ο ιστορικός υποστηρίζει πως οι Σαρακηνοί πειρατές εισήλθαν ανενόχλητοι στην πόλη ύστερα από τέχνασμα. Ο Κεκαυμένος περιγράφει ως εξής τον τρόπο: οι Σαρακηνοί αγκυροβόλησαν τις πρωινές ώρες στο βόρειο λιμάνι της Δημητριάδας ως έμποροι με την αιτιολογία πως ήλθαν να πουλήσουν τα προϊόντα τους διαβεβαιώνοντας παράλληλα τους κατοίκους ότι έρχονται με ειρηνικές διαθέσεις. Οι κάτοικοι της Δημητριάδας επέτρεψαν την αποβίβασή τους και οι Σαρακηνοί είχαν πλέον την δυνατότητα να παρατηρήσουν ενδελεχώς τα αδύναμα σημεία της άμυνας του τείχους της Δημητριάδας και να σχεδιάσουν σωστά την εισβολή τους. Ακριβώς το ίδιο βράδυ αποβιβάστηκαν 25 πάνοπλοι Σαρακηνοί προχωρώντας κατά μήκος του τείχους και εν συνεχεία ανέβηκαν στους προμαχώνες και εξουδετέρωσαν την βυζαντινή φρουρά πριν προλάβει να δοθεί σήμα κινδύνου. Σύμφωνα πάντα με τον Κεκαυμένο, έτσι κατάφεραν να εισέλθουν ανενόχλητοι στη Δημητριάδα να την λεηλατήσουν και να αιχμαλωτίσουν τον ντόπιο πληθυσμό.¹²

2.3 Βουλγαρικοί πόλεμοι (10^{ος} – 11^{ος} αι)

Οι Σαρακηνοί δεν ήταν ο μόνος πληθυσμός που προσπάθησε να επεκτείνει την κυριαρχία του στον ελλαδικό χώρο. Κατά την διάρκεια του 10^{ου} και 11^{ου} αι. η Θεσσαλία και ολόκληρος ο ελλαδικός χώρος βρέθηκαν αντιμέτωποι με τον κίνδυνο των Βουλγάρων. Επικεφαλής τους την περίοδο εκείνη ήταν ο Τσάρος Σαμουήλ, ο οποίος εισέβαλλε, στα χρόνια της βασιλείας του Βασιλείου Β' (976-1025), στα εδάφη της βυζαντινής αυτοκρατορίας. Η κάθοδος των Βουλγάρων περιγράφεται από μια πρωτοφανή αγριότητα την οποία αντιμετώπισαν όλες οι περιοχές από τις οποίες πέρασαν. Από ολόκληρη τη Θεσσαλία γνωρίζουμε ότι η Λάρισα το έτος 985 καταλήφθηκε και καταστράφηκε ολοσχερώς από τους Βούλγαρους. Πιθανολογείται πως το ίδιο έτος έλαβε χώρα και η κατάληψη της Δημητριάδας χωρίς ωστόσο να υπάρχει κάποια πηγή που να επιβεβαιώνει αυτό το γεγονός. Η μοναδική πηγή που υπάρχει περιγράφει την κατάληψη της Λάρισας αλλά δεν αναφέρεται σε καμία περίπτωση και η κατάληψη της Δημητριάδας.¹³

¹² Σχετικά με την κατάληψη της Δημητριάδας, βλ. Κεκαυμένος, 2, 84, 13 και Κεκαυμένος, 2, 84, 37.

¹³ Βλ. Σκυλίτζης, 11, 43-47.

Ο Τσάρος Σαμουήλ επιχείρησε μια δεύτερη επιδρομή κατά του Βυζαντίου μια δεκαετία αργότερα, δηλαδή το έτος 995. Πολιόρκησε τη Θεσσαλονίκη και μέσω της Θεσσαλίας έφτασε μέχρι την Πελοπόννησο. Μπροστά σε αυτή την εξέλιξη ο βυζαντινός στρατός αντέδρασε και το έτος 999 ο Σαμουήλ και ο στρατός του εκδιώχθηκαν από τον ελλαδικό χώρο. Ούτε για την δεύτερη επιδρομή των Βουλγάρων υπάρχει πηγή που να αναφέρεται στη Δημητριάδα και το Πήλιο, όμως πιθανολογείται ότι η παράλια θέση της πόλεως να την καθιστούσε εκτός του άμεσου ενδιαφέροντος των Βουλγάρων. Η υπόθεση αυτή ενισχύεται αν λάβουμε υπόψιν μας την κάθοδο των Βουλγάρων στην Πελοπόννησο καθώς ο χερσαίος χώρος της Θεσσαλίας τους εξυπηρετούσε πολύ περισσότερο για μια συντομότερη επέλαση προς τα νότια.

Για τελευταία φορά ο βουλγαρικός στρατός προχωρά σε επιδρομή κατά του ελλαδικού χώρου μετά τον θάνατο του ηγέτη τους Τσάρου Σαμουήλ. Το διάστημα μεταξύ 1040-1041, υπό τις εντολές του Δελέανου και του Αλουσιανού, 40.000 Βούλγαροι πολιόρκησαν τη Θεσσαλονίκη, η οποία σώθηκε κατά την παράδοση και τους χρονικογράφους, από τον πολιούχο της πόλης, τον Άγιο Δημήτριο. Η πολιορκία της πόλης ήταν ανεπιτυχής καθώς τα βυζαντινά στρατεύματα κατάφεραν να τους εκδιώξουν. Το ίδιο έτος τα βουλγαρικά στρατεύματα προχώρησαν στην κατάληψη της Δημητριάδας και της ευρύτερης περιοχή της ύστερα από έντονη πολιορκία υπό τις φθορές της πολιορκίας ενισχύουν την άποψη ότι οι Βούλγαροι σχεδίαζαν να μείνουν στην Δημητριάδα καθώς ήταν πόλη με σημαντική στρατηγική θέση.¹⁴ Η παραμονή τους στην πόλη και η κατάληψη της ήταν ωστόσο αρκετά σύντομη. Οι Βούλγαροι φοβούμενοι ότι θα αποκλειστεί ο δρόμος προς την Βουλγαρία από τον αυτοκράτορα Μιχαήλ Δ' Παφλαγόνα τράπηκαν σε φυγή και την εγκατέλειψαν το ίδιο έτος. Η φυγή τους ήταν οριστική καθώς δεν εμφανίστηκαν ξανά στην ελληνική χερσόνησο ούτε απειλήθηκε ξανά η περιοχή της Δημητριάδας και του Πηλίου.

2.4. Η Δημητριάδα και το Πήλιο κατά τον 11^ο -12^ο αι

Όπως είναι φυσικό, μετά από μια περίοδο καταστροφών και επιδρομών τόσο από τους Σαρακηνούς όσο και από τους Βούλγαρους, η Δημητριάδα προσπαθεί να ορθοποδήσει ξανά. Ο 11^{ος} αι για την πόλη χαρακτηρίζεται από συνεχή αναδιοργάνωση και ανασυγκρότηση προκειμένου να επανέλθει στον πρότερο βίο της. Δεν ήταν μόνο οι μαζικές επιδρομές των Σαρακηνών και των Βουλγάρων που την ταλαιπώρησαν καθώς κατά τους

¹⁴ Βλ. Παπαθανασίου, *Δημητριάδα*, 132.

αιώνες υπήρξαν και μεμονωμένες επιδρομές πειρατών που έπλητταν την περιοχή του Πηλίου και της Δημητριάδας. Εδώ σημειώνεται κάτι παράδοξο καθώς παρά τις καταστροφές και τις συνεχείς επιδρομές ολόκληρη η Θεσσαλία αρχίζει να εμφανίζει ήδη από τον 11^ο αι σημαντικά στοιχεία ευημερίας και ανάπτυξης και ειδικότερα στις αγροτικές περιοχές. Ουσιαστικά αυτή η ανάπτυξη ξεκινά από τα τέλη του 10^{ου} αι και εντείνεται κατά τον 11^ο αι. όμως αυτό δεν αφορά αποκλειστικά την Θεσσαλία αλλά και ολόκληρο τον ελλαδικό χώρο. Η ευημερία που αναπτυσσόταν στην περιοχή του Πηλίου και της Δημητριάδας συνοδευόταν από μια έντονη ανάπτυξη του θρησκευτικού συναισθήματος από τον 10^ο και σε όλη τη διάρκεια του 11^{ου} αι. Η ανάπτυξη του θρησκευτικού συναισθήματος σήμανε την έξαρση του μοναχισμού, γεγονός που προώθησε την ίδρυση πολλών μοναστηριών, ναυδρίων και ναών στην περιοχή του Πηλίου. Λόγω αυτού δεν άργησε πολύ να χαρακτηριστεί το Πήλιο ως ένα νέο ή δεύτερο Άγιο Όρος.¹⁵ Τα μοναστήρια και οι ναοί που κατασκευάστηκαν λειτούργησαν ως «πυρήνες» για τη δημιουργία μετέπειτα των πρώτων οικισμών του Πηλίου. Με το πέρασμα των αιώνων αυτοί οι πρώτοι οικισμοί αναπτύχθηκαν ιδιαιτέρως και εξελίχθηκαν στα χωριά του σημερινού Πηλίου.

Ένα ερώτημα που προκύπτει είναι το πώς κατάφερε η Δημητριάδα να επιβιώσει ύστερα από τόσες καταστροφές; Η απάντηση βρίσκεται αφενός στη σημαντική γεωγραφική της θέση και αφετέρου στο κυρίως ασφαλές λιμάνι της, το οποίο εξακολουθούσε να είναι αξιόλογο σε όλη τη διάρκεια του 11^{ου} αι. Σημαντική μαρτυρία για αυτή την περίοδο είναι αυτή του Κεκαυμένου ο οποίος αναφερόμενος στη Δημητριάδα λέει ότι βρίσκεται «...παντός αγαθού».¹⁶ Οι Σαρακηνοί και οι Βούλγαροι δεν ήταν οι μοναδικοί εχθροί που κλήθηκε να αντιμετωπίσει ο θεσσαλικός χώρος. Τον 11^ο αι ενώ ακόμα η Θεσσαλία προσπαθούσε να ανασυγκροτηθεί από τις προηγούμενες επιδρομές, εμφανίζεται ένας νέος εχθρός από τα δυτικά, που ήταν οι Νορμανδοί. Για την βυζαντινή αυτοκρατορία οι Νορμανδοί θα αποτελούσαν σοβαρή απειλή καθώς αντιμετώπιζε σημαντικές και σοβαρές δυσχέρειες στην οργάνωση και στην άμυνα του στρατού τους. Το 1080 μ.Χ. θα ξεκινήσουν οι εισβολές των Νορμανδών στις επαρχίες του βυζαντινού κράτους.

Ο ιδρυτής του κράτους των Νορμανδών Ροβέρτος Γυισκάρδος και ο υιός του Βοημούνδος ήταν οι ηγέτες αυτών των εισβολών και κάτω από τις δικές τους διαταγές θα

¹⁵ Βλ. Καμινιάτης, 14, 6.

¹⁶ Βλ. Κεκαυμένος, 2, 84, 46.

γίνει η πολιορκία της Λάρισας το 1082 μ.Χ. Η πολιορκία της πόλης δεν κράτησε πολύ καθώς σώθηκε χάρη στην επέμβαση του ίδιου του αυτοκράτορα Αλέξιου Α' Κομνηνού, που αιφνιδίασε τους Νορμανδούς ακολουθώντας διαφορετική πορεία από αυτή των Τεμπών κατά την κάθοδό του. Το έτος 1083 θα έχουμε την λήξη της πολιορκίας της Λάρισας αλλά και την ολική απελευθέρωση της Θεσσαλίας από τους Νορμανδούς επιδρομείς. Παρότι η εισβολή των Νορμανδών έπληξε όλη την Θεσσαλία δεν υπάρχει κάποια ιστορική μαρτυρία που να αναφέρει αν η Δημητριάδα και η ευρύτερη περιοχή κατελήφθησαν από τους Νορμανδούς. Στην περίπτωση αυτή υποθέτουμε πως διέθεσαν μόνο χερσαίες δυνάμεις για την εισβολή και δεν χρησιμοποίησαν τον ισχυρό στόλο που κατείχαν, ελπίζοντας πως μετά την κατάληψη της Λάρισας θα καταλάμβαναν και το υπόλοιπο θεσσαλικό πεδίο.¹⁷

Η εμφάνιση των Νορμανδών στον θεσσαλικό χώρο είχε ένα θετικό αντίκτυπο καθώς οι επιδρομές τους στάθηκαν η αφορμή για να παραχωρηθούν προνόμια «privilegia» του βυζαντινού κράτους στους Βενετούς. Είναι ιδιαίτερα γνωστή η εμπορική δράση των Βενετών την περίοδο εκείνη, η οποία ήταν αποτέλεσμα της ισχυρής ναυτικής τους δύναμης. Λόγω της βοήθειας που έλαβε το βυζαντινό κράτος από τους Βενετούς στον πόλεμο με τους Νορμανδούς, ο αυτοκράτορας Αλέξιος Α' Κομνηνός παραχώρησε με χρυσόβουλο, το 1082, ειδικά προνόμια στους υπηκόους της «Γαληνότατης Δημοκρατίας» της Βενετίας.¹⁸ Ένα από τα πολλά προνόμια ήταν η παραχώρηση αδείας να εμπορεύονται ελεύθερα σε ορισμένα λιμάνια της αυτοκρατορίας μεταξύ αυτών και το λιμάνι της Δημητριάδας¹⁹ που παρέμενε ισχυρό και με έντονη ισχυρή παρουσία. Παρότι αναμενόταν ότι η ελευθερία του εμπορίου θα ευνοούσε τις ξένες εποικίσεις αυτό δεν συνέβη πριν το 12^ο αι. όπου προωθήθηκε η εποίκηση με μεταγενέστερες συνθήκες. Στα μέσα του 12^{ου} αι. ολόκληρο το εμπόριο της Δημητριάδας βρισκόταν στα χέρια Εβραίων και Λατίνων εμπόρων της Δύσης.

Παραμένοντας στο έτος 1198 έχουμε την ιστορική μαρτυρία πως η Δημητριάδα μαζί με τις ιστορικές πόλεις Βέσaina, Φάρσαλα, Θαυμακό, Ρεβένικα και Αλμυρό αποτελούσαν φέουδο της Δούκαινας – Καματερίνας η οποία ήταν σύζυγος του αυτοκράτορα Αλέξιου Γ' Αγγέλου. Η κτήση φέουδο εκείνη την εποχή σήμαινε αυτόματα και την νομική υποτέλεια στον ιδιοκτήτη της, οπότε οι κάτοικοι της Δημητριάδας ήταν

¹⁷ Βλ. Γεωργιάδης, 75.

¹⁸ Βλ. Taffel-Thomas I, 53.

¹⁹ Βλ. Παπαθανασίου, *Δημητριάδα*, 158. Οι άλλες πόλεις που ίσχυαν τα προνόμια ήταν αυτές της Θεσσαλονίκης, της Αθήνας, του Ναυπλίου, της Κορίνθου και των Θηβών.

υποχρεωμένοι να πληρώσουν κάποιο είδος φορολογίας προς την Δούκαινα – Καματερίνα. Το φορολογικό καθεστώς της αυτοκρατορίας ήταν δυσβάσταχτο και αρκετά καταπιεστικό ειδικά όσον αφορά τις επαρχιακές περιοχές. Ο θεσσαλικός χώρος, όντας κατά ένα μεγάλο ποσοστό επαρχιακή περιοχή, είχε εξαντληθεί ήδη από τους συνεχείς πολέμους και τις επιδρομές και αδυνατούσε ως εκ τούτου να ανταπεξέλθει στην βαριά φορολογία που υπόκεινται. Πέραν όμως της φορολογίας οι κάτοικοι της Δημητριάδας υποχρεούνταν, μετά από αυτοκρατορικό διάταγμα, να εξυπηρετούν οι ίδιοι τις δαπάνες για την συντήρηση των βυζαντινών στρατιωτικών τμημάτων της περιοχής τους.

Ο 12^{ος} αι., ήταν πέρα από κάθε αμφιβολία, μια εποχή αποσταθεροποίησης των επαρχιών του βυζαντινού κράτους. Λόγω αυτού παρατηρείται ότι οι μεγάλοι και ισχυροί γαιοκτήμονες ή αλλιώς οι «Δυνατοί»²⁰, να εκδηλώνουν τάσεις αποστασίας από την κεντρική διοίκηση προκειμένου να γίνουν αυτόνομοι και ανεξάρτητοι ηγεμόνες. Ένα τέτοιο περιστατικό εκδηλώνεται στη Θεσσαλία το 1201 μ.Χ. με το κίνημα του στρατηγού Μανουήλ Καμμούτζη, ο οποίος αποπειράθηκε να ανεξαρτητοποιηθεί από την κεντρική διοίκηση του βυζαντινού κράτους. Το κίνημά του επεκτάθηκε γρήγορα από τη Μακεδονία έως ολόκληρο το θεσσαλικό χώρο όμως είχε σύντομα τέλος όταν τον χειμώνα του 1201 κατέφθασε ο αυτοκράτορας Αλέξιος Γ' Άγγελος με πολυάριθμο στρατό στη Θεσσαλία και κατέστειλε τις δυνάμεις του Καμμούτζη. Μετά από αυτή την εξέλιξη όλες οι θεσσαλικές πόλεις που είχαν ακολουθήσει την αποστασία του Καμμούτζη, αναγνώρισαν εκ νέου την εξουσία του αυτοκράτορα.²¹ Ο Απ. Παπαθανασίου στο έργο του «Βυζαντινή Δημητριάδα 431-1204» επισημαίνει πως είναι πιθανό να μην βρήκε πρόσφορο έδαφος το κίνημα του Καμμούτζη στις περιοχές της ανατολικής Θεσσαλίας. Το πιο πιθανό είναι η Δημητριάδα να παραμένει υπό βυζαντινή αυτοκρατορία καθ' όλη τη διάρκεια του κινήματος του Καμμούτζη στη Θεσσαλία.²²

²⁰ Βλ. Παπαθανασίου, *Δημητριάδα*, 168.

²¹ Βλ. Σαββίδης, *Καμμούτζης*, 145-157. Σχετικά με το κίνημα του Καμμούτζη.

²² Βλ. Παπαθανασίου, *Δημητριάδα*, 170.

3. Η Δημητριάδα και το Πήλιο κατά την ύστερη βυζαντινή εποχή (13^{ος} – 15^{ος} αι.

3.1 Η Δημητριάδα και το Πήλιο κατά την άλωση του 1204.

Ένα από τα σημαντικότερα γεγονότα που χαρακτήρισαν τον 13^ο αι. είναι η κατάληψη της Κωνσταντινούπολης από τους Λατίνους της Δ' Σταυροφορίας το 1204 όπου έχουμε και την κάθοδο των Λατίνων στον κυρίως ελλαδικό χώρο καθώς και την κατακερμάτιση των εδαφών του βυζαντινού κράτους. Το 1204 μ.Χ. είναι το έτος στο οποίο τελειώνει η ιστορία της Δημητριάδας και του Πηλίου ως καθαρά βυζαντινής πόλης και έπειτα ξεκινά μια νέα πολυτάραχη περίοδος η οποία εκτείνεται έως και την τουρκική κατάληψη το 1423.

Μεταξύ του 13^{ου} και του 15^{ου} αι καταβάλλεται μεγάλη προσπάθεια για την οργάνωση αντίστασης έναντι των Δυτικών στην περιοχή της ανατολικής Θεσσαλίας με τη Λάρισα και την Δημητριάδα. Η Θεσσαλία επιλέχθηκε από τον αυτοκράτορα Αλέξιο Γ' Άγγελο προκειμένου να αναδιοργανώσει τις δυνάμεις του έχοντας μαζί τον Λέοντα Σγουρό και να καταφέρει να αντισταθεί στους σταυροφόρους επιδρομείς.²³ Οι δύο αυτοί αιώνες υπήρξαν κρίσιμοι για το Πήλιο και την Δημητριάδα καθώς πέρασαν κάποιες φάσεις έντονων πολιτικών και κοινωνικών ανακατατάξεων. Αυτό το έντονο και γεμάτο αναστατώσεις πολιτικό τοπίο επηρέασε την ευρύτερη περιοχή καθώς η Δημητριάδα ήταν συχνά πρωταγωνίστρια πολεμικών επιχειρήσεων. Παρόλες τις δυσκολίες που επέφεραν τα διάφορα ιστορικά γεγονότα κατάφερε να διατηρήσει τη θέση της ως κυρίαρχη πόλη στην περιοχή της Θεσσαλίας.

Για την περίοδο της Φραγκοκρατίας στην ευρύτερη περιοχή της Μαγνησίας οι πηγές είναι εξαιρετικά ελλιπείς. Αυτή η έλλειψη οφείλεται κατά κύριο λόγο στην απουσία λόγιων ανδρών στην περιοχή, που θα μπορούσαν να αφήσουν ιστορικές μαρτυρίες. Λόγω αυτού η κάθε απόπειρα έρευνας και συστηματικής ιστορικής μελέτης αυτής της περιόδου περιορίζεται σε μεγάλο βαθμό. Παρόλα αυτά υπάρχουν στην διάθεση μας κάποιες γενικές πληροφορίες για αυτή την περίοδο οι οποίες μας παρέχονται από τους αδερφούς Χωνιάτη Νικήτα και Μιχαήλ, τον γεωγράφο Εδρισύ και το ραβίνο Βενιαμίν.

Τα εκκλησιαστικά έγγραφα της εποχής μας δίνουν πλήθος πληροφοριών για την περιοχή της Δημητριάδας και του Πηλίου κατά τη διάρκεια του 13^{ου} αι., στα οποία συγκαταλέγονται παραχωρητήρια έγγραφα μοναστηριών εγκύκλιοι πατριαρχών ,

²³ Βλ. Σαββίδης, Σγουρός, 55-69

εκδοτήρια , γράμματα επισκόπων καθώς και σπάνιες περιγραφές περιηγητών και χρονογράφων. Μία από τις σημαντικότερες πηγές είναι το μνημειώδες έργο της μεσαιωνικής γραμματείας με τίτλο « Acta et Diplomata Monasterium et Ecclesiarum Orientis » των Fr. Miklosich και J. Muller.²⁴ Σε αυτό το έργο εμπεριέχονται πληροφορίες για τον εκκλησιαστικό και κοινωνικό βίο της περιοχής του Πηλίου και της Δημητριάδας τον 13^ο αι. Παρόλα αυτά , στις πηγές αυτές δεν αναφέρεται ρητά ούτε το Πήλιο ούτε η Μαγνησία , ωστόσο αναφέρονται οι πόλεις της Δημητριάδας και των Δυο Αλμυρών λόγω της εξέχουσας θέσης που απολάμβαναν την περίοδο εκείνη.

3.2 Η λατινοκρατία²⁵ στο Πήλιο

Η συμφωνία της διανομής των εδαφών της τέως βυζαντινής αυτοκρατορίας , γνωστή και ως « Partitio Romanie » , τέθηκε σε εφαρμογή αμέσως μετά την κατάληψη της Κωνσταντινούπολης από τους Λατίνους της Δ΄ Σταυροφορίας το 1204. Η συμφωνία αυτή είχε καθορισθεί και προαποφασισθεί πριν γίνει η κατάληψη και όριζε πως ο Βονιφάτιος , μαρκήσιος του Μομφερά, θα κατείχε έκτοτε την περιοχή της κυρίως Ελλαδικής χερσονήσου , ως προσωπική εδαφική του επικράτεια , με πρωτεύουσα τη Θεσσαλονίκη. Βάσει αυτού ολόκληρη η περιοχή του Πηλίου και της Μαγνησίας πέρασε στην εδαφική διοικητική επικράτεια του Βονιφατίου.

Ο Βονιφάτιος εγκαθίσταται στη Θεσσαλονίκη στις αρχές του φθινοπώρου του 1204 και από εκεί οργανώνει την κάθοδό του προκειμένου να προχωρήσει στην κατάληψη των εδαφών που του είχαν παραχωρηθεί. Παραδόξως η κάθοδος του Βονιφατίου δεν συνάντησε σχεδόν καμία αντίσταση από τους κατοίκους της Θεσσαλίας και της Στερεάς Ελλάδας με εξαίρεση βέβαια κάποιες αψιμαχίες στην περιοχή της Λάρισας. Η απουσία αντίστασης από τις πόλεις της Μαγνησίας οφειλόταν στην απροθυμία των κατοίκων να πολεμήσουν τους Φράγκους εισβολείς και δεν θα πρέπει να μας εκπλήσσει καθώς δικαιολογείται από μια σειρά σημαντικών λόγων. Η οικονομική εξαθλίωση που είχαν υπομείνει λόγω της βαρύτατης βυζαντινής φορολογίας , η καταπίεση από τους «Δυνατούς», η πειρατεία , η έλλειψη μια κεντρικής βυζαντινής διοίκησης στην περιοχή , η απουσία διαθέσιμων στρατιωτικών δυνάμεων αλλά και ισχυρών αρχόντων ικανών να συνεγείρουν σε μια αποφασιστική αντίσταση ήταν μερικοί από τους λόγους που καθιστούσαν αδύνατη τη συντονισμένη οργάνωση άμυνας.

²⁴ Βλ. Miklosich-Muller, Acta IV 330-430

²⁵ Για την ορθότητα του όρου «Λατινοκρατία» αντί της «Φραγκοκρατίας» στον Ελλαδικό χώρο, βλ. Σαββίδης, *Λατινοκρατία*, 201-225

Την ίδια περίοδο ξεσπά εξέγερση στην Άρτα , της οποίας ήταν κυβερνήτης ο Σεναχειρήμ , όπου ο λαός καταλύει τις βυζαντινές αρχές. Οι εξελίξεις αυτές οδήγησαν τον Σεναχειρήμ να καλέσει σε βοήθεια τον Κωνσταντίνο Μελισσηνό , ο οποίος ήταν γόνος της μεγάλης και επιφανούς οικογένειας των Βρυεννίων Μελισσηνών της Κωνσταντινούπολης , για να κατασταλεί η εξέγερση. Στην έκκλησή του ανταποκρίθηκαν ο Κωνσταντίνος Μελισσηνός αλλά και ο Μιχαήλ Άγγελος Κομνηνός Δούκας , οι οποίοι εγκατέλειψαν το στρατόπεδο του Βονιφατίου και κατευθύνθηκαν αμέσως προς την Άρτα αλλά δυστυχώς ήταν ήδη αργά καθώς ο Σεναχειρήμ είχε σκοτωθεί. Παρά τον θάνατο του Σεναχειρήμ , ο Μιχαήλ Άγγελος κατέστειλε το κίνημα και κατάφερε να γίνει δεκτός από τον λαό της Ηπείρου ως ομοεθνής και ομόδοξος βυζαντινός άρχοντας ενώ νυμφεύθηκε και την χήρα του Σεναχειρήμ για να παγιώσει την εξουσία του. Μετά από την αποδοχή του λαού ο Μιχαήλ Άγγελος αυτοανακηρύχθηκε αρχηγός της Ηπείρου ως Μιχαήλ Άγγελος Κομνηνός Δούκας της Ηπείρου.

Η βοήθεια που πρόσφερε ο Κωνσταντίνος Μελισσηνός εκτιμήθηκε ιδιαίτερα από τον Μιχαήλ Άγγελο ο οποίος σε ένδειξη ευγνωμοσύνης του παραχώρησε ως κληρονομικό τιμαριωτικό φέουδο την ευρύτερη περιοχή της Δημητριάδας και του Πηλίου καθώς και την περιφέρεια του Αλμυρού. Πιθανολογείται πως το φέουδο της Δημητριάδας δόθηκε στον Κωνσταντίνο Μελισσηνό το 1207 καθώς δεν υπάρχουν επαρκή στοιχεία για να εξακριβωθεί η χρονολογία. Επιπλέον ο Μιχαήλ Άγγελος παραχώρησε στον Κωνσταντίνο πλούτη και τιμές τα οποία τον κατέστησαν ως έναν από τους πιο επιφανείς και πλούσιους άρχοντες της Ηπείρου. Όλες αυτές οι εξελίξεις θα περιμέναμε πως θα προκαλούσαν την οργή και αντίδραση του Βονιφατίου κάτι που όμως δεν συνέβη ποτέ.

Ιδιαίτερα αξιοσημείωτο είναι πως ουσιαστικά η περιοχή της Δημητριάδας και του Πηλίου δεν παρέμεινε υπό λατινική κατοχή ούτε διαφεντεύτηκε από Φράγκους ή Καταλανούς άρχοντες από το 1204 έως και την τουρκική κατάκτηση του 1423. Ο Απ. Παπαθανασίου επισημαίνει στο έργο του «Μαγνησία» πως σε αυτό συμβάλλει το γεγονός ότι « δεν διασώθηκαν ονόματα Λατίνων επισκόπων που να προκύπτουν από πηγές για την περιοχή της Δημητριάδας και στη διάρκεια των πρώτων ετών της λατινικής κατακτήσεως (1204 – 1212)».²⁶

²⁶ Βλ. Παπαθανασίου, *Μαγνησία*, 81.

3.3 Ο οίκος των Μελισσηνών στη Δημητριάδα και το Πήλιο Κωνσταντίνος Μελισσηνός (1207 – 1255)

Ο Κωνσταντίνος Μελισσηνός καταγόταν από τον οίκο των Βρυεννίων Μελισσηνών²⁷ και διετέλεσε άρχοντας της Δημητριάδας , πιθανόν από το έτος 1207 , η οποία περιοχή του δόθηκε από τον Μιχαήλ Α΄ Άγγελο σε ένδειξη ευγνωμοσύνης για την πολύτιμη βοήθειά του. Το έτος 1216 ο Μιχαήλ Α΄ της Ηπείρου δολοφονήθηκε και την εξουσία πλέον αναλαμβάνει ο αδελφός του Θεόδωρος Κομνηνός , ο οποίος κατέκτησε το βασίλειο της Θεσσαλονίκης το 1223. Γνωρίζουμε με βεβαιότητα πως ο Κωνσταντίνος Μελισσηνός εγκαταστάθηκε μόνιμα στη Δημητριάδα²⁸ ενώ καθιερώθηκε και ως ο πρώτος επώνυμος άρχοντας για ολόκληρο το θεσσαλικό πεδίο και την ευρύτερη περιφέρεια του. Ο αυτοκράτορας Μιχαήλ Η΄ Παλαιολόγος σε έγγραφό του τον αποκαλεί «...οικείον τη βασιλεία...», μια έκφραση η οποία αφενός αποτελούσε ύψιστη αναγνώριση της επιφανούς γενιάς από την οποία προερχόταν , αφετέρου επιδρούσε θετικά τόσο στο δικό του κύρος όσο και στο κύρος της περιοχής που διαφέντευε.

Μία από τις πρώτες ενέργειες του Κωνσταντίνου ήταν η οργάνωση του φέουδου του όπως ακριβώς οργανώθηκαν οι περιοχές της Ηπείρου , στην οποία ήταν και υπόλογος. Όπως αναφέραμε και προηγουμένως , δυο από τα βασικότερα προβλήματα που αντιμετώπιζε η περιοχή ήταν οι επιδρομές και η πειρατεία οι οποίες ταλάνιζαν τους κατοίκους. Προκειμένου να προφυλάξει το φέουδο του ο Κωνσταντίνος έδωσε εντολή να ανεγερθούν μικροί οχυρωμένοι πύργοι και θα ήταν εξοπλισμένοι με μόνιμες φρουρές για θα επόπτευαν για πλοία και πλοiάρια στις ακτές της Δημητριάδος. Η τακτική αυτή ήταν γνωστή καθώς τέτοιοι πύργοι εντοπίζονται στις περισσότερες ακτές της Μεσογείου και είναι κυρίως γνωστοί ως « πύργοι επισκοπήσεως». Οι πύργοι αυτοί βασίζονταν σε ένα σύστημα προειδοποίησης με κώδικα φωτεινών αναλαμπών και διακεκομμένων καπνών με τον οποίο , όταν οι φρουροί παρατηρούσαν κάποιο ύποπτο πλοίο έδιναν σήμα ανάβοντας φωτιές στις κορυφές των πύργων. Τέτοιοι είδους πύργοι εντοπίζονται και διασώζονται έως και σήμερα στις απόκρημνες περιοχές των ακτών του Πηλίου και σε υψώματα του εσωτερικού του βουνού.²⁹

Ο Κωνσταντίνος Μελισσηνός αναδείχθηκε αναμορφωτής της περιοχής της Δημητριάδας και του Πηλίου και η συνεισφορά του δεν σταματά απλά στην οργάνωση και

²⁷ Για τους Μελισσηνούς, βλ. Παπαθανασίου, *Μελισσηνοί* όπου εκτενής παράθεση της ιστορίας του οίκου των Μελισσηνών και της διάκρισης αυτού.

²⁸ Βλ. Παπαθανασίου, *Μελισσηνοί*, 23.

²⁹ Βλ. παρακάτω στο κεφάλαιο «Φρούρια και κάστρα».

την βελτίωση του φέουδου του. Υπήρξε θεοσεβούμενος άνδρας και λόγω αυτού προέβη στην ανέγερση ενός μεγάλου μοναστηριακού συγκροτήματος αφιερωμένο στη Θεοτόκο. Το μοναστήρι ανεγέρθηκε κατά τα έτη 1214-1215 στην περιοχή της Μακρινίτσας και λόγω της επιθυμίας του Κωνσταντίνου να αφιερωθεί στην Θεοτόκο ονομάστηκε μοναστήρι της Οξείας Επισκέψεως της Πανάγνου Θεομήτορος.³⁰ Ο Κωνσταντίνος φρόντισε το μοναστήρι να είναι σταυροπηγιακό , δηλαδή να εξαρτάται πάντοτε από τον πατριάρχη και όχι από τον εκάστοτε επίσκοπο της Δημητριάδας. Παράλληλα μερίμνησε ώστε να λάβει επίσημα χειρόγραφα από τον αυτοκράτορα ώστε να απαλλαγεί η μονή από κάθε φόρο. Όλα αυτά συντέλεσαν στο να γίνει η μονή ένα από τα πιο πλούσια και φημισμένα μοναστήρια όλου του θεσσαλικού χώρου.

Τα τελευταία χρόνια της ζωής του ο Κωνσταντίνος επέλεξε να τα περάσει στην μονή της Οξείας Επισκέψεως που είχε ιδρύσει , εγκαταλείποντας για πάντα τα εγκόσμια χωρίς ωστόσο να έχουν γίνει γνωστοί οι λόγοι που συντέλεσαν για να λάβει αυτή την απόφαση. Η δράση του σε θρησκευτικά και μοναστηριακά ζητήματα συμπίπτουν με την εμφάνιση του μοναχισμού στην περιοχή του Πηλίου η οποία ξεκίνησε από τον 10^ο αι και συνεχίστηκε έως και τις αρχές του 15^{ου} αι. Πριν εγκαταλείψει τα εγκόσμια και αφιερωθεί στο θεό , ο Κωνσταντίνος και η οικογένεια του διέμεναν στο εκ φύσεως οχυρό λόφο του Παλαιόκαστρου των Λεχωνίων για τον προφανή λόγο πως η Δημητριάδα δεν πρόσφερε την απαιτούμενη ασφάλεια , ιδιαίτερα αν αναλογιστούμε τις πολλαπλές επιθέσεις από τους πειρατές στο παρελθόν.

3.3.1 Νικόλαος Μελισσηνός (1255-1274)

Τα χνάρια του πατέρα του ακολούθησε και ο Νικόλαος Μελισσηνός³¹ , ο οποίος στη διάρκεια της τοπαρχίας του ακολούθησε σε μεγάλο βαθμό την πολιτική του πατέρα του και ευνόησε ξανά την Δημητριάδα και το Πήλιο καθώς γνώρισαν οικονομική και πολιτιστική άνθηση. Παράλληλα οι συνθήκες και η πολιτική του Νικόλαου φαίνεται να ευνόησαν και το ζήτημα του μοναχισμού. Ακολουθώντας σχεδόν πιστά την πορεία του πατέρα του , ο Νικόλαος και η σύζυγός του η πριγκίπισσα Άννα Παλαιολογίνα Κομνηνή όντας και οι ίδιοι θεοσεβούμενοι άνθρωποι , αποφασίζουν να ανοικοδομήσουν στην περιφέρεια της Άνω Δρυανούβαινας Πηλίου ένα καινούργιο μοναστήρι το οποίο θα είχε

³⁰ Σχετικά με τη μονή Οξείας Επισκέψεως βλ. παρακάτω στο «Βυζαντινοί ναοί Πηλίου» καθώς και Παπαχατζής, 54· Παπαθανασίου, *Μοναστήρια*, 18-45.

³¹ Για τον Νικόλαο Μελισσηνό, βλ. Παπαθανασίου, *Μελισσηνοί*, 39-51· Παπαχατζής, 54.

μεγάλη έκταση και πολλά κελιά. Το μοναστήρι αφιερώθηκε στο Άγιο Ιωάννη τον Πρόδρομο και έγινε γνωστό με την ονομασία η Μονή του Προφήτη Προδρόμου της Νέας Πέτρας. Όπως ο Κωνσταντίνος έτσι και ο Νικόλαος φρόντισε να προικίσει την μονή με εδάφη και να την κάνει ανεξάρτητη ενώ παράλληλα εξασφάλισε με την κατοχύρωση αυτοκρατορικών χρυσοβούλων να απαλλάξει την μονή από την φορολογία.³² Όταν ολοκληρώθηκε η ανέγερση της μονής το 1274 , ο Νικόλαος και η σύζυγός του Άννα αποφασίζουν και αυτοί να εγκαταλείψουν τα εγκόσμια και να ασπαστούν τον μοναστικό βίο. Ο Νικόλαος μόνασε στο κτητορικό μοναστήρι της Οξείας Επισκέψεως με το όνομα Νείλος ενώ η σύζυγός του Άννα μόνασε στο μοναστήρι του Προφήτη Προδρόμου με το όνομα Ανθούσα. Εφόσον ο Νικόλαος εγκατέλειψε τα εγκόσμια επόμενος στην διαδοχή για την αρχή της Δημητριάδας ήταν ο υιός του Ιωάννης Μελισσηνός, ο οποίος διετέλεσε τοπάρχης της περιοχής έως και το 1285.

3.4 Η κατάληψη της Δημητριάδας και του Πηλίου από τους Τούρκους

Ο ιστορικός Λαόνικος Χαλκοκονδύλης εξιστορεί στο έργο του «Αποδείξεις Ιστοριών» την κατάληψη της Δημητριάδας και του Πηλίου από τους Τούρκους , οι οποίοι υπό τις εντολές του σουλτάνου Βαγιαζήτ καταλαμβάνουν με συνθηκολόγηση τις περιοχές της Λάρισας, των Τρικάλων , της Δομοκού και της Υπάτης συμπεριλαμβανομένου και της ευρύτερης περιοχής της Δημητριάδας (1396-1397). Ωστόσο όλες αυτές οι περιοχές και κάποια τμήματα του ελλαδικού χώρου πέρασαν ξανά στα χέρια των βυζαντινών όταν ο σουλτάνος Βαγιαζήτ ηττάται από τους Μογγόλους του Ταμερλάνου στη μάχη της Άγκυρας το 1402. Ο Μανουήλ Παλαιολόγος ύστερα από διαπραγματεύσεις με τον σουλτάνο Σουλεϊμάν , διάδοχο του Βαγιαζήτ , κατάφερε την επαναφορά των εδαφών στο βυζαντινό κράτος αλλά και την προσωρινή αναστολή κατάκτησης των θεσσαλικών περιοχών από τους Τούρκους.

Οι ερευνητές δεν συμφωνούν για την χρονολογία που έλαβε χώρα η πρώτη κατάληψη της Δημητριάδας και του Πηλίου καθώς ο Αλέξιος Σαββίδης την τοποθετεί στο έτος 1393 ή 1393-1394 ή 1396-1397 , ενώ οι Fr. Hild – J.Koder τοποθετούν την κατάληψη της Δημητριάδας και του κάστρου της Ιωλκού το 1393.³³ Σύμφωνα με τον Αλέξιο Σαββίδα η δεύτερη οριστική κατάληψη ολόκληρης της Θεσσαλίας από τους Τούρκους πρέπει να υπήρξε σταδιακή , να διήρκεσε μεγάλο χρονικό διάστημα και να συντελέστηκε σε

³² Βλ. Miklosich-Muller, *Acta IV*, 330-341.

³³ Βλ. Hild-Koder, *Βυζαντινή Θεσσαλία*, 11-112.

διάφορες φάσεις ανάμεσα στα έτη 1386 – 1423.³⁴ Η κατάληψη και η εγκατάσταση των Τούρκων στη Δημητριάδα οδήγησε την πόλη στην παρακμή και την εγκατάλειψη. Οι Τούρκοι ενήργησαν μεθοδικά κατεδαφίζοντας τα τείχη της πόλης χρησιμοποιώντας τα υλικά τους για να οχυρώσουν την τειχισμένη συνοικία του λόφου των Αγίων Θεοδώρων έτσι ώστε να μην χρειαστεί να διαιρέσουν τις στρατιωτικές τους δυνάμεις σε άλλα οχυρά. Οι κατακτητές εγκατέστησαν εκεί Οθωμανό κυβερνήτη και ειδική φρουρά η οποία συνοδεύτηκε από την εγκατάσταση μουσουλμάνων εποίκων από τη Μικρά Ασία με σκοπό να ενισχυθεί όσο το δυνατόν περισσότερο η εξουσία τους.³⁵

Το Πήλιο λειτούργησε για ακόμη μια φορά ως οικιστική περιοχή που παρείχε ασφάλεια για τους κατοίκους που εγκατέλειπαν την Δημητριάδα. Ουσιαστικά λειτούργησε ως καταφύγιο των κατοίκων της φθίνουσας πόλεως της Δημητριάδας κατά την ύστερη βυζαντινή εποχή και την πρώιμη Τουρκοκρατία. Οι κάτοικοι της βόρειας Θεσσαλίας αντίστοιχα κατέφυγαν στα βουνά του Ολύμπου και του Κισσάβου ενώ οι κάτοικοι της δυτικής Θεσσαλίας κινήθηκαν προς την Πίνδο. Η Δημητριάδα εγκαταλείπεται και την ίδια μοίρα είχε και η οχυρή συνοικία της , ο οικισμός του λόφου των Αγίων Θεοδώρων , καθώς η εγκατάσταση των Τούρκων εκεί οδήγησε την εμπορική κίνηση να μεταφερθεί στον θαλάσσιο χώρο που βρισκόταν μπροστά από το κάστρο με αποτέλεσμα να πάνε να χρησιμοποιούνται τα δυο λιμάνια της Δημητριάδας. Ωστόσο έως το 1610 εξακολουθεί να είναι υπαρκτή πόλη μέχρι την στιγμή που καταστράφηκε από τους Τούρκους και σφαγιάστηκε ο επίσκοπος Δημητριάδος Αγάπιος , όπως μας πληροφορεί ο λόγιος μοναχός Ζωσιμάς Εσφιγμενίτης. Τα στοιχεία που μας παρέχει αυτή η πηγή είναι ιδιαίτερα σημαντικά καθώς ο Ζωσιμάς αναφέρει επίσης πως μετά την καταστροφή της πόλης οι κάτοικοι που επέζησαν κατέφυγαν στην απέναντι ακτή του Πηλίου , όπου εκεί συγκροτήθηκε αργότερα στο λόφο της Επισκοπής του Άνω Βόλου η νέα έδρα επισκοπής από τον επίσκοπο Κάλλιστο.

Διακρίνουμε ότι κατά την διάρκεια της Τουρκοκρατίας επικρατεί μια πύκνωση των οικισμών του Πηλίου , είτε δημιουργώντας νέους οικισμούς είτε μένοντας στους οικιστικούς πυρήνες που είχαν σχηματιστεί τους προηγούμενους αιώνες γύρω από τα περίφημα μοναστικά κέντρα. Όσοι εκδιώχθηκαν από την Δημητριάδα σταδιακά δημιούργησαν τη Νέα Δημητριάδα που αποτελεί τον πυρήνα της σημερινής πόλης του Βόλου. Υπάρχει ωστόσο αρκετή έλλειψη πηγών και αυτό αφήνει πολλά ανοιχτά

³⁴ Βλ. Σαββίδης, *Προβλήματα*, 33-64.

³⁵ Για το Βόλο βλ. Σαββίδης, *Notes*, 80-81.

ενδεχόμενα και υποθέσεις σχετικά με τα βιώματα και την οπτική των ανθρώπων εκείνης της εποχής. Σίγουρα πάντως έζησαν τη στιγμή που στην περιοχή του Πηλίου και της Δημητριάδας δέσποζε οριστικά πλέον το λάβαρο της Οθωμανικής ημισελήνου.

Εισαγωγή Β' Κεφαλαίου

Την παλαιοχριστιανική και πρώιμη βυζαντινή περίοδο οι ναοί είναι λιγοστοί και μελετώνται κυρίως στο πλαίσιο των οικισμών και των κάστρων. Χαρακτηριστικά παραδείγματα αποτελούν οι βασιλικές της Δημητριάδας και του Κάστρου στο λόφο της αρχαίας Ιωλκού που όμως δεν σχετίζονται με το πνευματικό ιδεολογικό και πνευματικό πλαίσιο των ναών της ύστερης βυζαντινής περιόδου. Η πλειονότητα των ναών και των κτισμάτων στην περιοχή του Πηλίου εντάσσονται στη μέση και την ύστερη βυζαντινή περίοδο. Από τον 10^ο μέχρι τον 14^ο αιώνα υπήρχαν ευνοϊκές συνθήκες για την ίδρυση και ανοικοδόμηση ναών στην περιοχή του Πηλίου καθώς σημειώθηκε αύξηση στον μοναχισμό κάτι το οποίο το διαπιστώνουμε τόσο από τα υλικά που έχουν διασωθεί όσο και από τα τοπωνύμια. Το φαινόμενο της αύξησης του μοναχισμού δεν συντελείται μόνο στο Πήλιο αλλά σε ολόκληρη την βυζαντινή επικράτεια κατά την περίοδο 1081-1185 εξαιτίας ειδικών προνομίων που αφορούσε τον μοναχισμό. Αποκορύφωμα για το Πήλιο αποτέλεσε ο 14^{ος} αιώνας, παρατηρήθηκαν όμως στην Εκκλησία έριδες πολιτικής και δογματικού περιεχομένου και μοναχοί από το Άγιο Όρος διασκορπίστηκαν στον υπόλοιπο ελλαδικό χώρο.

Διαμάχες υπήρξαν ανάμεσα στους «Ζηλωτές» μοναχούς, τους Βαρλααμίτες και τους Ησυχαστές ενώ παράλληλα μέσα στην βυζαντινή αυτοκρατορία διαμάχες υπήρξαν ανάμεσα στους «ενωτικούς» και τους «ανθενωτικούς» όπου οι πρώτοι επιθυμούσαν την ένωση και τη συμφιλίωση με τους δυτικούς και τους δεύτερους το αντίθετο. Οι μοναχοί που εγκατέλειπαν το Άγιο Όρος κατέφυγαν στη Θεσσαλία και το Πήλιο λόγω της γεωμορφολογίας του που θύμιζε το Άγιο Όρος. Μέσα σε αυτές τις συνθήκες σημειώθηκε αύξηση των μοναστηριών, προσκυνημάτων και των ναών που μέχρι τότε η κατοίκηση στο Πήλιο ήταν πολύ μικρή. Θα πρέπει να σημειωθεί πως ένα ακόμη στοιχείο που τονίζει την θρησκευτική και μοναστική έξαρση της εποχής αποτελεί το γεγονός πως τοπικοί άρχοντες και ευεργέτες στο τέλος της ζωής τους επέλεξαν να αποσυρθούν και να ασπαστούν τον μοναχικό βίο, ανάμεσα σε αυτούς που στήριζαν την ίδρυση μοναστηριών ήταν οι Μελισσηνοί. Στην Άνω και Κάτω Δρυανούβαινα(σημερινή Μακρινίτσα και Πορταριά) δημιουργήθηκαν οι Ιερές Μονές της Οξείας Επισκέψεως της Πανάγνου Θεομήτηρος και του Προφήτη Προδρόμου της Νέας Πέτρας αντίστοιχα.

Η ναοδομία είναι δεδομένο πως γνώρισε ιδιαίτερη ακμή τη μέση και ύστερη βυζαντινή περίοδο, ωστόσο τα αρχιτεκτονικά κατάλοιπα δεν είναι πολλά. Αρχικά, ως αιτία

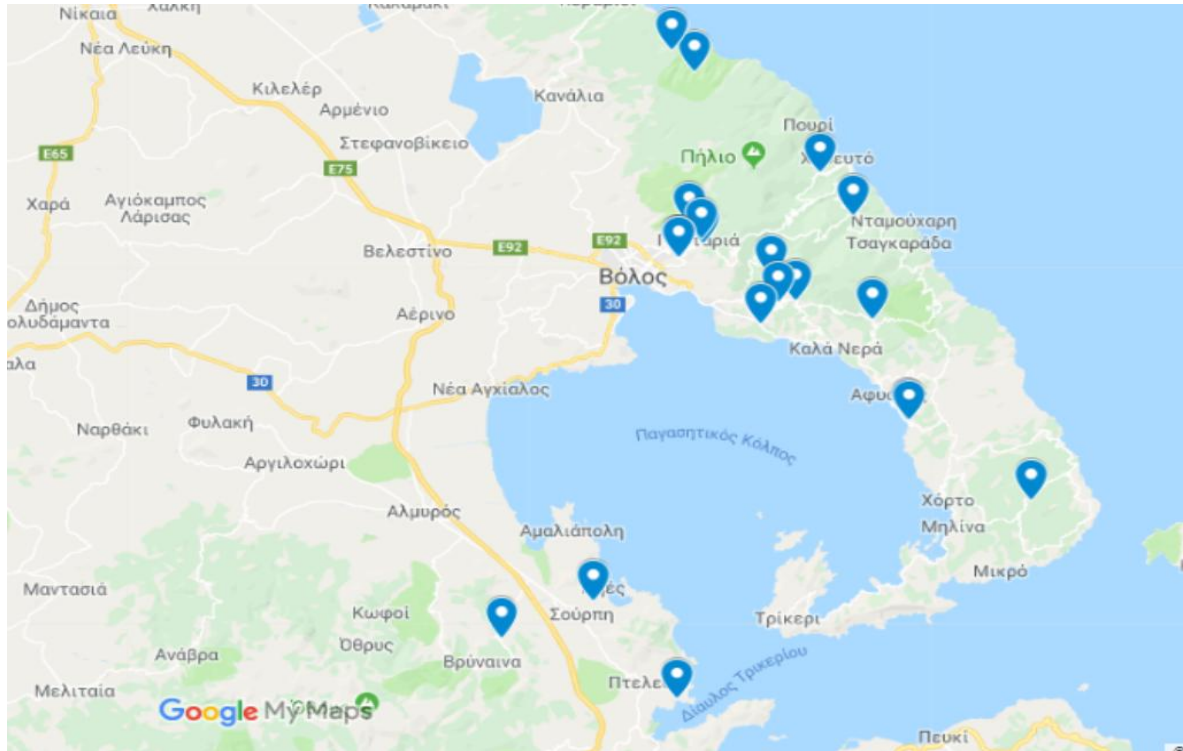
θα πρέπει να αναφερθούν οι σεισμοί που πραγματοποιήθηκαν στην περιοχή του Πηλίου και οι κατολισθήσεις. Σε αυτό το σημείο είναι αναγκαίο να επισημανθεί η ανθρώπινη παρέμβαση λόγω της μουσουλμανικού πληθυσμού που εγκαταστάθηκε επί τουρκοκρατίας. Τον 18^ο και 19^ο αιώνα λόγω της πολιτιστικής ακμής που γνώρισε το Πήλιο έγιναν εξίσου παρεμβάσεις που αποδείχθηκαν όμως καταστροφικές για τα μνημεία. Η ναοδομία της περιοχής του Πηλίου αλλά και ολόκληρης της Μαγνησίας ανήκει στην λεγόμενη «ελλαδική σχολή»³⁶ της βυζαντινής αρχιτεκτονικής. Στην περιοχή του Αλμυρού, το καθολικό της μονής της Παναγίας Ξενιάς συνδέεται με την «ελλαδική σχολή» και ανάγεται σε εποχές παλαιότερες της μέσης και ύστερης βυζαντινής περιόδου, ενώ πιθανή είναι και η σύνδεση με την περιοχή του Δεσποτάτου της Ηπείρου³⁷.

Οι ναοί της περιοχής του Πηλίου είναι αρκετά πλούσιοι στην τυπολογία, ένας από αυτούς είναι ο μονόχωρος δρομικός και σε αυτόν ανήκουν οι εκκλησίες του Γενεσίου Αγίου Ιωάννου Προδρόμου και της Μεταμορφώσεως του Σωτήρος στην περιοχή του Άνω Βόλου, της Παναγίας στην Πορταριά, των Αγίων Αποστόλων στο Λεφόκαστρο και της Παναγίας στο Πηγάδι Πτελεού. Η εκκλησία της Κοιμήσεως της Θεοτόκου στα Λεχώνια, το καθολικό της μονής Προφήτου Προδρόμου της Νέας Πέτρας, ο ναός της Επισκοπής στον Άνω Βόλο αλλά και αυτός της Παναγίας στη θέση Λύρη στο Προμύρι είναι τρίκλιτες βασιλικές. Ο συνήθης τύπος του σταυροειδούς εγγεγραμμένου ναού εμφανίζεται στα καθολικά των μονών του Αγίου Λαυρεντίου, της Παναγίας Ξενιάς, της Μεταμορφώσεως της Σωτήρος στη Ζαγορά, της Αγίας Τριάδος στη Σούρπη και στους ναούς του Αγίου Νικολάου στα Κανάλια, της Παναγίας στο Λεφόκαστρο και στον Άγιο Νικόλαο στον Άγιο Βλάσιο. Σε αρκετές περιπτώσεις η βιβλιογραφική ποικιλία δεν είναι μεγάλη και συνήθως για τους μικρούς ναούς οι ερευνητικές μελέτες είναι ελάχιστες.

³⁶Βλ. Νικόνανος, *Ναοί*, 115.

³⁷Βλ. Μπούρας, *Ναοδομία*, 595-596.

Β. Οι Βυζαντινοί Ναοί του νομού Μαγνησίας

Εικόνα 1. Χάρτης Μονών & Ναών

1.1 Μονή του Αγίου Λαυρεντίου

Το μοναστήρι του Αγίου Λαυρεντίου ιδρύθηκε από το μοναχό Λαυρέντιο κατά το 14^ο αιώνα³⁸ και βρίσκεται σήμερα στο ομώνυμο χωριό του Πηλίου. Το αρχικό κτίσμα χρονολογείται από ορισμένους στα μέσα του 12^{ου} αιώνα και αποτελεί ένα από τα παλαιότερα του Πηλίου. Την εποχή εκείνη κάτοικοι των πόλεων Κρεμόνα, Παταβία, Πίζα, Γένοβα και Αμάλφι είχαν ισχυρή ναυτική δύναμη σε ολόκληρη την λεκάνη της Μεσογείου και ο αυτοκράτορας του

Εικόνα 2 Εξωτερική άποψη μονής Αγίου Λαυρεντίου

Βυζαντίου Μανουήλ Α΄ Κομνηνός (1143-1180) τους παραχώρησε εμπορικά

προνόμια. Στο βυζαντινό θέμα της Ελλάδος δημιουργήθηκαν σκάλες/εμπορεία Γενουατών, Πισανών, Ενετών, Αμαλφιτανών εμπορών και είναι απαραίτητο να σημειωθεί πως αυτές της εποικίσεις ακολουθούσαν και μοναχοί – μισιονάριοι που είχαν ως κύριο στόχο να διαδώσουν το λατινικό δόγμα στο ελληνικό έδαφος. Όσον αφορά λοιπόν το μοναστήρι του Αγίου Λαυρεντίου το αρχικό κτίσμα είναι προγενέστερο από την επίσημη ίδρυση του μοναστηριού με όνομα Άγιος Λαυρέντιος τον 14^ο αιώνα. Η ακριβής χρονολόγηση δεν έχει ξεκαθαριστεί, υπάρχει όμως εντοιχισμένη λατινική επιγραφή στο καθολικό του ναού δηλώνοντας πως οι ιδρυτές του ναού ήταν Λατίνοι με καταγωγή από την πόλη Αμάλφι της Ιταλίας.

Οι περισσότεροι μελετητές συμφωνούν πως ιδρυτές ήταν Λατίνοι μοναχοί που ανήκαν στο τάγμα του αγίου Βενέδικτου και καταγόταν από το Αμάλφι. Η επιγραφή του καθολικού αναδεικνύει ότι το καθολικό χτίστηκε και αφιερώθηκε στη μνήμη του προστάτη της πόλεως τους του Αγίου Ανδρέα. Σήμερα, η επιγραφή αυτή είναι διασπαρμένη σε κομμάτια και δεν σώζεται ολόκληρη. Ωστόσο, ενώνοντας τα τμήματά της σχηματίζεται η ακόλουθη λατινική επιγραφή: «AD HONOREM SANCTI ANDREE APOSTOLI PECUNIA AMALFITANORUM» που στα ελληνικά μεταφράζεται «Προς τιμήν του Αγίου Απόστολου Ανδρέα με χρήματα των Αμαλφιτανών». Όπως το ακριβές έτος ίδρυσης έτσι και η χρονολογία εγκατάλειψης είναι άγνωστα στους μελετητές. Είναι πιθανόν το πρώτο

³⁸Βλ, Παπαθανασίου, *Χρονικό· Νικονάνος, Ναοί*, 99, 117.

κτίσμα του καθολικού να ανοικοδομήθηκε από το τέλος του 10^{ου} έως της αρχές του 11^{ου} αιώνα, άποψη που φαίνεται να υποστηρίζει ο Απ. Παπαθανασίου στη μελέτη του «Χρονικό του Αγίου Λαυρεντίου 14^{ος}-19^{ος} αι.». Αξίζει να τονιστεί πως μονή των Αμαλφιτανών υπάρχει στο Άγιο Όρος και ιδρύθηκε μεταξύ των ετών 990-995 και διατηρήθηκε περίπου έναν αιώνα μέχρι το τέλος του 11^{ου} αιώνα όταν εγκαταλείφθηκε μετά το οριστικό σχίσμα των δύο εκκλησιών το έτος 1054. Η περίοδος ακμής³⁹ της μονής Αμαλφιτανών στο Άγιο Όρος συμπίπτει με την ίδρυση του ναού του Αγίου Ανδρέα, ενώ με βάση αυτή την άποψη την περίοδο που παρακμάζει η μονή των Αμαλφιτανών παρακμάζει και η μονή του Αγίου Ανδρέα λόγω των αντιπαραθέσεων των ορθοδόξων και των καθολικών.

Η καταστροφή του λατινικού μοναστηριού του Αγίου Ανδρέα είναι πιθανόν να οφείλεται σε επιδρομές πειρατικού χαρακτήρα, κάτι το οποίο ήταν συνηθισμένο εκείνη την εποχή στον Παγασητικό Κόλπο. Ένας ακόμη λόγος που θα μπορούσε να αναφερθεί είναι οι καταδρομές στρατιωτών από την Ήπειρο σε ολόκληρη την περιοχή της ανατολικής Θεσσαλίας έως την κατάλυση του λατινικού βασιλείου της Θεσσαλονίκης το έτος 1222 και είχε ως αποτέλεσμα την ερήμωση. Στο δεύτερο μισό του 14^{ου} αιώνα, ο μοναχός Λαυρέντιος μαζί με άλλους μοναχούς κατέφθασαν από το Άγιο Όρος στο Πήλιο και το κτίσμα του παλαιού ναού ήταν ήδη έρημο και κατεστραμμένο. Εξαιτίας των αναταραχών ο Όσιος Λαυρέντιος έφτασε στο Πήλιο και ίδρυσε τη μονή αφιερωμένη στον άγιο διάκονο Λαυρέντιο⁴⁰. Σήμερα βρίσκεται μια εντοιχισμένη μαρμάρινη πλάκα στη βόρεια πλευρά του μοναστηριού που βρέθηκε το έτος 1865 σε κοντινό στη μονή λόφο που ονομάζονταν «Προφήτης Ηλίας». Η πλάκα αυτή αναφέρει ως ιδρυτή της μονής τον Όσιο Λαυρέντιο το έτος 1378. Με γνώμονα τα υλικά κατάλοιπα και τις πηγές είναι γνωστό πως ο μοναχός τότε Λαυρέντιος επισκεύασε το παλαιό μοναστήρι. Σε αυτό το σημείο θα πρέπει να επισημανθεί ότι η κτητορική αυτή πλάκα με βάση το γραφικό τύπο των γραμμάτων είναι μεταγενέστερη του βυζαντινού ναού του καθολικού της μονής και πρέπει να συντάχθηκε σε μεταγενέστερους χρόνους βάσει τις παραδόσεις και τις αφηγήσεις.

Το κείμενο της κτητορικής επιγραφής παρατίθεται ως εξής: «Η ΘΕΙΑ ΚΑΙ ΙΕΡΑ ΒΑΣΙΛΙΚΗ ΚΑΙ ΣΤΑΥΡΟΠΗΓΙΑΚΗ ΜΟΝΗ ΤΟΥ ΑΡΧΙΔΙΑΚΟΝΟΥ ΛΑΥΡΕΝΤΙΟΥ ΑΝΗΓΕΡΘΗ ΕΠΙ ΤΗΣ ΒΑΣΙΛΕΙΑΣ ΑΛΕΞΙΟΥ ΚΟΜΝΗΝΟΥ ΔΙΑ ΣΥΝΔΡΟΜΗΣ ΚΑΙ ΕΠΙΣΤΑΣΙΑΣ ΛΑΥΡΕΝΤΙΟΥ ΤΟΥ ΜΕΓΑΛΟΥ ΕΣΤΕΙΛΕΝ Ο ΕΥΣΕΒΕΣΤΑΤΟΣ ΒΑΣΙΛΕΥΣ ΕΙΣ ΤΟΝ ΟΣΙΟΝ ΧΡΥΣΙΟΝ ΚΑΙ ΧΡΥΣΟΒΟΥΛΟΝ ΚΑΙ ΙΕΡΑ ΣΚΕΥΗ

³⁹Βλ. Παπαθανασίου, *Χρονικό*, 35.

⁴⁰ Βλ. Παπαθανασίου, *Χρονικό*, 36.

ΠΡΟΣ ΗΚΟΔΟΜΗΝ ΤΟΥ ΝΑΟΥ ΚΑΙ ΕΤΕΛΕΙΟΘΗ Ο ΝΑΟΣ ΕΩΣ ΤΟΥΣ ΣΩΠΣ ΑΠΟ ΑΔΑΜ ΑΠΟ ΣΕ ΧΡΙΣΤΟΥ ΑΤΟΗ. ΑΥΤΗ Η ΣΚΗΤΙ ΤΗΣ ΒΑΣΙΛΕΙΚΗΣ ΜΟΝΗΣ ΑΝΗΓΕΡΘΗ ΕΠΙ ΛΑΥΡΕΝΤΙΟΥ ΤΟΥ ΜΕΓΑΛΟΥ ΗΝ ΔΕ ΕΠΟΝΟΜΑΤΙ ΤΗΣ ΜΕΤΑΜΟΡΦΩΣΕΩΣ ΤΟΥ ΧΡΙΣΤΟΥ ΚΑΙ ΤΟΥ ΠΡΟΦΗΤΟΥ ΗΛΙΟΥ⁴¹». Η επιγραφή αυτή μας πληροφορεί πως τα έξοδα για την επισκευή της μονής ανέλαβε ο τότε αυτοκράτορας της Τραπεζούντας Αλέξιος Μεγάλος Κομνηνός (1349-1390). Η περίοδος της δυναστείας των Κομνηνών της Κωνσταντινούπολης όπως και η δυναστεία των Μεγάλων Κομνηνών της Τραπεζούντας αποτέλεσε περίοδο μεγάλης ανάπτυξης του θρησκευτικού συναισθήματος και του μοναχισμού στη βυζαντινή αυτοκρατορία διότι οι Κομνηνοί μεριμνούσαν για την ίδρυση και την ανοικοδόμηση μονών και ναών. Ο μοναχός Λαυρέντιος κατάγονταν από την Τραπεζούντα, άρα η χρηματοδότηση φαντάζει λογική. Το έτος ίδρυσης του βυζαντινού ναού όσο και του λατινικού όπως αναφέρθηκε και παραπάνω προκαλεί διαφωνίες ανάμεσα στους μελετητές και εκφράζονται διαφορετικές απόψεις, όπως για παράδειγμα ο Μ. Χατζηγιάννης που θέτει την ίδρυση της μονής στη διάρκεια του 13^{ου} αιώνα⁴² ενώ ο Ν. Νικονάνος σημειώνει την ανέγερσή του στα τέλη του 12^{ου}.⁴³

Η προφορική παράδοση αποτελεί την κύρια πηγή πληροφόρησης σχετικά με την δράση του μοναχού Λαυρεντίου μετά την επισκευή της μονής και της εγκατάστασης του εκεί ενώ κάποια στοιχεία συλλέγονται και από τα λίγα υλικά κατάλοιπα. Ο όσιος έχτισε επίσης σκήτη/ ναύδριο σε γειτονικό λόφο. Στη διάρκεια των αιώνων το μοναστήρι του Λαυρεντίου έχει δεχθεί πολλές προσθήκες και τροποποιήσεις και θεωρείται ένα από τα παλαιότερα και πιο ιδιόμορφα κτίρια της περιοχής του Πηλίου. Το έτος 1764 πραγματοποιήθηκε ανοικοδόμηση και σε αυτή οφείλεται κατά κύριο λόγο η σημερινή του μορφή αλλά και σε άλλες παρεμβάσεις που πραγματοποιήθηκαν στο πέρασμα των χρόνων. Ο τύπος είναι τρίκογχη τετρακίονιος βασιλική με τρούλο και υπερυψωμένοι και διώροφο εσωνάρθηκα.⁴⁴ Στην αρχική του φάση το καθολικό θα πρέπει να είχε διαστάσεις 9,30 x 15,30 μ. και να ήταν κτισμένο ως σύνθετος σταυροειδής εγγεγραμμένος τετρακίονιος ναός με ισόγειο εσωνάρθηκα.⁴⁵

Το διακονικό του ναού χωριζόταν από τον κυρίως ναό με τοίχο επικοινωνώντας με άγιο βήμα μέσω μια στενής διόδου, λειτουργώντας ως ένα είδος κλειστού

⁴¹ Βλ. Παπαθανασίου, *Χρονικό*, 35.

⁴² Βλ. Χατζηγιάννης, 80.

⁴³ Βλ. Νικονάνος, *παρατηρήσεις*, 9.

⁴⁴ Βλ. Παπαθανασίου, *Χρονικό*, 35.

⁴⁵ Βλ. Ανδρούδης, *Άγιος Λαυρέντιος*, 457.

σκευοφυλακίου.⁴⁶ Τα δύο παραπάνω στοιχεία που συναντούμε στο καθολικό του αγίου Λαυρεντίου εντοπίζονται, κυρίως σε υστεροβυζαντινούς ναούς, όπως για παράδειγμα στο ναό της Πόρτα-Παναγίας στην Πύλη Τρικάλων (1283)⁴⁷. Ο τρόπος διαμόρφωσης των στεγών είναι ωστόσο ιδιόμορφη και δεν ταυτίζεται με την συνήθη κλιμάκωση των υψών στους σταυροειδείς εγγεγραμμένους ναούς της εποχής.⁴⁸ Μερικά από τα στοιχεία μορφολογίας και κατασκευής του ναού αρκούν για να συνδέσουν το καθολικό της μονής του αγίου Λαυρεντίου Πηλίου με την αποκαλούμενη «ελλαδική» ναοδομία του 12^{ου} αιώνα. Τέτοια στοιχεία είναι η συνεχόμενη κρηπίδα, τα τόξα της βόρειας και νότιας όψης που βαίνουν σε έντονα και εξέχουσες αντηρίδες, τα πόρινα τόξα και η δομή της τοιχοποιίας αλλά και οι ταινίες με καλοδουλεμένα κεραμικά κοσμήματα δισέφυλλον, που καθώς φαίνεται επιβίωσαν και στην υστεροβυζαντινή εποχή.⁴⁹

Οι τρεις κόγχες του καθολικού του ναού φέρουν τρία παράθυρα με οδοντωτά τόξα από τα οποία το κεντρικό είναι μεγαλύτερο από τα άλλα δύο και έχει στις δύο πλευρές του χωρίσματα σχήματος ράβδου από λευκό μάρμαρο, το καθένα από τα οποία έχει κόμβους. Τα δύο άλλα παράθυρα φέρουν επίσης ραβδωτά χωρίσματα με έναν κόμβο εκατέρωθεν αντί για δύο. Πιθανολογείται ότι τα υλικά προέρχονται από παλαιότερο βυζαντινό παλαιοχριστιανικό ναό.⁵⁰ Οι πλάγιοι εξωτερικοί τοίχοι, από την άλλη χαρακτηρίζονται από διαφοροποιήσεις ως προς την τοιχοδομία τους και πλαισιώνονται από τόξα. Ειδικότερα,

Εικόνα 3. Κεντρικό παράθυρο του καθολικού.

σχετικά με την τοιχοδομία του ναού διακρίνονται τρεις συνολικά μορφές δομήσεως τοιχοποιίας. Στον ανατολικό τοίχο του άνω τμήματος της κεντρικής κόγχης σημειώνεται η μορφή της ισόδομης τοιχοδομίας που ανήκει στην πρώτη φάση της ανέγερσης του καθολικού από λαξευτούς παρόλithους οι οποίοι είναι ελεύθεροι από πλινθοπερίβλημα. Στο κάτω μέρος της κεντρικής κόγχης του ίδιου αυτού ανατολικού τοίχου του ναού, παρατηρείται και πάλι ισόδομη τοιχοδομία από λαξευτούς παρόλithους οι οποίοι ωστόσο περιβάλλονται από περίβλημα πλίνθων, πρόκειται δηλαδή για πλινθοπερίκλειστο σύστημα

⁴⁶ Βλ. Μαμαλούκος, 185.

⁴⁷ Βλ. Ανδρούδης, *Άγιος Λαυρέντιος*, 457

⁴⁸ Βλ. Μαμαλούκος, 186.

⁴⁹ Βλ. Μπούρας, *Ναοδομία*, 595-596

⁵⁰ Βλ. Παπαθανασίου, *Χρονικό*, 30.

δομήσεως ισόδομων λαξευτών πωρόλιθων.⁵¹ Τέλος στο βόρειο και στο νότιο τοίχο του καθολικού έχουμε τη μορφή της ελεύθερης τοιχοδομίας με οριζόντια στρώση των πλίνθων στις εδραίες αρμοσυνδέσεις και ανά τέσσερα πλινθία στις κάθετες αρμοσυνδέσεις των λίθων. Σχετικά με την τοιχοδομία αυτή ο Μ. Χατζηγιάννης σημειώνει πως αυτή παρατηρείται σε ναούς της Ηπείρου και της Θεσσαλίας μετά τον 10^ο αιώνα⁵², ενώ η Ρέα Λεωνιδοπούλου χρονολογεί το είδος αυτό δομήσεως στον 12^ο αιώνα.⁵³

Εικόνα 4. Ο Χριστός Παντοκράτωρ, αγιογραφία τρούλου

Τα βυζαντινά γλυπτά του καθολικού της μονής είναι σημαντικά, όπως τα επιστύλια και οι πεσσίσκοι του τέμπλου με συμφυείς κιονίσκους και κιονόκρανα, κοσμήτες, αμφικιονίσκους αλλά και επιθήματα αμφικιονίσκων παραθύρων. Τα περισσότερα από αυτά τα γλυπτά είναι εντοιχισμένα σε δεύτερη φάση και χρήση στις τοιχοποιίες ανακατασκευής του έτους 1764 σε μια προσπάθεια διακόσμησης του ναού. Τα μοτίβα που συναντώνται αφορούν κυρίως θέματα φυτικά σε συνδυασμό με γεωμετρικά και άλλα διακοσμητικά σχέδια ενώ λείπουν μοτίβα από ζωικό θεματολόγιο. Παράλληλα, παρατηρούνται και επιπεδόγλυφα ενώ εντοπίζονται και βυζαντινά παλαιοχριστιανικά κιονόκρανα τα οποία πιθανόν ανήκαν στην κατασκευή του καθολικού του 13^{ου} αιώνα. Από τα κιονόκρανα αυτά, ορισμένα χρησιμοποιήθηκαν στην ανοικοδόμηση του καθολικού ενώ άλλα κείτονται στο χώρο της αυλής.⁵⁴

⁵¹ Βλ. Χατζηγιάννης, 69.

⁵² Βλ. Χατζηγιάννης, 6.π.

⁵³ Βλ. Λεωνιδοπούλου, Παρατηρήσεις, 237.

⁵⁴ Βλ. Ανδρούδης, Άγιος Λαυρέντιος, 458.

2.1 Ιερά Μονή της Πανάγνου Θεομήτορος (Άνω Παναγία Ξενιά)

Το μοναστήρι της Παναγίας Ξενιάς⁵⁵ βρίσκεται στην περιοχή του Αλμυρού μεταξύ των χωριών Κοκκωτοί και Βρύναινα στην ίδια θέση που βρισκόταν η Ιερά Μονή της Πανάγνου Θεομήτορος.⁵⁶ Δεν έχει διευκρινιστεί ακόμη το έτος ιδρύσεως του μοναστηριού παρόλο που έχουν γίνει διάφορες μελέτες και προσπάθειες χρονολόγησης. Δεδομένο είναι πάντως το γεγονός πως το 13^ο αιώνα καταστράφηκε και επισκευάστηκε με νέο όνομα ως «Μονή του κυρού Ιλλαρίωνος»⁵⁷, μία ονομασία που τη διατήρησε μέχρι και την οθωμανική κατάκτηση το 1423. Βρέθηκε ένα μισοσβησμένο χρονικό σημείωμα

Εικόνα 5. Ιερά Μονή Πανάγνου Θεομήτορος, εξωτερική άποψη

πάνω στο εξώφυλλο ενός εκκλησιαστικού βιβλίου της μονής το οποίο συντάχθηκε το έτος 1856 από έναν μοναχό δίνοντας πληροφορίες σχετικά με το μοναστήρι της Άνω Παναγίας, ότι χτίστηκε το έτος ΧΛΖ' δηλαδή το 637. Η ανακάλυψη και η μελέτη του βιβλίου αυτού πραγματοποιήθηκε από τον Ν. Γιαννόπουλο.⁵⁸ Στη συνέχεια ο ίδιος ο Γιαννόπουλος απέρριψε την άποψη ότι η μονή χτίστηκε κατά τον 7^ο αιώνα και θεώρησε ως πιο πιθανή την ίδρυση του μοναστηριού στο διάστημα μεταξύ του 10^{ου} και 13^{ου} αιώνα.⁵⁹ Άλλοι πάλι ερευνητές ελλείπει σαφών ιστορικών στοιχείων για την παλαιότερη ιστορία της μονής τοποθετούν και πάλι με επιφύλαξη την πρώτη οικοδομική φάση του καθολικού στον 11^ο ή

⁵⁵ Σχετικά με την Μονή της Παναγίας Ξενιάς βλ. Παπαθανασίου, *Ξενιά*. Γιαννόπουλος, *Μονή Ξενιάς*, 64-85. Νικονάνος, *ναοί* 99 (υποσ.311). Μαμαλούκος, 198-199.

⁵⁶ Το μοναστήρι δεν θα πρέπει να συγχέεται με την Μονή της Κάτω Παναγίας Ξενιάς, το οποίο αποτελούσε παλαιό μετόχι αφιερωμένο στον Άγιο Νικόλαο του πρώτου ενιαίου μοναστηριού και το οποίο προέκυψε μετά την διαίρεση της πρώτης μονής το 1970. Στο παλαιό αυτό μετόχι εγκαταστάθηκε γυναικεία αδελφότητα ενώ στην Άνω Μονή της Παναγίας Ξενιάς κατοικούν μοναχοί. Σήμερα και τα δυο μοναστήρια είναι αφιερωμένα στην Κοίμηση της Θεοτόκου. Η Άνω Μονή εορτάζει στις 15 Αυγούστου ενώ η Κάτω Μονή στις 23 Αυγούστου.

⁵⁷ Όπως προκύπτει από πηγές, όπως η χρυσόβουλη γραφή του έτους 1246, ο ηγεμόνας της Ηπείρου Μιχαήλ Β' παραχώρησε με χρυσόβουλο τη μονή του «Κύρου Ιλλαρίωνος» στη γαιοκτησία του Κωνσταντίνου Μελισσηνού. Βλ. Miklosich – Muller, *Acta* IV 345-349.

⁵⁸ Βλ. Γιαννόπουλος, *Χρονικό Σημείωμα*, 690-692.

⁵⁹ Βλ. Παπαθανασίου, *Ξενιά*, 156-157.

12^ο αιώνα.⁶⁰

Είναι γνωστό πως η μονή υπήρχε πριν την λατινική κατάκτηση του έτους 1204. Σε χρυσόβουλο του Μιχαήλ Β' της Ηπείρου, του Μαΐου του έτους 1246 ο ηγεμόνας προσκύρωσε τη μονή του «κυρού Ιλαρίωνος» στον τοπάρχη της Δημητριάδας Κωνσταντίνο Μελισσηνό (1207- 1255). Στο ίδιο έγγραφο ο Μιχαήλ Β' Άγγελος αναφέρει πως η μονή άνηκε από παλιά στην γαιοκτησία του Κωνσταντίνου Μελισσηνού και ότι η αφαίρεση από την ιδιοκτησία των Μελισσηνών έγινε εξαιτίας της λατινικής κατάκτησης. Δεν γνωρίζουμε πως ακριβώς καταστράφηκε τον 13^ο αιώνα ή ακόμη πως προσέλαβε το νέο όνομα αντί της «Ιεράς Μονής της Πανάγνου Θεομήτορος». Μία πιθανή άποψη που θα μπορούσε να υποστηριχθεί είναι πως η μονή καταστράφηκε από την έλευση των Λατίνων στις αρχές του 13^{ου} αιώνα εξαιτίας της απόπειρας των Δυτικών να επιβάλλουν τον καθολικισμό και την παπική εξουσία. Αποτελεί πραγματικότητα πως πολλοί ναοί καταστράφηκαν κατά την εποχή εκείνη και πυρπολήθηκαν στις αρχές του 13^{ου} αιώνα πολλά ορθόδοξα μοναστήρια για να επιβληθεί η αναγνώριση του πάπα και η αποδοχή του καθολικού δόγματος. Παράλληλα θα πρέπει να σημειωθεί ότι ο Λατίνος αυτοκράτορας Ερρίκος της Κωνσταντινούπολης καταδίκασε αυτές τις πρακτικές και επισκέυασε τους ναούς και τα μοναστήρια που είχαν λεηλατηθεί.

Το 13^ο αιώνα ο πατριάρχης Αρσένιος παραχωρεί στο μοναστήρι της «Οξείας Επισκέψεως» της Μακρινίτσας, που αποτελούσε ιδιοκτησία του Νικόλαου Μελλισσηνού (1255- 1275), τη μονή Ιλαρίωνος ως μετόχι. Αυτό το έγγραφο αποτελεί απόδειξη της ταύτισης της μονής του κυρού Ιλαρίωνος με την Ιερά Μονή Πανάγνου Θεομήτορος και δεν αφήνει καμία αμφιβολία πως η μονή πρόκειται για το μοναστήρι της Παναγίας Άνω Ξενιάς.⁶¹ Ενδιαφέρουσα είναι η άποψη του Απ. Παπαθανασίου σχετικά με την προέλευση της λέξης «Ξενιά» καθώς τη συσχετίζει με την λέξη «φιλοξενία» που στην αρχαία και στη βυζαντινή γλώσσα εμφανίζεται και ως «ξενία». Με την έννοια αυτή, Παναγία Ξενιά, δηλώνει την Παναγιά η οποία δέχεται και θέτει υπό την προστασία της τον πιστό. Άλλωστε ο «ξένιος» ήταν συνώνυμη του ασύλου, της βοήθειας και της προστασίας από τους θεούς⁶².

⁶⁰ Βλ. Μαμαλούκος, 186.

⁶¹ Άλλα έγγραφα που αναφέρονται στην Ιερά Μονή του «Κύρου Ιλαρίωνος» είναι :

α) το αργυρόβουλο του έτους 1260, του Σεβαστοκράτορα της Θεσσαλίας Ιωάννη Λάσκαρι.

β) το αργυρόβουλο του έτους 1267 του αρχηγού του κράτους της Ηπείρου Νικηφόρου Α' Αγγέλου

γ) το «Υπόμνημα» του Πατριάρχη Κωνσταντινούπολης Ιωσήφ, του έτους 1272

δ) «η Σεβαστοκρατορική Γραφή» του Σεβαστοκράτορα της Θεσσαλίας, Ιωάννη Παλαιολόγου, του έτους 1268 και

ε) η «Γραφή» του Ιωάννη Παλαιολόγου ως Δεσπότης της Θεσσαλίας του έτους 1276. Βλ. Παπαθανασίου, Ξενιά, 188, 195-211.

⁶² Βλ. Παπαθανασίου, Ξενιά, 157-158.

Σήμερα, στην Κοίμηση της Θεοτόκου τιμάται η μονή της Παναγίας Ξενιάς και σε αυτήν

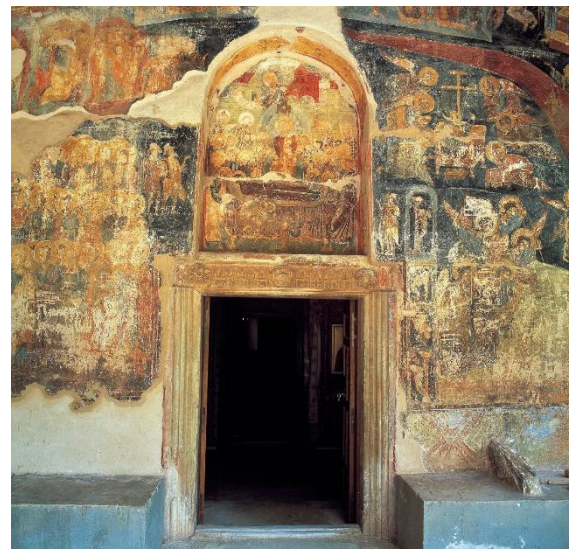

Εικόνα 6. Η Κοίμηση της Θεοτόκου

ανήκει η εικόνα της «Κοιμήσεως» ή «Μικρή Ξενιά» που είναι πολύ παλιά και αχρονολόγητη. Η μονή κατέχει από τη βυζαντινή εποχή την εικόνα της «Παναγίας Βρεφοκρατούσας» που επίσης παλαιά και αχρονολόγητη και φυλάσσεται στο μοναστήρι της Κάτω Παναγιάς Ξενιάς. Σύμφωνα με την παράδοση η δεύτερη αυτή εικόνα έφτασε στην παράλια ακτή του Αλμυρού ταξιδεύοντας πάνω σε κύματα στους χρόνους της εικονομαχίας (8^{ος} -9^{ος}) και αποτελεί έργο του Ευαγγελιστή Λουκά ο οποίος στην

εκκλησιαστική ιστορία φιλοτέχνησε τρεις συνολικά εικόνες της Παναγίας. Η αρχική δομή έχει δεχθεί πολλές προσθήκες και με βάση τα στοιχεία που υπάρχουν το αρχικό κτίσμα ήταν αρκετά μεγάλων διαστάσεων (11,20 x 12,80 μ.) και άνηκε στον τύπο του σταυροειδούς εγγεγραμμένου τετρακίονιου ναού, σύνθετου τύπου χωρίς νάρθηκα. Στις πλάγιες πλευρές του υπήρχαν προέχοντα δομικά τόξα σε αντιστοιχία με το βόρειο και νότιο σκέλος του σταυρού. Η όψη του τοίχου ήταν κατασκευασμένη χωρίς ιδιαίτερη επιμέλεια από λαξευτούς πωρόλιθους και πλίνθους σύμφωνα με το πλινθοπερίκλειστο σύστημα δομής. Σε πολλούς κατακόρυφους αρμούς εντοπίζονται κοσμήματα από πλίνθο, ενώ πλίνθινη οδοντωτή ταινία διέτρεχε την όψη του ναού σε ύψος 2μ. από το έδαφος⁶³.

Σήμερα σώζεται από το παλαιό βυζαντινό κτίσμα πλήθος αρχιτεκτονικών μελών όπως επιστύλια, διαχωριστικά κιόνων, παράθυρα, διαχωριστικά επιπεδόγλυφων

Εικόνα 7. Κύρια είσοδος Μονής

στοιχείων στο προαύλιο της Μονής. Διατηρούνται επίσης ορισμένα τμήματα του καθολικού όπως ο εσωνάρθηκας με το διαχωριστικό τοίχο της εκκλησίας ο οποίος αποτελείται από τρία ανοίγματα, δύο πλάγια και ένα κεντρικό. Το μεσαίο αυτό άνοιγμα

⁶³ Βλ. Μαμαλούκος, 199.

είναι και γνωστό ως «βασιλική» πύλη του ναού και έφερε δεξιά και αριστερά της εισόδου της ευμεγέθους ορθομαρμάρωση που επιβεβαιώνεται από δύο μεγάλων διαστάσεων τεμάχια μάρμαρα τα οποία φέρουν επιπεδόγλυφες διακοσμήσεις παραστάσεων παλαιοχριστιανικής εποχής⁶⁴. Το αέτωμα της «βασιλικής» πύλης είναι και αυτό μαρμάρινο και τα διακοσμητικά στοιχεία που φέρει ανήκουν στην τεχνοτροπία των 10^{ου} - 13^{ου} αιώνων. Για το μαρμάρινο αυτό θύρωμα ο Ν. Γιαννόπουλος επισημαίνει την ομοιότητα του με το θύρωμα της μεσαίας πύλης του νάρθηκα του ναού της Αγίας Σοφίας της Κωνσταντινούπολης⁶⁵. Στη βόρεια πλευρά του καθολικού σώζεται και μέρος της παλαιάς βυζαντινής τοιχοδομίας αλλά και των αντερεισμάτων τα οποία χρησιμοποιήθηκαν για την ανέγερση του τοίχου αυτού του ναού. Το μοναστήρι της σημερινής Άνω Ξενιάς ξανακτίστηκε στο περίγραμμα του παλιού βυζαντινού Μοναστηριού της Παναγίας και επαυξήθηκε με προσκτίσματα.

Στη σημερινή του μορφή, η οποία διαμορφώθηκε κατά την περίοδο της Τουρκοκρατίας, το καθολικό είναι τρίκλιτη ξυλόστεγη βασιλική με ευρύ εσωνάρθηκα αλλά και εξωνάρθηκα υπό την μορφή ανοικτής στοάς. Έχει σχήμα ορθογώνιο χωρίς τρούλο και η στέγη του είναι απλή. Ο αρχικός ναός, αντίθετα με τους τέσσερις κίονες του, θα πρέπει να έφερε τρούλο. Οι κίονες αυτοί τοποθετούνται χρονολογικά σε διαφορετικές φάσεις, καθώς οι δύο κίονες οι οποίοι είναι προσκείμενοι στο τέμπλο του ναού είναι μονόλιθοι δωρικού ρυθμού και θα πρέπει να προέρχονται από κάποιον αρχαίο ναό της περιοχής. Οι άλλοι δύο κίονες από την άλλη ανάγονται στην παλαιοχριστιανική εποχή και θα πρέπει να προέρχονται από την πρώτη φάση κατασκευής του καθολικού της Μονής. Στο εσωτερικό του, ο ναός κοσμεύεται με τοιχογραφίες του 17^{ου} αιώνα και το ξυλόγλυπτο τέμπλο.

⁶⁴ Βλ. Παπαθανασίου, *Ξενιά*, 158

⁶⁵ Βλ. Γιαννόπουλος, *Μονή Ξενιάς*, 70.

3.1 Μονή Οξείας Επισκέψεως της Πανάγνου Θεομήτορος

Ο Κωνσταντίνος Μελισσηνός άρχοντας και τοπάρχης της Δημητριάδας ίδρυσε πριν από το 1215⁶⁶ τη Μονή Οξείας Επισκέψεως της Πανάγνου Θεομήτορος⁶⁷ στο όρος «Δρόγγου» στη σημερινή περιοχή της Μακρινίτσας. Σε έγγραφο του τότε Επισκόπου Δημητριάδας Αρσενίου επιβεβαιώνεται ο Κωνσταντίνος Μελισσηνός⁶⁸ στα σταυροπηγιακά⁶⁹ δικαιώματα του

Εικόνα 8. Μονή Οξείας Επισκέψεως, εξωτερική άποψη

μοναστηριού. Ο ίδιος ο Κωνσταντίνος Μελισσηνός στα τελευταία χρόνια της ζωής του ασπάστηκε το μοναχικό βίο ως μοναχός Κωνστάντιος στη μονή της Οξείας Επισκέψεως της Πανάγνου Θεομήτορος, ήταν κάτοχος μεγάλης έγγειας ιδιοκτησίας και προίκισε τη Μονή με τεράστια για την εποχή γαιοκτησία. Η Μονή ήταν επαγόμενη απευθείας στον πατριάρχη Κωνσταντινούπολης και μερίμνησε παράλληλα να την απαλλάξει από το «ακρόστιχο», τον έγγειο φόρο του βυζαντινού κράτους που αφορούσε τις εκκλησιαστικές περιουσίες.⁷⁰ Το σταυροπηγιακό αυτό καθεστώς παραβιάστηκε πολλές φορές από τους επισκόπους της Δημητριάδας και είχε ως αποτέλεσμα την επικύρωση του προνομίου ανά τακτά χρονικά διαστήματα από τους πατριάρχες, Γερμανό Β' στα έτη 1223 -1240, Μανουήλ Β' ανάμεσα στα χρόνια 1243-1254, Αρσένιο Αυτορειανό το έτος 1256 και Ιωσήφ Καλησιώτη στα χρόνια 1266-1275.⁷¹ Από το μοναστήρι της Οξείας Επισκέψεως της Πανάγνου Θεομήτορος δεν διατηρείται σήμερα κανένα αρχιτεκτονικό λείψανο καθώς το μοναστήρι καταστράφηκε ολοσχερώς από την κατολίσθηση του εδάφους στις αρχές του 18^{ου} αιώνα.⁷² Παρόλα αυτά λίγα μέτρα μακριά δυτικά του μοναστηριού υπάρχει ο ναός της Κοιμήσεως της Θεοτόκου Μακρινίτσας του έτους 1767 στο οποίο έχουν εντοιχισθεί

⁶⁶ Βλ. Σισιλιάνος, 60.

⁶⁷ Βλ. Hild-Koder, *Βυζαντινή Θεσσαλία*, 73. Σισιλιάνος, 59-65. Για τη Μονή Οξείας Επισκέψεως βλ. Παπαθανασίου, *Μοναστήρια*, 18-45.

⁶⁸ Για τον Κωνσταντίνο Μελισσηνό ως τοπάρχη της Δημητριάδος βλ. Παπαθανασίου, *Μελισσηνοί*, 21-38 καθώς και Παπαθανασίου, *Μαγνησία*, 93-126.

⁶⁹ Βλ. Hild-Koder, *Βυζαντινή Θεσσαλία*, 74. Γιαννόπουλος, *Βυζαντινά μοναί*, 210-223.

⁷⁰ Βλ. Παπαθανασίου, *Μελισσηνοί*, 32.

⁷¹ Βλ. Hild-Koder, *Βυζαντινή Θεσσαλία*, 74.

⁷² Βλ. Γιαννόπουλος, *Βυζαντινά μοναί*, 2, 227-228.

πολυάριθμα γλυπτά από τον βυζαντινό ναό του μοναστηριού. Έτσι στις πλάγιες και εξωτερικές όψεις των τοίχων του ναού και κυρίως στις τρεις κόγχες του ιερού βήματος εντοπίζει κανείς εντοιχισμένες σε δεύτερη χρήση μαρμάρινες πλάκες με γλυπτές απεικονίσεις εξαιρετικής τέχνης, από το μέγεθος και την ποιότητα των οποίων μπορεί να εξαχθεί το συμπέρασμα πως το καθολικό της βυζαντινής μονής της Οξείας Επισκέψεως ήταν ένα σημαντικό μνημείο. Ανάμεσα σε αυτά επισημαίνονται βυζαντινά θωράκια με ποικίλο γλυπτό διάκοσμο, επιθήματα, επιστήλια και μεσοδώρια, κτητορικές επιγραφές, ενεπίγραφες πλάκες αλλά και λιθανάγλυφες παραστάσεις ζώων και φυτών. Ειδικότερα, αυτή η εκκλησία διαιρείται σε τρία κλίτη, παρατηρούνται τρεις μονολιθικοί κίονες οι οποίοι πρέπει να προέρχονται από το καθολικό της βυζαντινής μονής. Οι κίονες αυτοί είναι κατασκευασμένοι από μάρμαρο προερχόμενο από το λατομείο του προφήτη Ηλία. Στην ανατολική όψη του ναού εντοπίζονται γλυπτά όχι μόνο βυζαντινά αλλά και παλαιότερων εποχών, αρχαιοελληνικά και ρωμαϊκά με διαφορετικές αναφορές και προελεύσεις.

Τα γλυπτά του ναού διακρίνονται με βάση τα τεχνοτροπικά και θεματολογικά χαρακτηριστικά σε αυτά του 11^{ου} αιώνα και σε αυτά των τελών του 11^{ου} με αρχές του 12^{ου} αιώνα.⁷³ Τα γλυπτά της πρώτης περιόδου φαίνεται πως προέρχονται από το ίδιο εργαστήριο μαρμαρογλυπτικής και ορισμένα από αυτά ανήκουν σε σύνολα και είναι άγνωστης προέλευσης. Από τα γλυπτά της δεύτερης περιόδου ξεχωρίζουν δύο όμοια θωράκια τέμπλου με το θέμα των πέντε άρτων και λημνίσκων, όπως και ένα θωράκιο που φέρει σταυρό, πυροστρόβιλους σε σφηρικούς τροχούς και δύο πουλιά. Εκείνα του 11^{ου} αιώνα, φαίνεται ότι προέρχονται από το ίδιο εργαστήριο μαρμαρογλυπτικής και ορισμένα από αυτά ανήκουν σε σύνολα και είναι άγνωστης προέλευσης.⁷⁴ Στο νότιο τοίχο του ναού υπάρχουν δύο σταθμοί περιθυρωμάτων και δύο υπέρθυρα, τα οποία ενδέχεται να αποτελούν μέρη ενός συνόλου και κοσμούνται θέματα φυσικά, γεωμετρικά αλλά και ζωικά, τοποθετημένα μέσα σε διάχωρα.

Σε ένα από τα υπέρθυρα εικονίζονται παγώνια σε ζεύγη και πίνουν από την πηγή της ζωής ενώ σε άλλο υπάρχει επιγραφή που περικλείεται από κομψά ανθέμια και ρόδακες. Στο εσωτερικό του ναού ορισμένα κιονόκρανα μεσοβυζαντινής εποχής έχουν τοποθετηθεί ανεστραμμένα χρησιμεύοντας ως βάσεις για την στήριξη των ξύλινων στύλων του δυτικού υπόστυλου χώρου της Παναγίας. Άξια αναφοράς και μοναδικά στην ποιότητα τους είναι και τα τμήματα του επιστύλιου που κοσμούνται στην κύρια όψη τους με σφηρικούς τροχούς

⁷³ Βλ. Ανδρούδης – Κοντογιαννοπούλου, *Βυζαντινά Γλυπτά*, 40

⁷⁴ Βλ. Ανδρούδης – Κοντογιαννοπούλου, *Βυζαντινά Γλυπτά*, 41

και κομβία , το λεγόμενο «μικρασιατικό» θέμα. Στα θωράκια του τέμπλου από την άλλη εντοπίζεται το διαδεδομένο θέμα των πέντε άρτων.⁷⁵ Από τις επιγραφές που κοσμούν το ναό τοποθετείται στην βυζαντινή εποχή μια επιγραφή που βρίσκεται στον τοίχο της εκκλησίας. Εκεί στο διάστημα μεταξύ της βορείας και της κεντρικής κόγχης του ιερού είναι εντοιχισμένη μια επιτύμβια πλάκα από λευκό μάρμαρο η οποία φέρει της εξής επιγραφή «ΝΕΙΛΟΥ ΜΟΝΑΧΟΥ ΚΑΙ ΚΤΗΤΟΡΟΣ ΔΕΥΤΕΡΟΥ».⁷⁶ Η επιγραφή αυτή αναφέρεται πιθανότατα στον Νικόλαο Μελισσηνό, γιό του πρώτου κτήτορα της Μονής της Οξείας Επισκέψεως ο οποίος επίσης ακολούθησε μοναχικό βίο με το όνομα Νείλος.⁷⁷

Σημαντικότατο εύρημα αποτέλεσε ένα ανάγλυφο της Παναγίας της Μακρινίτσας εντός του νάρθηκα. Το ανάγλυφο αυτό, μεγέθους 1,70 x 0,63 μ. παριστάνει την Παναγία όρθια σε στάση δέησης με ανασηκωμένα χέρια ως «Πλατυτέρα των Ουρανών».⁷⁸ Μπροστά της σε κύρτωμα δίσκου, παριστάνεται ο Χριστός σε μικρή ηλικία να ευλογεί κρατώντας στα χέρια του ειλητάριο. Χαμηλά κοντά στα πόδια της Θεοτόκου σε πιο μικρή κλίμακα, εικονίζεται ένας πιστός γονατιστός το πρόσωπο του οποίου είναι ημικατεστραμμένο να προσεύχεται. Είναι πιθανόν ο λατρευτής να είναι

Εικόνα 9. Μαρμάρινη ανάγλυφη εικόνα με παράσταση δεόμενης Θεοτόκου

κάποιος από την οικογένεια των Μελισσηνών. Εκατέρωθεν του φωτοστέφανου της

⁷⁵ Βλ. Ανδρούδης – Κοντογιαννοπούλου, *Βυζαντινά Γλυπτά*, 41

⁷⁶ Βλ. Σισιλιάνος , 142.

⁷⁷ Για τον Νικόλαο Μελισσηνό ως τοπάρχη Δημητριάδος βλ. Παπαθανασίου , *Μελισσηνοί*, 39-51 καθώς και Παπαθανασίου , *Μαγνησία*, 129-146.

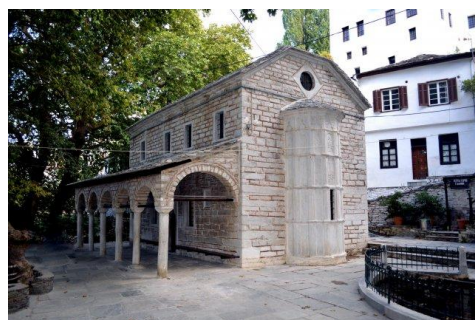
⁷⁸ Βλ. Σισιλιάνος , 146.

Παναγίας είναι χαραγμένη η επιγραφή: «Μ-Ρ ΘΥ Η ΟΞΕΙΑ ΕΠΙΣΚΕΨΙC» δηλαδή «Μήτηρ Θεού η Οξεία Επίσκεψις».⁷⁹ Στις τέσσερις πλευρές του μαρμάρινου ανάγλυφου της Παναγίας της Μακρινίτσας υπάρχει ακόμη επιγραφή έμμετρη η οποία έχει ως εξής: «ΔΕΣΠΟΙΝΑ ΜΗΤΕΡ ΤΟΥ ΘΕΟΥ ΛΟΓΟΥ ΜΟΝΟΥ ΠΟΣΙ ΠΑΝΑΓΝΕ ΚΕΙΜΕΝΟΝ ΠΑΓΩ. ΡΥΣΑΙ ΜΕ ΠΥΡΟΣ ΚΑΙ ΣΚΟΤΟΥΣ ΕΞΩΤΕΡΩ ΚΑΙ ΣΥΓΚΑΤΑΡΙΥΜΗΣΟΝ ΟΙΣ ΟΙΔΑΣ ΤΡΟΠΟΙΣ ΕΝ ΤΗ ΜΕΡΙΔΙ ΤΩΝ ΑΝΩ ΣΤΡΑΤΕΥΜΑΤΩΝ..ΤΚ/ΤΕΜ/Ω/ΥΣ/Σ ΟΙΚΕΤΗΝ ΤΟΝ /// Ο//// ΓΡΑΨΑΝΤΑ ΤΗΝ ΣΗΝ ΕΙΚΟΝΑ ΛΙΣΣΑΙ ΒΑΣΙΛΙΚΩ ///ΠΑΡΩ/// ΚΑΙ ΣΟΓΣ...». Η δεξιά πλευρά του πλαισίου του ανάγλυφου έχει υποστεί ζημιές και είναι κατεστραμμένη, για το λόγο αυτό η επιγραφή αυτή είναι δυσανάγνωστη. Αξίζει να επισημανθεί η ιδιαιτερότητα στην απεικόνιση του μικρού Χριστού ο οποίος παριστάνεται σε παιδική και όχι βρεφική ηλικία, με την αντίστοιχη κόμμωση της εποχής της σύνθεσης του ανάγλυφου, σε αντίθεση με τον Χριστό που παριστάνεται με μεγάλο μέτωπο, «αναφαλαντία», δηλωτικό της σοφίας. Αλλά και η παράσταση της Παρθένου, παρουσιάζει ξεχωριστό ενδιαφέρον, με την ασυνήθιστη απεικόνιση των αυτιών, που εξέχουν και δεν καλύπτονται από το πέπλο της μορφής.

Αναφορικά με τις επισημάνσεις αυτές, θα είχε ως ενδιαφέρον να εξεταστούν όλα τα εκείνα τα στοιχεία του ανάγλυφου που δείχνουν να αποτελούν δυτικές επιρροές. Σε κάθε περίπτωση, γνωρίζουμε πως η γλυπτή απεικόνιση των ιερών προσώπων δεν ήταν συνήθης πρακτική των Ορθοδόξων και δε των Βυζαντινών. Αυτό που μπορούμε να πούμε με βεβαιότητα είναι πως το ανάγλυφο αυτό, όπως και του λόφου της Επισκοπής,⁸⁰ είναι της ίδιας εποχής και προέρχονται από την Ιερά Μονή Οξείας Επισκέψεως του 13^{ου} αιώνα.

4.1 Μονή Προφήτου Προδρόμου Νέας Πέτρας

Στα 1271 χτίστηκε η γυναικεία Μονή του Αγίου Ιωάννη του Προδρόμου της Νέας Πέτρας⁸¹ από τον γιό του Κωνσταντίνου Μελισσηνού, Νικόλαο Κομνηνό Δούκα Μελισσηνό⁸² και την γυναίκα του Άννα Κομνηνή Δούκαινα

⁷⁹ Βλ. Παπαθανασίου, *Πήλιο*, 58

⁸⁰ Στο λόφο της Επισκοπής του Άνω Βόλου βρέθηκαν δυο ανάγλυφες παραστάσεις που προέρχονται από το βυζαντινό κτίσμα της Ιεράς Μονής Οξείας Επισκέψεως. Η πρώτη εικονίζει την Παναγία να οδηγεί τον Χριστό, ενώ στη δεύτερη παριστάνεται ο αρχάγγελος Μιχαήλ. Και τα δύο ανάγλυφα φέρουν επιγραφή.

⁸¹ Για τη μονή του Προφήτη Προδρόμου της Νέας Πέτρας Βλ. Hild-Koder, *Βυζαντινή Θεσσαλία*, 80.

Παπαχατζής, 54, 74-75. Μαμαλούκος, 182-183. Σισιλιάνος, 66-75.

⁸² Βλ. Hild-Koder, *Βυζαντινή Θεσσαλία*, 80

Παλαιολογίνα.⁸³ Η μονή του Προφήτου Προδρόμου χτίστηκε στην «Άνω Δρυανούβαινα» στην σημερινή Πορταριά του Πηλίου. Στη μονή αποσύρθηκε και μόνασε η σύζυγος του Νικολάου Μελισσηνού με το όνομα Ανθούσα, ενώ και ο ίδιος ο Νικόλαος ασπάστηκε και αυτός το μοναχικό βίο στο μοναστήρι που είχε χτίσει ο πατέρας του, αυτό της Οξείας Επισκέψεως της Πανάγνου Θεομήτορος. Για τη γαιοκτησία της μονής του Προδρόμου λαμβάνουμε πληροφορίες από εκκλησιαστικά έγγραφα της εποχής όπως το σιγίλιο του πατριάρχη Ιωσήφ του έτους 1272, προς τους «ομόζυγους» Νικόλαο και Άννα Μελισσηνή. Επιπρόσθετα, θα πρέπει να αναφερθεί ότι ο επίσκοπος Πανάρετος παραχώρησε το έτος 1273 τη μονή της Παναγίας Πορταρέας ως μετόχι της μονής του Προφήτη Προδρόμου της Νέας Πέτρας, με όρο ότι το δωρούμενο μοναστήρι δεν μπορεί να μετατραπεί σε σταυροπηγικό αλλά ούτε και να χριστεί άλλο σταυροπηγικό μοναστήρι στην περιοχή η οποία ανήκε στο μοναστήρι της Παναγίας Πορταρέας. Το ζεύγος Νικολάου και Άννας Μελισσηνών για να πετύχει την παραχώρηση του μοναστηριού της Παναγίας Πορταρέας, παραχώρησε ως αντάλλαγμα τα προσωπικά του ιδιόκτητα κτήματα, τον αμπελώνα του Αμμολοχέως και τα χωράφια των αγίων Θεοδώρων. Το ίδιο έτος ο επίσκοπος Δημητριάδος Μιχαήλ Πανάρετος παραχώρησε και το μοναστήρι του αγίου Νικολάου του Παλιρροπάπου σαν μετόχι της μονής του Αγίου Ιωάννου του Προδρόμου.

Η μονή του αγίου Ιωάννου του Προδρόμου της Νέας Πέτρας έχει ταυτιστεί σήμερα με την παλαιά καταστραμμένη και από το 1876 ανοικοδομημένη μονή του Προδρόμου στις δυτικές πλαγιές του Πηλίου πάνω από την Πορταριά.⁸⁴ Πρόκειται για ένα οικοδόμημα τετράπλευρο το οποίο αποτελείται από τα κελλιά των μοναχών, την τράπεζα, την κρήνη και μία αποθήκη, όλα έργα νεότερων εποχών. Με βάσει τα στοιχεία αυτά ο ναός πρέπει να ήταν τρίκλιτη βασιλική.⁸⁵ Παρόλο που η σημερινή μονή του Προφήτου Προδρόμου χρονολογείται στα τέλη του 19^{ου} αιώνα, στο καθολικό της Μονής υπάρχουν εντοιχισμένα γλυπτά, υπολείμματα του παλαιού σε δεύτερη χρήση. Αναλυτικότερα, στον εξωτερικό τοίχο του περιβόλου στην είσοδο υπάρχει εντοιχισμένη ανάγλυφη πλάκα η οποία εικονίζει έναν αετό που δαγκώνει ένα φίδι και το οποίο με τη σειρά του δαγκώνει την φτερούγα του αετού. Αρχιτεκτονικά μέλη και γλυπτά θα πρέπει να αναζητηθούν και στο μετόχι της μονής, στο ναό του Αγίου Νικολάου και στο μονύδριο της Παναγίας Πορταρέας στην Πορταριά αλλά και στον λόφο της Επισκοπής του Άνω Βόλου.

⁸³ Πρόκειται για την ανιψιά του αυτοκράτορα της Νίκαιας και μετέπειτα της Κωνσταντινούπολης, Μιχαήλ Η΄ Παλαιολόγου (1259-1282).

⁸⁴ Βλ. Γιαννόπουλος, *Βυζαντινά Μοναί* 2, 237.

⁸⁵ Βλ. Ασημακοπούλου, 168.

Στον σημερινό ναό του Αγίου Νικολάου βρίσκεται ένα κομψό θωράκιο τέμπλου στην κεντρική κόγχη του Ιερού και προέρχεται από την μονή του Προφήτου Προδρόμου. Εικονίζεται ένα παγώνι σε μετωπική παράσταση, στο οποίο επιτίθενται δύο όρθια φίδια και χρονολογείται λόγω της τεχνοτροπίας τους στον 11^ο με 12^ο αιώνα. Στην ανατολική πλευρά του ναού εντοπίζονται και άλλες αξιόλογες γλυπτές παραστάσεις της ίδιας περιόδου, όπως αυτή ενός γρύπα που προβάλλει μπροστά στο «δέντρο της ζωής». Δίπλα στον ναό του αγίου Νικολάου τα κατώτερα τμήματα του μικρού ναού της Παναγίας επιτρέπουν την ταύτιση του με το καθολικό της βυζαντινής μονής της Παναγίας Πορταρέας του 13^{ου} αιώνα. Παράλληλα, στο λόφο της Επισκοπής στον Ιερό Ναό της Κοιμήσεως της Θεοτόκου βρίσκεται εντοιχισμένη επιτύμβια πλάκα η οποία προερχόταν από την Ιερά Μονή του Προφήτη Προδρόμου της Νέας Πέτρας. Η ανάγλυφη αυτή πλάκα είναι τοποθετημένη στον δυτικό τοίχο, στον νάρθηκα του ναού, αριστερά της εισόδου και φέρει ανάγλυφα διακοσμητικά στοιχεία στο κέντρο, μέσα σε έναν κύκλο εικονίζονται δύο παγώνια. Στο ίδιο σημείο του μέσου της πλάκας υπάρχει η ακόλουθη επιγραφή :

« [ANNΗΣ] ΤΗΣ ΑΓΓΕΛΙΝΗΣ ΔΟΥΚΑΙΝΑΣ ΤΗΣ ΜΑΛ[ΙΑΣ]ΙΝΗΣ ΤΗΣ ΔΙΑ ΤΟΥ ΘΕΙΟΥ ΚΑΙ ΑΓΓΕΛΙΚΟΥ ΣΧΗΜΑΤΟΣ ΜΕ ΤΟ [ΝΟΜΑΣΘΕΙΣΗΣ ΑΝΘΟΥΣΗΣ]»⁸⁶.

Εικόνα 10.. Επιτύμβια πλάκα της Άννας Κομνηνής Δούκαινας Αγγελίνας Παλαιολογίνας Μελισσηνής στον Ναό της Κοίμησης της Θεοτόκου στον Λόφο Επισκοπής.

⁸⁶ Βλ. Γιαννόπουλος , *Βυζαντιναί Μοναί*, 224.

Πρόκειται για την επιτύμβια πλάκα της συζύγου του Νικόλαου Μελισσηνού Άννα Κομνηνή Δούκαινα Αγγελίνα Παλαιολογίνα η Μελλησηνή, η οποία ασπάστηκε τον μοναχικό βίο.

5.1 Ναός της Κοιμήσεως της Θεοτόκου στο Λόφο της Επισκοπής Άνω Βόλου

Εικόνα 11. Ναός Κοιμήσεως της Θεοτόκου, εξωτερική άποψη

Η εκκλησία αποτελούσε τον καθεδρικό ναό της Μητρόπολης Δημητριάδος κατά την τουρκοκρατία. Ο ναός ανοικοδομήθηκε από τον Μητροπολίτη Δημητριάδος κατά το έτος 1639, ο οποίος αναφέρεται ως «κτήτωρ» στην εντοιχισμένη επιγραφή στη βόρεια είσοδο της σημερινής εκκλησίας. Βρίσκεται στο λόφο της Επισκοπής μεταξύ Άνω Βόλου και Άλλης Μεριάς, στο Πήλιο. Ο τύπος είναι τρίκλιτη

θολωτή βασιλική στον ανατολικό τοίχο της οποίας είναι ενσωματωμένος ο αντίστοιχος τοίχος ενός βυζαντινού μοναστηριού που προϋπήρχε και τμήματα του οποίου χρησιμοποιήθηκαν στο νέο ναό. Με βάση τα στοιχεία αυτά μπορεί να υποτεθεί πως ο παλαιός ναός ήταν τρίκλιτη βασιλική πλάτους εννέα μέτρων.⁸⁷ Άγνωστη παραμένει η πρώτη οικοδομική φάση του ναού της Επισκοπής όπως άγνωστη παραμένει και η αρχική ονομασία και αφιέρωση αλλά και η σημασία στην περιοχή.

Ο Χ. Μπούρας στις μελέτες του «Η Ελλαδική Ναοδομία κατά τον 12^ο αιώνα» και «Βυζαντινή και Μεταβυζαντινή αρχιτεκτονική στην Ελλάδα» χρονολογεί την εκκλησία γενικά στον 13^ο αιώνα⁸⁸ ενώ ο Γ. Βελένης θεωρεί πως οικοδομήθηκε στις αρχές του 13^{ου} αιώνα. Σύμφωνα με τον Μαμαλούκο «το κτίριο αυτό φαίνεται πως καλυπτόταν με ξύλινη στέγη, πιθανότατα δίριχτη, ενώ στο ιερό βήμα υπήρχε μία μόνο κόγχη, η οποία ήταν τρίπλευρη». Όσον αφορά την τοιχοποιία, ο ανατολικός τοίχος του ναού ήταν δομημένος υψηλότερα από λαξευτούς και ημιλάξευτους πωρόλιθους και μάρμαρα και πλίνθους ενώ ακολουθούσαν ένα ελεύθερο πλινθοπερίκλειστο σύστημα δομής. Χαμηλότερα ο ανατολικός αυτός τοίχος ήταν κτισμένος από αργούς ή ημιλάξευτους λίθους με πλινθία. Συγχρόνως, επισημαίνεται η ύπαρξη μια ανάγλυφης παράστασης της Θεοτόκου της Μακρινίτσας».

⁸⁷ Βλ. Μαμαλούκος, 179.

⁸⁸ Βλ. Μπούρας, *Ναοδομία*

Η μαρμάρινη αυτή ανάγλυφη παράσταση διασωζόταν μέχρι πρότινος αρχικά στο βόρειο τοίχο του ναού και αργότερα στο εσωτερικό, ενώ προερχόταν από τη Μονή Οξείας Επισκέψεως της Μακρινίτσας. Πιθανολογείται ότι τοποθετήθηκε εκεί το έτος 1639, έτος που ο ναός πήρε τη σημερινή του μορφή από τον τότε επίσκοπο Δημητριάδος Κάλλιστο. Η παράσταση απεικόνιζε την Θεοτόκο περιβαλλόμενη με φωτοστέφανο, η οποία με μακρύ χιτόνα, ιμάτιο και πέπλο κρατώντας τον Χριστό από το χέρι, οδηγούσε τον υιό της σε έναν γέροντα μοναχό γενειοφόρο που ήταν καθισμένος σε θρόνο. Η σκαλισμένη επιγραφή πάνω παρατίθεται ως εξής: « ΜΗΡ ΘΥ Η ΜΑΚΡΙΝΙΤΙCΚΑ ΚΑΙ ΟΞΕΙΑ ΕΠΙΣΚΕΨΙC... IC ΧC.ΔΕΗ/CIC ΕΥ /ΤΕΛΟΥC ΛΕΟΝ/ΤΙΟΥ ΜΟΝΑΧΟΥ». Εκτός από το ανάγλυφο αυτό στην ίδια εκκλησία της Κοιμήσεως υπήρχε ένα ακόμη μαρμάρινο ανάγλυφο περιεχόμενο και αυτό από το μοναστήρι της Οξείας Επισκέψεως της Μακρινίτσας το οποίο παρίστανε τον αρχάγγελο Μιχαήλ. Το ανάγλυφο διαστάσεων 1 x 0,50 μ. βρισκόταν στο δυτικό τοίχο και έφερε την ακόλουθη επιγραφή: « ΗΛ ΑΡ ΜΙΧΑΟC Φ» δηλαδή Αρχάγγελος ΜΙΧΑΗΛΟC Ο ΦΥΛΑΞ.

5.2 Ναός Γενεσίου Ιωάννου Προδρόμου στο Λόφο της Επισκοπής Άνω Βόλου

Η εκκλησία αυτή διατηρείται σήμερα σε ερείπια έξω από τον οχυρό περίβολο της κορυφής του λόφου της Επισκοπής. Ο Στ. Μαμαλούκος στο έργο του «Η ναοδομία στη Μαγνησία κατά τη μέση-ύστερη βυζαντινή περίοδο» συμπεραίνει ότι ο κατεστραμμένος βυζαντινός ναΐσκος θα μπορούσε να χρονολογηθεί στα τέλη του 13^{ου} ή και στον 14^ο αιώνα.⁸⁹ Ήταν ένα κτίσμα μονόχωρο δρομικό με τρίπλευρη κόγχη ιερού. Από τα διατηρούμενα κατάλοιπα του, φαίνεται ότι στην κορυφή του είχε πλάτος κατά προσέγγιση 4,5 μέτρα και μήκος 7 μέτρα. Ο ανατολικός τοίχος του ναυδρίου ήταν κτισμένος από λαξευτούς και ημιλαξευτούς πωρόλιθους αλλά και μάρμαρα. Από τα μάρμαρα αυτά, πολλά αποτελούσαν αρχιτεκτονικά μέλη και γλυπτά σε δεύτερη χρήση ενώ δεν είναι γνωστό τι απέγιναν μετά την καταστροφή του οικοδομήματος.

⁸⁹ Βλ. Μαμαλούκος, 181

5.3 Ναός Μεταμορφώσεως του Σωτήρος στο Λόφο της Επισκοπής Άνω Βόλου

Εικόνα 12. Ναός Μεταμορφώσεως του Σωτήρος, εξωτερική άποψη

Ένα από τα πολλά παρεκκλήσια που περιέβαλλαν το βυζαντινό μοναστήρι στο λόφο της Επισκοπής του Άνω Βόλου και σώζεται ολόκληρο έως σήμερα ήταν αυτό της Μεταμορφώσεως του Σωτήρος. Το ναύδριο αυτό τιμάται στη Μεταμόρφωση του Σωτήρος και βρίσκεται στην λιθόστρωτη οδό προς την εκκλησία της Κοιμήσεως της Θεοτόκου στο βορειοανατολικά του ναού του Γενεσίου λόφο του Προδρόμου. Πρόκειται για ένα μονόχωρο δρομικό θολωτό ναό με

τρίπλευρη κόγχη ιερού. Είναι αρκετά μικρών διαστάσεων καθώς το πλάτος του είναι 4,10 μέτρα και το μήκος του 5,40 μέτρα. Το κτίσμα βάσει των μορφολογικών του στοιχείων χρονολογείται στον 14^ο αιώνα.⁹⁰ Οι τοίχοι ναυδρίου είναι κτισμένοι από λαξευτούς και ημιλαξευτούς πωρόλιθους ενώ στην τοιχοδομία εντάσσονται και μάρμαρα αλλά και πλίνθοι. Επάνω από την δυτική θύρα του ναού είναι διαμορφωμένο πλαίσιο πώρινου αψιδώματος. Παράλληλα, το παράθυρο της κόγχης του ιερού, το οποίο είναι δίλοβο, ανοίγεται στο τύμπανο ραδινού αψιδώματος. Το πλαίσιο αυτού του αψιδώματος είναι κατασκευασμένο από εναλλάξ πωρόλιθους και πλίνθους. Το στοιχείο αυτό του μικτού τόξου του παραθύρου του ιερού, σύμφωνα με τον Στ. Μαμαλούκο είναι σημαντικό για την χρονολόγηση και τοποθέτηση του ναού συλλήβδην στον 14^ο αιώνα, καθώς συναντάται και σε άλλα όψιμα θεσσαλικά μνημεία.⁹¹

6.1 Ναός Αγίου Νικολάου στον Άγιο Βλάσιο του Πηλίου

Ο Στ. Μαμαλούκος αναφέρει πως ο κοιμητηριακός ναός του Αγίου Νικολάου είναι κτισμένος βορειοδυτικά και σε κοντινή απόσταση από τον χωριό Άγιος Βλάσιος του Πηλίου και πρόκειται για το «καλύτερα διατηρούμενο βυζαντινό μνημείο του Πηλίου».⁹²

⁹⁰ Βλ. ό.π 182

⁹¹ Τέτοια μνημεία είναι το καθολικό της Μονής Ολυμπιώτισσας και Μεγάλου Μετεώρου αλλά και ο ναός της Κοιμήσεως της Θεοτόκου στο Αχλαδοχώρι Τρικάλων. Βλ. Νικονάνος, *Ναοί* 159 (υποσημ.592)

⁹² Βλ. Μαμαλούκος, 186.

Ο ναός δεν έχει αποτελέσει αντικείμενο έρευνας από πολλούς μελετητές. Χρονολογείται από τον Μαμαλούκο στον 13^ο αιώνα⁹³ με βάσει τα μορφολογικά και κατασκευαστικά στοιχεία όσο και τη γλυπτική του μνημείου. Η σημερινή μορφή της εκκλησίας είναι αποτέλεσμα επεμβάσεων και προσθηκών που έγιναν στο μνημείο κατά τα τέλη του 18^{ου} με αρχές του 19^{ου}, όμως αυτές οι επεμβάσεις είναι τοπικές και αφορούν την αλλοίωση της στέγης, την καθαίρεση εσωτερικών τοίχων αλλά και την αναμόρφωση των ανοιγμάτων του ναού. Το μνημείο αποτελείται από τον ίδιο τον ναό και ένα ξυλόστεγο χαγιάτι το οποίο εκτείνεται στη νότια και τη δυτική πλευρά του ναού και καταλήγει σε ένα παρεκκλήσι στο ανατολικό άκρο του ναού. Είναι μια εκκλησία αρκετά μεγάλων διαστάσεων πλάτους 9 μέτρων και μήκους 11,10 με 11,80 μέτρων. Μια ιδιαιτερότητα του ναού αναφορικά με την τυπολογία του εντοπίζεται στο ανατολικό τμήμα του, όπου είναι ένας τυπικός σταυροειδής εγγεγραμμένος ναός σύνθετου τύπου, ενώ στο δυτικό κομμάτι του πρόκειται για παραλλαγή σταυροειδών ειδών εγγεγραμμένων ναών με συνεπτυγμένο δυτικό σκέλος.⁹⁴

Από τα σκέλη του σταυρού του ναού, τα συνεπτυγμένα δυτικά και ανατολικά γωνιακά διαμερίσματα, καλύπτονται από ημικυλινδρικούς θόλους. Το διακονικό του ναού, όπως και στο ναό του αγίου Λαυρεντίου λειτουργούσε ως ένα είδος κλειστού σκευοφυλακίου, αφού χωριζόταν από τον κυρίως ναό με τοίχο και επικοινωνούσε μέσω μιας στενής διόδου με άγιο βήμα. Ο νάρθηκας είναι σήμερα ενοποιημένος με το ναό, στο αρχικό ωστόσο κτίσμα θα πρέπει να χωριζόταν από αυτόν τον τοίχο, ο οποίος έφερε μία ή τρεις θύρες. Όσον αφορά την στέγη του ναού, αυτή προκύπτει πως ήταν ενιαία δίριχτη στο σημείο του ιερού και μονόριχτη με κλίση στα δυτικά στα πλάγια τμήματα του νάρθηκα. Εξωτερικά οι όψεις του ναού είναι επίπεδες, με εξαίρεση την ανατολική πλευρά με τρεις τρίπλευρες κόγχες του ιερού.⁹⁵ Η κύρια όψη της κόγχης του αγίου βήματος, η οποία είναι κατασκευασμένη από λαξευτή τοιχοποιία, είναι δομημένη σύμφωνα με το πλινθοπερίκλειστο σύστημα από αμελώς λαξευμένους πωρόλιθους και πλίνθους ενώ σε όλες τις όψεις του ναού έχουν εντοιχισθεί αρχιτεκτονικά μέλη από μάρμαρο τα οποία φέρουν γλυπτή διακόσμηση και πιθανότατα προέρχονται από το τέμπλο του βυζαντινού ναού.⁹⁶

⁹³ Βλ. Μαμαλούκος, 189.

⁹⁴ Βλ. Μαμαλούκος, 186 (υποσημ.51)

⁹⁵ Το στοιχείο αυτό είναι από τα πλέον χαρακτηριστικά των ναών της «Ελλαδικής Σχολής»

⁹⁶ Βλ. Μαμαλούκος, 188-189

7.1 Ναός της Μεταμορφώσεως του Σωτήρος στη Ζαγορά Πηλίου

Πρόκειται για το καθολικό της βυζαντινής μονής της Μεταμορφώσεως του Σωτήρος στη Ζαγορά του Πηλίου.⁹⁷ Σήμερα, από τον αρχικό ναό σώζονται ελάχιστα κατάλοιπα, αποτέλεσμα της πυρκαγιάς του έτους 1887 αλλά και των κατολισθήσεων του εδάφους που εξαφάνισαν το μεγαλύτερο μέρος του παλαιού ναού.⁹⁸ Από το αρχικό αυτό κτίσμα

Εικόνα 13. Ναός Μεταμορφώσεως του Σωτήρος, Εξωτερική άποψη

επιβιώνουν αρχιτεκτονικά μέλη και γλυπτά τα οποία είναι εντοιχισμένα σε νεότερο ναό, του έτους 1889 σε κοντινή απόσταση και βορειοδυτικά του αρχικού βυζαντινού ναού. Με βάση παλαιές περιγραφές αναφορικά με το ναό, προκύπτει ότι ήταν σταυροειδής εγγεγραμμένος με τρούλο και είχε δεχθεί πολλαπλές επεμβάσεις και προσθήκες κατά καιρούς. Για την χρονολόγηση του ναού της Μεταμορφώσεως του Σωτήρος, έχουν διατυπωθεί πολλές απόψεις μεταξύ των ερευνητών.

Ο Ν. Γεωργιάδης τοποθετεί βάσει επιγραφής την ίδρυση του αρχικού ναού στο έτος 1160 ενώ σημειώνει την ύπαρξη τοιχογραφιών στο εσωτερικό που είχαν επιβιώσει της πυρκαγιάς. Από την άλλη ο Ζ. Εσφιγμενίτης αναφέρει πως το πρώτο μοναστήρι ιδρύθηκε το 1168 παραπέμποντας στο υπόμνημα του πατριάρχη Αρσενίου Αντοριανού. Ο Στ. Μαμαλούκος αντιθέτως σημειώνει πως η σωζόμενη γλυπτική του κτίσματος μαρτυρά πως η πρώτη οικοδομική φάση του ναού πιθανότατα χρονολογείται στον 13^ο αιώνα.

8.1 Ναός Κοιμήσεως της Θεοτόκου στο Κάστρο Λεχωνίων

Στο εσωτερικό του περιβόλου του κάστρου των Λεχωνίων στο λόφο Παλαιόκαστρου του Πηλίου, εντοπίζεται εντός των βυζαντινών τειχών μια μικρή τρίκλιτη βασιλική. Πρόκειται για το βυζαντινό ναό της Κοιμήσεως της Θεοτόκου, η ανέγερση του οποίου με πολύ δυσκολία εκ των κατασκευαστικών και μορφολογικών του στοιχείων τοποθετείται στον 10^ο ή 11^ο αιώνα. Η εκκλησία έχει μέτριες διαστάσεις με πλάτος 11,60 και μήκος περίπου 13 μέτρα και φαίνεται να διέθετε και νάρθηκα πλάτους 3 μέτρων. Τα τρία κλίτη του ναού διαιρούνταν από κιονοστοιχίες, η καθεμιά από τις οποίες αποτελούνταν από έναν κίονα. Δύο από αυτούς τους κίονες μήκους 2,30 και 1,86 μέτρων,

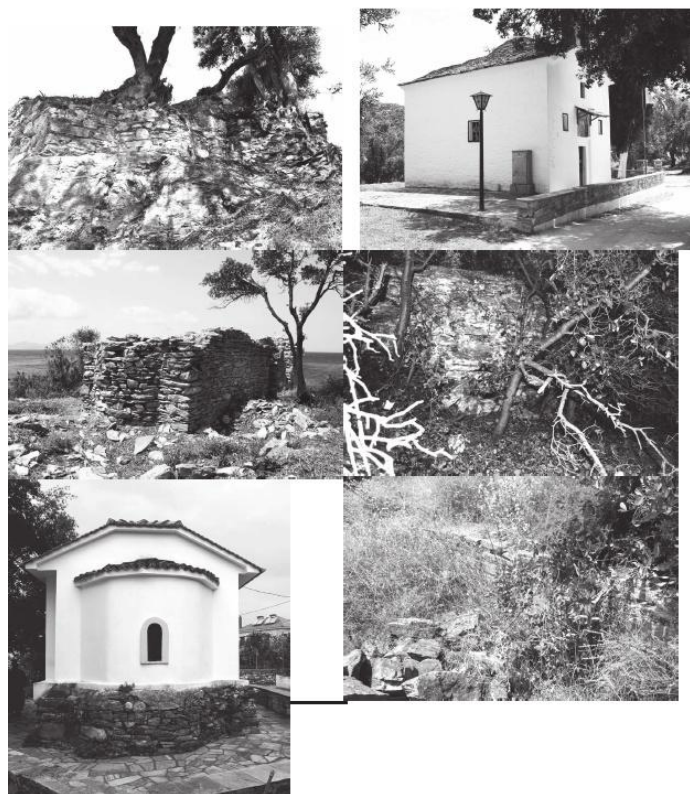
⁹⁷ Βλ. Ανδρούδης-Κοντογιαννοπούλου, *Βυζαντινά γλυπτά*, 254.

⁹⁸ Βλ. Γιαννόπουλος, *Βυζαντινά Μοναί* 2, 227 (υποσημ.1)

εντοπίζονται σήμερα στα ερείπια του κτίσματος μαζί με μια ιωνική βάση.

Το ιερό του ναού χωριζόταν με τοίχους του αγίου βήματος αποτελούνταν από τρεις κόγχες, ενώ στο βόρειο τοίχο, στο δυτικό άκρο υπήρχε κτητορικός τάφος. Στο εσωτερικό γνωρίζουμε πως ο ναός ήταν διακοσμημένος με τοιχογραφίες. Το τέμπλο του ιερού ναού έφερε διάκοσμο όπως αποδεικνύεται από τα τμήματα του στυλοβάτη που έχουν διασωθεί αλλά και ένα τμήμα του επιστυλίου το οποίο φέρει γλυπτό διάκοσμο με σταυρό, ελισσόμενο βλαστό και ρόδακα⁹⁹. Αξιοσημείωτο είναι πως το επιστύλιο μήκους 1,63 μέτρων φέρει στην άνω ταινία της όψεως του επιγραφής δυσανάγνωστη καθώς φαίνεται ότι είναι χαραγμένη ανάποδα και διαβάζεται όταν είναι αναποδογυρισμένη. Την επιγραφή παραθέτει ο Στ. Μαμαλούκος και έχει ως εξής « + ΕΚΑΛΗΟΥΡΓΗΘΗ (sic) Ο ΚΟΣΜΗΤΗΣ...»¹⁰⁰

9.1 Ναός Αγίων Αποστόλων στο Λεφόκαστρο

Εικόνα 14. Εξωτερική άποψη ναού από διαφορετικές γωνίες

Ο ναός των Αγίων Αποστόλων¹⁰¹ σώζεται σήμερα σε ερείπια στον σημερινό ομώνυμο οικισμό του Λεφόκαστρου, βρίσκεται στο νότιο άκρο της ανατολικής πλευράς του υψώματος, σε κοντινή απόσταση από την παραλία και αν και τοποθετείται στην μεσοβυζαντινή εποχή δεν έχει καθοριστεί έως σήμερα ακριβής αιώνας οικοδόμησης του ναού. Διαπιστώνεται πως το κτίσμα αποτελούνταν από δύο μονόχωρους δρομικούς ναούς οι οποίοι ήταν σε επαφή και πρόκειται για ναό «εκ προσθήκης

δίδυμο». Ο βόρειος ναός που είναι και ο παλαιότερος είχε πλάτος 5 μέτρων περίπου και

⁹⁹ Βλ. Κουλουράς, 244-245.

¹⁰⁰ Βλ. Μαμαλούκος, 190.

¹⁰¹ Βλ. Hild-Koder, *Βυζαντινή Θεσσαλία*, 69. Αβραμέα, 106.

στο ανατολικό άκρο του σχηματιζόταν μια μεγάλη ημικυκλική κόγχη. Το κτίριο στην βορειοανατολική γωνία του είχε αρχικά δομηθεί σε έναν τοίχο που προϋπήρχε και ήταν λοξά διατεταγμένος προς το ναό, αλλά σήμερα δεν σώζεται. Όσον αφορά την τοιχοποιία του ναού, σημειώνεται ότι οι τοίχοι ήταν κτισμένοι από αργούς λίθους και τεμάχια πλίνθων οι οποίοι είχαν συνδεθεί με ισχυρό κονίαμα και ήταν άτακτα διατεταγμένοι. Μία αρχαία λιθόπλινθος έχει εντοπιστεί στην νοτιοανατολική γωνία του ναού σε χρήση γωνιόλιθου. Ο δεύτερος ναός προστέθηκε στα νότια του αρχικού ναού και είχε διαστάσεις 3,20 x 8 μέτρων περίπου. Το κτίσμα, μονόχωρο και αυτό, κατέληγε στα ανατολικά σε μια μικρή κόγχη που είχε σχήμα τμήματος κύκλου σε κάτοψη. Ο νεότερος ναός ακολουθεί τοιχοποιία και τοιχοδομία ανάλογη του πρώτου.

10.1 Ναός Παναγίας στο Λεφόκαστρο

Στα νότια του βυζαντινού ναού του Λεφόκαστρου, σε κοντινή απόσταση από την παραλία βρίσκεται ο αφιερωμένος στην Θεοτόκο, ναός της Παναγίας.¹⁰² Στη σημερινή του μορφή είναι αποτέλεσμα κτίσματος νεότερης εποχής¹⁰³ το οποίο έχει κτιστεί πάνω στα ερείπια του βυζαντινού ναού. Από το αρχικό κτίσμα διακρίνονται η πρόχειρα μετασκευασμένη τρίπλευρη κόγχη του αγίου βήματος αλλά και τμήματα του ανατολικού τοίχου. Εσωτερικά διαφαίνονται και οι πεσσότοιχοι, οι οποίοι διαχώριζαν το άγιο βήμα από τα παραβήματα. Στην επιφάνεια του καταστρώματος στο προαύλιο του ναού η νότια πλευρά της κόγχης φέρει τμήμα πλίνθινης οδοντωτής ταινίας. Εντοπίζονται κατάλοιπα του αρχικού ναού και στο προαύλιο όπου υπάρχουν δύο αρχιτεκτονικά μέλη από μάρμαρο. Το ένα αποτελεί ένας σπασμένος σε δύο τμήματα μαρμάρινος κίονας ύψους 2,10 μέτρων και το άλλο ένα παλαιοχριστιανικό θωράκιο. Η τοιχοποιία του βυζαντινού ναού της Παναγίας αποτελούνταν από τοπικούς πλακοειδείς λίθους αλλά και τεμάχια πλίνθων διατεταγμένα άτακτα μεταξύ τους. Όπως σημειώνει ο Στ. Μαμαλούκος, στην κόγχη του αγίου βήματος έχει εντοιχισθεί ως οικοδομικό υλικό τμήμα από πεσσίσκο του τέμπλου που τοποθετείται στην παλαιοχριστιανική εποχή.¹⁰⁴ Ο ναός πιθανόν άνηκε στον τύπο του δικιόνιου σταυροειδή εγγεγραμμένου ναού και ήταν μετρίων διαστάσεων. Η ακριβής χρονολόγηση του μνημείου αποτελεί θέμα εξαιρετικά δύσκολο προς το παρόν, ωστόσο από την γενική

¹⁰² Βλ. Hild-Koder, *Βυζαντινή Θεσσαλία*, 69. Αβραμέα, 106.

¹⁰³ Οικοδομήθηκε μεταξύ των ετών 1972 και 1975 και εγκαινιάστηκε κατά το έτος 1977. Βλ. Μαμαλούκος, 193.

¹⁰⁴ Βλ. Μαμαλούκος, 193.

μορφή του κτίσματος και κυρίως την τοιχοποιία του είναι δυνατόν να τοποθετηθεί γενικά στη μέση ή ύστερη βυζαντινή εποχή.

11.1 Ναός Παναγίας στο Προμύρι

Στο νότιο Πήλιο στο χωριό Προμύρι βρίσκονται τα ερείπια βυζαντινού ναού που ήταν αφιερωμένος στη Μετάσταση της Θεοτόκου. Ο ναός δεν έχει μελετηθεί διεξοδικά. Ο Μαμαλούκος αναφέρει πως από τα κατάλοιπα του ναού και κυρίως από την τοιχοποιία του κτίσματος, είναι δυνατόν να τοποθετηθεί χρονολογικά στον 12^ο ή 13^ο αιώνα. Το πλάτος της εκκλησίας ήταν περίπου 10,30 και μήκους 13,60 μέτρων, από την οποία σώζεται μεγάλο μέρος των τοίχων που φτάνουν τα 3 μέτρα. Στο εσωτερικό του ναού είναι κτισμένος ένας μονόχωρος ξυλόστεγος ναΐσκος, οικοδομημένος στις αρχές του 20^{ου} αιώνα. Ο τύπος του ναού ήταν τρίκλιτη βασιλική με νάρθηκα και αυτό συμπεραίνεται από την κάτοψη αλλά και την παρουσία στο εσωτερικό ενός μαρμάρινου κίονα και μιας βάσης. Στο εξωτερικό, οι κόγχες του ναού ήταν τρίπλευρες, ενώ η μεσαία κόγχη διατηρείται έως τον κοσμήτη και έχει γίνει από λαξευτούς πωρόλιθους και πλίνθους σύμφωνα με το πλινθοπερίκλειστο σύστημα. Στην ίδια αυτή κόγχη, δύο τεμάχια λαξευτού πωρόλιθου σχηματίζουν διακοσμητικό σταυρό, που περιγράφεται από μια πλίνθινη ταινία. Στο εσωτερικό του κτίσματος σώζεται τοιχογραφία της Θεοτόκου εικονιζόμενη ως Βρεφοκρατούσα με τον Χριστό. Η τοιχογραφία αυτή βρίσκεται στο τύμπανο του υπέρθυρου προσκυνηταρίου επάνω από τη δυτική είσοδο.

12.1 Αγίας Τριάδας στη Σούρπη

Ο Ναός της Αγίας Τριάδας βρίσκεται σε ερείπια στο ύψωμα ενός λόφου μεταξύ της Σούρπης του Πηλίου και της θέσης Νηές.¹⁰⁵ Πρόκειται για έναν ναό που χρονολογείται στον 12^ο αιώνα και ανήκει στον τύπο του δικιόνιου σταυροειδή εγγεγραμμένου ναό, χωρίς νάρθηκα. Από τη στέγη του κτίσματος, η οποία σήμερα είναι στο μεγαλύτερο μέρος της κατεστραμμένη, φαίνεται ότι καλυπτόταν με ημικυλινδρικούς θόλους στα σκέλη του σταυρού και στα δυτικά

Εικόνα 15. Εξωτερική άποψη του ναού

¹⁰⁵ Βλ. Hild-Koder, *Βυζαντινή Θεσσαλία*, 80-81. Βλ. Νικονάνος, *Ναοί* 100-107. Βλ. Μαμαλούκος, 199-200.

γωνιακά διαμερίσματα υπήρχαν σταυροθόλια. Δυτικά του τυμπάνου του βορείου σκέλους του σταυρού φαίνεται ότι ανοιγόταν μια θύρα ενώ λίγο πιο ψηλά υπήρχαν τρία μονόλοβα παράθυρα σε ιδιόμορφη παράταξη, ενός από ψηλά από τα άλλα δύο.

Οι τοίχοι του ναού είναι κτισμένοι από αδρά λαξευμένους λίθους και πλίνθους ενώ στην κατασκευή του έχουν χρησιμοποιηθεί σε δεύτερη χρήση αρχαία αρχιτεκτονικά μέλη. Μεταξύ των λίθων των εξωτερικών τοίχων εντοπίζονται σειρές πλίνθων αλλά και οριζόντια πλινθία εγκάρσια των κατακόρυφων αρμών. Λαξευτοί πωρόλιθοι και πλίνθοι έχουν χρησιμοποιηθεί τόσο στα τόξα όσο και στους θόλους του κτίσματος. Με βάση αυτή την τοιχοποιία ο ναός χρονολογείται στο πρώτο μισό του 12^{ου}.¹⁰⁶ Ο Μαμαλούκος αναφέρει πως θα μπορούσε να χρονολογηθεί και στον 13^ο αιώνα καθώς αυτή η μορφή τοιχοποιίας συναντάται και τους μεταγενέστερους του 12^{ου} αιώνα.

13.1 Ναός Παναγιάς στο Πηγάδι Πτελεού.

Στο μεσαιωνικό κάστρο του Πτελεού και συγκεκριμένα βορειανατολικά του οικισμού της βυζαντινής περιόδου, κάτω από το προεξέχον ακρωτήριο (γνωστό ως Γυναικόκαστρο) υπάρχουν τα υπολείμματα ενός μικρού ναού αφιερωμένου στην Παναγία.¹⁰⁷ Η ερειπωμένη εκκλησία είναι σήμερα επιχωμένη στο μεγαλύτερο μέρος της με πέτρες και χώματα ενώ ένα μικρό προσκυνητάρι το οποίο είχε κτιστεί στην κόγχη του επέφερε μεγάλη καταστροφή στο μνημείο την συστηματική εξέταση. Πρόκειται για δρομικό ναό και μονόχωρο με διαστάσεις κατά προσέγγιση 5 x 7 ή 8 μέτρων και με δύο συνολικά οικοδομικές φάσεις.

Στην αρχική του φάση ο ναός ήταν μονόχωρος δρομικός όπως είναι και σήμερα και στα ανατολικά τελείωνε σε μια ημικυκλική κόγχη, η οποία έφερε δίλοβο παράθυρο. Η τοιχοδομία του ναού αποτελούνταν από αργούς λίθους στο διάστημα των οποίων υπήρχαν άτακτα τεμάχια πλίνθων.¹⁰⁸ Σε δεύτερη οικοδομική φάση το μνημείο δέχθηκε εκτεταμένη ανοικοδόμηση καθώς το ανώτερο τμήμα του ιερού ξαναχτίστηκε τρίπλευρο. Στην κύρια όψη της κόγχης κτίστηκε ένα νέο παράθυρο, δίλοβο με διπλό πλινθίνο πλαίσιο με ταινία. Σε αντίθεση με την τοιχοποιία της πρώτης οικοδομικής φάσης, οι τοίχοι της δεύτερης ήταν

¹⁰⁶ Βλ. Μπούρας-Μπούρα, *Ναοδομία* 254-255. Νικονάνος, *Ναοί* 106-107.

¹⁰⁷ Βλ. Hild-Koder, *Βυζαντινή Θεσσαλία*, 89.

¹⁰⁸ Βλ. Μαμαλούκος, 201.

πιο προσεγγμένη αργολιθοδομή. Από την μορφή της τοιχοποιίας αλλά και του πλαισίου του παραθύρου, η δεύτερη οικοδομική φάση του ναού χρονολογείται στον 12^ο ή 13^ο αιώνα.¹⁰⁹

Γ. Οι Μεταβυζαντινοί ναοί του νομού Μαγνησίας

1.1 Ναός Αγίας Μαρίνας , Κισσός Πηλίου

Ο ναός αποτελεί μια τρίκλιτη βασιλική του 17^{ου} αιώνα , η οποία βρίσκεται στην πλατεία του χωριού Κισσός , και χτίστηκε περίπου το 1650. Είναι γνωστό πως την περίοδο εκείνη η Ελλάδα βρισκόταν υπό Τουρκική κυριαρχία και είναι σχεδόν βέβαιο πως ο ναός χτίστηκε με την άδεια των Τούρκων

Εικόνα 16. Εξωτερική άποψη του ναού

καθώς βρίσκεται στο κεντρικότερο σημείο του χωριού ενώ και το μεγάλο μέγεθος του ναού υποδηλώνει ότι η κατασκευή του έγινε ελεύθερα και χωρίς περιορισμούς. Ο αρχιτεκτονικός ρυθμός της τρίκλιτης βασιλικής βέβαια απαγορευόταν από τους Τούρκους διότι θεωρούσαν πως ήταν πιο εντυπωσιακός σε σχέση με τον αρχιτεκτονικό ρυθμό που χρησιμοποιούσαν οι ίδιοι για τα τζαμί.

Αρχικά ο ναός ήταν τρισυπόστατος όπου το βόρειο κλίτος ήταν αφιερωμένο στον Άγιο Γεώργιο , το κεντρικό κλίτος στην Αγία Μαρίνα και το νότιο κλίτος ήταν αφιερωμένο στον Άγιο Αθανάσιο , όμως σήμερα τα κλίτη των Αγίων Αθανασίου και Γεωργίου δεν υφίστανται.

Ολόκληρος ο ναός φιλοτεχνήθηκε από τον ζωγράφο Κωνσταντή Παγώνη τον Χιοναδίτη το έτος 1802. Οι τοιχογραφίες έχουν κυρίως θεολογικό περιεχόμενο αποδοσμένο όμως ελεύθερα από τον ζωγράφο και σε αυτές παρουσιάζονται επίσης θέματα

¹⁰⁹ Βλ. Μαμαλούκος , 201.

Φυσικής , Ιστορίας , Γεωγραφίας. Αυτό δεν θα πρέπει να μας εκπλήσσει αν αναλογιστούμε πως ο ναός λειτουργούσε ως κρυφό σχολείο την περίοδο της Τουρκοκρατίας. Στο

Εικόνα 17. Οι τέσσερις τρούλοι του ναού

εσωτερικό του ναού υπάρχουν τέσσερις τρούλοι διακοσμημένοι με αγιογραφίες και συγκεκριμένα στον πρώτο τρούλο αναπαρίσταται η Αγία Μαρίνα με σκηνές από τον βίο της. Ο δεύτερος τρούλος καλύπτεται από την αγιογραφία της Παναγίας όπου και εδώ έχουμε σκηνές από τον δικό της βίο. Στον τρίτο τρούλο απεικονίζεται ο Παντοκράτορας ενώ στον τέταρτο η αγιογραφία αναπαριστά τον Θεό με ηλικιωμένη μορφή.

Στα τέλη του 18^{ου} αιώνα κατασκευάζεται το ξυλόγλυπτο τέμπλο του ναού και εν συνεχεία επιχρυσώνεται καθιστώντας το ένα από τα αριστουργηματικότερα τέμπλα του κλασσικού τύπου. Στο τέμπλο ιδιαίτερη εντύπωση προκαλεί ο μεγάλος αριθμός των ειδών των

ζώων που αναπαρίστανται καθώς και τα φυτικά διακοσμητικά του στοιχεία. Υπάρχει επίσης μια αναπαράσταση της Κιβωτού του Νώε , στην οποία αναπαρίσταται ο Νώε να είναι ξαπλωμένος και να αναπαύεται ακριβώς πάνω από την Ιερά Πύλη. Όλο το τέμπλο είναι καλυμμένο με φύλλα χρυσού και η κατασκευή του έγινε από τεχνίτες της Ηπείρου.

Ένα επίσης εντυπωσιακό στοιχείο του τέμπλου είναι η τεχνική "σκιαρόσκουρο" που χρησιμοποίησαν οι τεχνίτες , δηλαδή σε κάποια τμήματα του τέμπλου δημιούργησαν τρύπες οι οποίες επέτρεπαν στο φως να διαπερνά στο εσωτερικό

Εικόνα 18, Το επιχρυσωμένο ξυλόγλυπτο τέμπλο του ναού

του ναού. Η τεχνική αυτή ονομάζεται και αλλιώς «κίνησης της σκιάς».

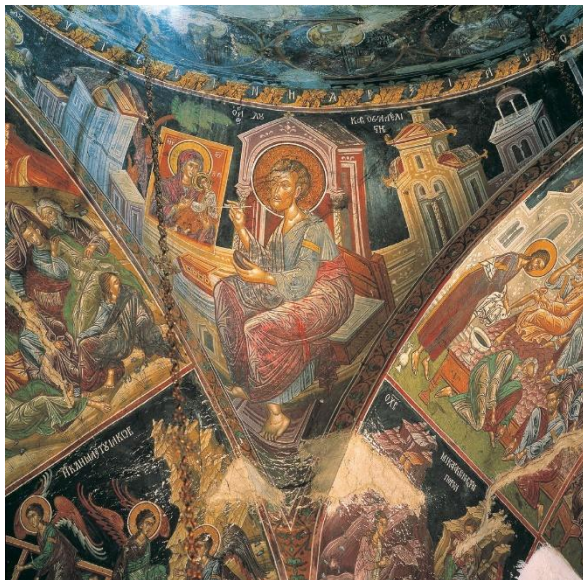
2.1 Η Μονή της Μεταμορφώσεως του Σωτήρος στο Φλαμούρι

Η μονή Φλαμουρίου εντοπίζεται στο βορειοανατολικό άκρο του Πηλίου και ιδρύθηκε το 1583 από το όσιο Συμεών ενώ το σημερινό καθολικό της μονής χτίστηκε το 1595 από τους διαδόχους του. Ο κυρίως ναός είναι σταυροειδής , εγγεγραμμένος σε τετράπλευρο μέσης εσωτερικής διαστάσεως περίπου 9,5 μέτρων και στα πλάγια τείχη ανοίγονται οι ημικυκλικές κόγχες των χοροστασίων με διάμετρο περί τα 4 μέτρα. Ο ναός διαθέτει έξι ραδινά παράθυρα στον τρούλο , έντεκα μεγάλα παράθυρα ψηλά και δύο ακόμη μεγαλύτερα χαμηλά στα χοροστάσια.

Εικόνα 19. Εξωτερική άποψη ναού

Ο κεντρικός τρούλος είναι ενισχυμένος με δώδεκα εντοιχισμένους λαξευτούς πώρινους

Εικόνα 20. Κόγχες τρούλου

σπονδυλωτούς ημικιονίσκους στις γωνίες του. Το καθολικό ανήκει στον αθωνικό τύπο , δηλαδή στον σταυροειδή εγγεγραμμένο ναό με πλάγιες κόγχες χοροστασίων. Οι τοιχογραφίες καλύπτουν ολόκληρη τη θολοδομία του κυρίως ναού και ακολουθούν μια τυπική θεματογραφία με συνθέσεις πολυπρόσωπες , με ζωνρά χρώματα στα οποία επικρατεί κυρίως το μωβ και το μπλε. Ένα από τα πιο εντυπωσιακά χαρακτηριστικά του ναού είναι το χρυσοστόλιστο ξυλόγλυπτο

τέμπλο , το οποίο καταλαμβάνει μαζί με τον σταυρό του σχεδόν όλο τον χώρο της ανατολικής καμάρας.

Ο ναός φέρει έκδηλα μορφολογικά στοιχεία του μεταίχμιου δύο εποχών : της πρώιμης βυζαντινής και της προχωρημένης Τουρκοκρατίας. Παρατηρείται ότι στο ναό

συνυπάρχουν ισλαμίζουσες μορφές με πάρα πολλά στοιχεία της βυζαντινής παράδοση ενώ κάτι παρόμοιο παρατηρείται και στη δόμηση καθώς διακρίνονται δυο διαδοχικές φάσεις , από διαφορετικούς πρωτομάστορες με διαφορετική χάραξη και μορφολογία.

3.1 Η Μονή της Αγίας Τριάδας στη Σουρβιά Πηλίου

Η μονή Σουρβιάς είναι το «αδελφό» καθίδρυμα του γειτονικού Φλαμουρίου και αποτελεί ένα από τα δυο μεγάλα μοναστικά κέντρα του Πηλίου της πρώιμης Τουρκοκρατίας. Τα αρχιτεκτονικά στοιχεία της μονής μιμούνται εκείνα του ναού του Σωτήρος στο Φλαμούρι , κάτι που γίνεται έκδηλο από τη διαμόρφωση της δυτικής όψης με την κτητορική επιγραφή , η οποία μας πληροφορεί ότι μόνο 25 χρόνια χωρίζουν την κατασκευή των δύο αυτών ναών.

Το μοναστήρι είναι αφιερωμένο στην Αγία Τριάδα και παρόλο που ιδρύθηκε από τον Όσιο Διονύσιο η παράδοση το συνδέει περισσότερο με τον Όσιο Γεράσιμο τον εκ Λεονταρίου. Το καθολικό του ναού είναι ένας σύνθετος τετρακίονιος σταυροειδής εγγεγραμμένος με αβαθή πλευρικά χοροστάσια , χαμηλό τυφλό κεντρικό τρούλο και δικίονιο νάρθηκα με όροφο. Το μνημείο εντάσσεται στην ομάδα των βορειοελλαδίτικων ναών της Τουρκοκρατίας καθώς έχει τα βασικά χαρακτηριστικά των περισσότερων μοναστηριακών ναών αθωνικού τύπου της εποχής , όπως είναι η απλή και αδέξια εξωτερική του εμφάνιση.

Ο κυρίως ναός εγγράφεται σε απολύτως τετράγωνο σχήμα πλευράς 7 μέτρων. Οι κτιστές κολώνες που συγκρατούν τις διασταυρώσεις των θόλων φέρουν ιδιόμορφα κιονόκρανα. Αυτή η άτολμη και ακαλαίσθητη κατασκευή συγκράτησε τη θολοδομία άθικτη και της προσέδωσε ασφάλεια. Ο ναός φωτίζεται από μια σειρά μεγάλων παραθύρων που είναι τοποθετημένα στους άξονες σε σχετικά χαμηλό ύψος. Βυζαντινή ανάμνηση αποτελεί το βορεινό παράθυρο της πρόθεσης με τη χρήση χρωματιστών γυαλιών σε σκελετό από ερυθρωπό γυψοκονίαμα σε σχήματα κυκλικά , ενταγμένο σε απλό ορθογώνιο άνοιγμα του τοίχου.

Το εξωτερικό της μονής είναι αδρό και ακόσμητο σε σχέση με το εσωτερικό της που είναι προσεγμένο και περίτεχνα διακοσμημένο. Οι τοιχογραφίες της είναι αξιόλογες τόσο ως μεμονωμένες παραστάσεις όσο ως σύνολο. Μορφολογικά το καθολικό δεν εκπλήσσει ούτε ξεπερνά την εποχή του , ενώ θα πρέπει να έχουμε ένα βασικό κριτήριο υπόψιν μας , την ταχύτατη αποπεράτωση δηλαδή την τακτική αυτή ναοδομίας που ήταν απαραίτητη στα χρόνια της Τουρκοκρατίας. Με βάση αυτή την τακτική μπορούμε να εξηγήσουμε την αδρή και απλή διάρθρωση της αργολιθοδομής , τις σκληρές γραμμές και τους όγκους και τα

οριζόντια γείσα με τις ελάχιστες και συχνά απλοϊκές εξάρσεις.

4.1 Ιερά Μονή Παμμεγίστων Ταξιαρχών στον Άγιο Γεώργιο Νηλείας

Εικόνα 21.Πανοραμική άποψη του ναού

Την ιερά μονή την εντοπίζουμε ανάμεσα σε δυο χωριά , τον Άγιο Βλάσιο και την Άγιο Γεώργιο Νηλείας , σε υψόμετρο 650 μέτρων. Οι πρώτες αναφορές για την μονή την τοποθετούν στον 12^ο αιώνα ως μία ανδρώα μονή στη νότια πλαγιά του Πηλίου. Λόγω της έξαρσης του μοναχισμού από τον 10^ο αιώνα το όρος του Πηλίου ονομαζόταν και ως «Βουνό των Κελλίων» , εξαιτίας

της δημιουργίας όλων αυτών των μονών.

Οι επιδρομές και οι πειρατές ήταν συχνό φαινόμενο στην περιφέρεια του Πηλίου και της Δημητριάδας , τις οποίες και ταλάνιζαν συχνά. Το 1310 Καταλανοί πειρατές πυρπολούν και καταστρέφουν ολοσχερώς την μονή , η οποία ωστόσο επανιδρύθηκε σε υψηλότερο σημείο για να την προστατέψουν από τα εχθρικά στοιχεία. Την ανασύστασή της την όφειλε σε Αγιορείτες μοναχούς με καταγωγή από τον Άγιο Γεώργιο Νηλείας , οι οποίοι της έδωσαν την μορφή του γνωστού αθωνικού τετραγώνου κατά το πρότυπο των αγιορείτικων ναών. Δεν υπάρχουν γραπτές πηγές που να δίνουν πληροφορίες για την πορεία της μονής κατά το χρονικό διάστημα μεταξύ του 14^{ου} και 18^{ου} αιώνα , όμως γνωρίζουμε πως επί Τουρκοκρατίας η μονή έπαιξε σημαντικό ρόλο στην Επανάσταση του 1821 , κάτι που πλήρωσε με την καταστροφή της.

Το καθολικό της μονής είναι αφιερωμένο στους Παμμεγίστους Ταξιάρχες Μιχαήλ και Γαβριήλ και σε όλες τις Ασώματες Δυνάμεις και ιστορείται με περίτεχνες και σπάνιες τοιχογραφίες της λαϊκής τέχνης. Και σε αυτόν τον ναό έχουμε ένα αριστουργηματικό τέμπλο το οποίο φέρει εξαιρετικές φορητές εικόνες του 1772 , με κυριότερη αυτή του Αρχαγγέλου Μιχαήλ (12^{ος} αι.) που έγινε ιδιαίτερα γνωστή για το πλήθος των θαυματουργών θεραπειών που επιτελεί. Ο ναός ανήκει στον τύπο της μονόκλιτης βασιλική με τρούλο , είναι πετρόκτιστος και

Εικόνα 22 Αγιογραφία του Αρχαγγέλου Μιχαήλ.

σήμερα διατηρεί την μορφή που πήρε μετά την τελευταία ριζική ανακαίνιση που έκαναν οι πατέρες το 1764 ενώ παράλληλα περιβάλλεται από νεότερο πρόναο (νάρθηκα) που ανακαινίσθηκε το 1995. Ο πρόναος διαθέτει ξύλινη ζωγραφισμένη οροφή και είναι δείγμα της παλιάς Πηλιορείτικης αλλά και Αγιορείτικης παράδοσης. Οι τοιχογραφίες του 18^{ου} αιώνα στο δυτικό και νότιο τοίχο ανήκουν σε άγνωστο ζωγράφο και κινούνται στα πλαίσια μια λαϊκής καλλιτεχνικής δημιουργίας που δεν θυμίζει την βυζαντινή τεχνοτροπία.

Το τέμπλο καλλιτεχνήθηκε από άγνωστο τεχνίτη και δεν είναι γνωστή η χρονολογία

δημιουργίας του , όμως θυμίζει τις μετσοβίτικες λεπτεπίλεπτες και περίτεχνες δημιουργίες. Παρουσιάζει ένα βαθύ σκάλισμα που μοιάζει με ξύλινο κέντημα στο οποίο αποδίδονται με μοναδικό τρόπο ιστορίες από την Παλαιά Διαθήκη , με κυριότερες την

δημιουργία των Πρωτόπλαστων και την πτώση τους καθώς και την ιστορία του Προφήτη Ιωνά μέσα στο στόμα του κήτους.

Δεν είναι οι μόνες ιστορίες που αποτυπώνονται πάνω στο εξάισιο αυτό τέμπλο καθώς χαρακτηριστική είναι και η παράσταση του Αρχαγγέλου Μιχαήλ που πατά την ψυχή του φιλάργυρου πλουσίου κρατώντας στο ένα χέρι σπαθί και στο άλλο μια ζυγαριά. Παράλληλα βρίθουν οι αγγελικές μορφές που χαρακτηρίζουν το τέμπλο της Μονής των Αρχαγγέλων καθώς και οι οκτώ ξυλόγλυπτες στάμνες που αξακτινώνουν προς τα επάνω μια πλούσια άμπελο που καλύπτει όλο το αριστουργηματικό τέμπλο. Δυστυχώς ο σεισμός του 1995 στάθηκε ιδιαίτερα καταστροφικός για την μονή καθώς οι απώλειες ήταν σημαντικές. Ανάμεσα σε αυτές ήταν η κατάρρευση του σπουδαίου τρούλου της , ο οποίος αντικαταστάθηκε αργότερα από μια δίριχτη στέγη με κεραμίδια , αλλά και η ολοσχερής καταστροφή των υπάρχουσων έως τότε αγιογραφιών.

5.1 Ο ναῖσκος της Παναγίας Πορταρέας στην Πορταριά Πηλίου

Ο ναῖσκος χτίστηκε τον 16^ο αιώνα ακριβώς επάνω από το βυζαντινό μονύδριο της Παναγίας Πορταρέας του 13^{ου} αι και αποτελεί μία από τις σημαντικότερες εκκλησίες της Πορταριάς, μιας και σε αυτήν οφείλεται το όνομα της περιοχής. Αποκαλείται ναῖσκος και όχι ναός διότι πρόκειται για έναν μονόχωρο ξυλόστεγο ναό ιδιαίτερα μικρών διαστάσεων. Το αρχικό

Εικόνα 24. Εξωτερική άποψη του ναῖσκου

εκκλησάκι του 13^{ου} αιώνα χτίστηκε πριν το 1273 και αποτελούσε ιδιοκτησία της Άννας Μελισσηνής. Όπως πληροφορούμαστε από ιστορικές μαρτυρίες, ο τότε επίσκοπος Δημητριάδος Μιχαήλ Πανάρετος παραχώρησε τον ναῖσκο στην Άννα Μελισσηνή, σύζυγο του Νικόλαου Μελισσηνού.

Εικόνα 23. Το ξυλόγλυπτο τέμπλο του ναού

Ο ναός έχει διαστάσεις 10 μέτρων σε μήκος και 9 μέτρα σε πλάτος ενώ η κεντρική είσοδος κοσμείται με την εικόνα της Παναγίας. Σε επιγραφή του ναού αναφέρεται πως ο ναῖσκος αγιογραφήθηκε το 1581 από τον μοναχό της μονής Σουρβιάς Μιχαήλ. Ο Ευάγγελος Σκουβαράς, ο οποίος μελέτησε εκτενώς τις ιστορικές

βιβλιοθήκες της Θεσσαλίας, εκτιμά ότι η αναφορά ονομάτων κτητόρων, λαϊκών, ιερέων και αρχόντων στην μαρμαρίνη επιγραφή, αποδεικνύει ότι ο ναός υπήρξε κάποτε και ενοριακός. « Ανιστορήθη ο θεῖος και ιερός ναός της υπεράγνου δεσποινῆς ἡμῶν Θεοτόκου και αειπαρθένου Μαρίας, δια της συνδρομῆς και ἐξόδων, κόπου δε και μόχθων, παρά των ευλαβέστατων ιερέων και ευγενεστάτων αρχόντων δια μνημόσυνον γονέων του και ειδικόν τους. Ὡν τα ονόματα ἦσαν οὔτοι, Τίμου ιερέως, Κλήμη, Στέλου, Γιακουμή, Μαρίας και

Αρετής , Νικολάου και Χρυσάφως , των κεκοιμημένων ήγουν των γονέων τους. Κοντούρις , Ιω. Γεωργίου , Νικολάου , Γεωργίου , Νάσιου , Σταματίου , Στέφου , Αποστόλου Ιωάννου , Αλεξίου , Ιωάννου Νικολάου , Λουκιανής μοναχής , Μαγδαληνής , Μιχαήλ. Και υπό χειρός εμού Δανιήλ υπάρχοντος όρι... της Σουρβιάς και της Αγίας Τριάδος. Και εκ του κύρου Διακόνου υπάρχει υιός του Γεωργίου ιερέων εν έτει ΖΠΘ (Ινδικτίωνος) θ' μην. Σμ. Κθ' ημέρα Σαββάτον» .

Αποδεικνύεται από πηγές πως ο μικρός ναΐσκος ήταν αρχαιότερος από την Μονή προδρόμου της Νέας Πέτρας και ότι η χρονολογία ανέγερσής του τον τοποθετεί σχεδόν με βεβαιότητα στο πρώτο μισό του 13^{ου} αιώνα.

6.1 Ο Ναός των Παμμεγίστων Ταξιαρχών στις Μηλιές Πηλίου

Εικόνα 26. Εξωτερική άποψη του ναού

Ο ναός εντοπίζεται στην κεντρική πλατεία των Μηλεών και αποτελεί κτίσμα του 1741 και αρχιτεκτονικά χαρακτηρίζεται ως τρίκλιτη βασιλική με τρούλους , οι οποίοι όμως είναι κρυφοί ενώ δεν υπάρχει καμπαναριό και ως εκ τούτου δεν προδίδει την εξωτερική φύση του κτιρίου καθώς παραπέμπει εκ πρώτης όψεως σε απλό

κτίσμα. Είναι δισυπόστατος ναός καθώς εμπεριέχει το παρεκκλήσι των Αγίων Πάντων στην κατασκευή του. Από την προφορική παράδοση γνωρίζουμε ότι η αγιογράφηση του έχει γίνει από Αγιορείτη μοναχό ενώ το τέμπλο του ναού που είναι ξυλόγλυπτο και

Εικόνα 25. Αγιογραφία που απεικονίζει την μάχη του Χριστού με τον Διάβολο

επιχρυσωμένο από Ηπειρώτες τεχνίτες.

Στην αγιογράφιση του ναού ξεχωρίζει ιδιαίτερα η "μάχη" του Χριστού με τον Διάβολο καθώς και ο « Τροχός» της ζωής του ανθρώπου , ο οποίος αναφέρεται και ως τροχός της Τύχης ή Rota Fortunae. Ο «τροχός» της ζωής είναι ίσως η πιο ενδιαφέρουσα αγιογραφία , εντοπίζεται στην δεξιά γωνία του πρόναου και αναπαριστά τον ζωδιακό κύκλο , κάτι που δεν συναντάται συχνά σε Ορθόδοξους Χριστιανικούς ναούς και επιγράφεται ως

Εικόνα 27. Ο "Τροχός" του ζωδιακού κύκλου - Rota Fortunae

εξής : « Ο Μάταιος Βίος του Πλάνου Κόσμου». Διαιρείται σε τρεις ομόκεντρους κύκλους όπου στο κέντρο απεικονίζεται ο Μάταιος Βίος με τη μορφή εστεμμένου γήινου βασιλιά καθισμένο σε βασιλικό θρόνο. Στον δεύτερο εσωτερικό κύκλο απεικονίζονται οι τέσσερις εποχές του χρόνου με ανθρωπόμορφους χαρακτήρες όπου η ηλικία τους αντιπροσωπεύει κατά κύριο λόγο την κάθε εποχή. Το Έαρ το εκπροσωπεί ένας νέος άνδρας , το Θέρος από θεριστή που φορά καπέλο , το Φθινόπωρο εκπροσωπείται από έναν μεσήλικα και ο Χειμώνας από έναν υπερήλικα που φορά γούνα.

Στον τρίτο εσωτερικό κύκλο έχουν καλλιτεχνηθεί και ονομαστεί τα δώδεκα ζώδια με τους αντίστοιχους μήνες τα οποία δεν απέχουν και πολύ από τον σημερινό αστρονομικό επιστημονικό ζωδιακό κύκλο. Στην εξωτερική πλευρά και σε όλο το φάσμα του κύκλου υπάρχουν επτά ανδρικές μορφές , η καθεμία σε διαφορετική στάση σώματος , οι οποίες αντιστοιχούν στις εξελικτικές φάσεις του ανθρώπου δηλαδή από την γέννησή του έως τον θάνατό του.

Ο δημιουργός της παράστασης είναι πιθανόν ένας άγνωστος Αγιορείτης μοναχός , ο οποίος επιμελήθηκε την τοιχογραφία και αγιογράφησε τον ναό στα πρότυπα της διδασκαλίας που απέκτησε κατά την διαμονή του στο «Περιβόλι της Παναγιάς» . Με αυτή την παράσταση ο μοναχός ήθελε να αναδείξει το μεγάλο πρόβλημα των ανθρώπων με τον θάνατο και σκοπός του ήταν να κατανοήσουν και να αποδεχθούν την "βία" που εκπροσωπεί

ο θάνατος και να τονίσει έτσι την ματαιότητα και την πλάνη του βίου. Η ματαιότητα της ζωής διαφαίνεται και στην εντυπωσιακή αγιογραφία με τον Όσιο Σισώη , ο οποίος απεικονίζεται πάνω από τον ανοιχτό τάφο του Μεγάλου Αλεξάνδρου. Ο όσιος Σισώης απεικονίζεται πάντοτε σε όλες τι αγιογραφίες του δίπλα στον τάφο του Μεγάλου Αλεξάνδρου σε σκεπτική στάση αναλογιζόμενος την ματαιότητα της ζωής και το αναπόφευκτο του θανάτου.

Ένα σημαντικό γεγονός που έλαβε χώρα στον συγκεκριμένο ναό είναι η ύψωση της σημαίας της Θεσσαλικής Επανάστασης από τον Άνθιμο Γαζή , μια κίνηση που έμελλε να χαρακτηρίσει τον ναό ως μια άλλη « Αγία Λαύρα». Η ιστορική αυτή σημαία διατηρείται και διαφυλάσσεται έως και σήμερα στην Δημόσια Βιβλιοθήκη Μηλεών.

Δ. Η πόλη της Δημητριάδας

Η Δημητριάδα δεν είχε κατά τη βυζαντινή εποχή όπως προαναφέρθηκε, την έκταση της αρχαίας ομώνυμης πόλεως των Μακεδόνων βασιλέων, αλλά είχε συρρικνωθεί από τους ρωμαϊκούς ακόμα χρόνους και η περίμετρος των τειχών ήταν περιορισμένη. Τα όρια της βυζαντινής πόλεως καθορίζονται από τις θέσεις Πευκάκια στα ανατολικά και Μπουρμπουλήθρα στα δυτικά και κάλυπταν μόνο ένα τμήμα της ελληνιστικής πόλης, ενώ η ευρύτερη περιοχή γύρω από τη Δημητριάδα ήταν γεμάτη έλη.¹¹⁰ Η βυζαντινή πόλη, όπως παλαιότερα η ρωμαϊκή και η ελληνιστική είχε δύο λιμάνια, το βόρειο και το νότιο ήταν δηλαδή αμφιλήμενη.¹¹¹ Από τον κυρίως ιστό της βυζαντινής πόλης έχουν επισημανθεί ελάχιστα κτίσματα παλαιοχριστιανικών χρόνων, ενώ από τα τείχη που περιέβαλλαν την πόλη σώζονται λίγα λείψανα στην περιοχή της παραλίας. Ωστόσο, τα μνημεία αυτά αποτελούν πολύτιμα κατάλοιπα του μακραίωνου βίου της πόλεως της Δημητριάδας και πειστήρια της εξέχουσας θέσης και του βυζαντινού χαρακτήρα της.

Τα τείχη της Δημητριάδας ξεκινούσαν από την παραλία νοτιοανατολικά της θέσης Μπουρμπουλήθρας και εκτείνονταν νότια κλείνοντας ένα κύκλο που κατέληγε πάλι στην ακτή του βόρειου λιμανιού. Αντιθέτως, στη συνοικία «Παλαιά» στο λόφο των Αγίων Θεοδώρων της σημερινής πόλης του Βόλου, βρίσκεται το επονομαζόμενο «Κάστρο του Βόλου» που παρουσιάζει πλήθος παλαιοχριστιανικών ευρημάτων, ιδιαίτερα τειχών.

¹¹⁰ Βλ. Κεκαυμένος 2, 75 , 2. Για την Δημητριάδα βλ. Hild-Koder, *Βυζαντινή Θεσσαλία* 43-45 .Αβραμέα, 136-141. Παπαχατζής , 52-56. Ντίνα, *Δημητριάδα* 112-158.

¹¹¹ Στο νότιο λιμάνι , εκτός των τειχών θα πρέπει να υπήρχε κάποιος μικρός συνοικισμός. Βλ. Παπαθανασίου , *Δημητριάδα* ,44.

Πρόκειται επί της ουσίας για την θέση της αρχαίας πόλης της Ιωλκού, η οποία αποτέλεσε στην βυζαντινή περίοδο προάστιο της Δημητριάδας. Όσον αφορά το συνοικισμό αυτό υπάρχει διχογνωμία ανάμεσα στους μελετητές και έχει υποστηριχθεί ότι η Δημητριάδα εγκαταλείφθηκε στα μέσα του 6^{ου} αιώνα και πως ο πληθυσμός της μεταφέρθηκε στον τειχισμένο λόφο της Ιωλκού. Την άποψη αυτή υποστηρίζει ο Δ. Θεοχάρης και ο Ν. Γιαννόπουλος¹¹² ενώ αντίθετα ο Απ. Παπαθανασίου εστιάζει στο γεγονός ότι η περίμετρος των τειχών του κάστρου της Ιωλκού δεν είναι αρκετή μεγάλη ώστε να μπορεί να φιλοξενήσει στο παρελθόν σημαντική πληθυσμιακή πόλη όπως αυτή της Δημητριάδας. Επιπρόσθετα, διατυπώνεται σχετικά με το λιμάνι της πόλεως το οποίο στη θέση της του λόφου της Ιωλκού δεν παρέχει την ίδια προστασία και ασφάλεια με αυτή της θέσης της ελληνιστικής αμφιλίμενης Δημητριάδας.

Ακόμη, τα ταφικά ευρήματα στο λόφο της Ιωλκού ανταποκρίνονται στην πολύ μικρή περίμετρο των τειχών του λόφου που περικλείουν ελάχιστα οικοδομικά τετράγωνα και όχι τα οικοδομικά τετράγωνα που θα έπρεπε να περιλαμβάνονται λόγω της σημαντικής βυζαντινής πόλης της Δημητριάδας. Στο κτίσιμο του τμήματος του τείχους στην περιοχή των «Παλαιών» χρησιμοποιήθηκε αρχαίο υλικό, όπως πώρινοι δόμοι αλλά και πώρινος σπόνδυλος. Το τμήμα αυτό όπως σώζεται σήμερα έχει πλάτος 2,50 μέτρα και ύψος 1,70 μέτρα. Σε ένα άλλο τμήμα του τείχους η τοιχοποιία είναι απλή και αποτελείται από ακατέργαστες πέτρες και ασβεστοκονίαμα. Στο κομμάτι αυτό του τείχους πλάτους 2 μέτρων και μήκους 25 μέτρων επισημαίνονται και μεταγενέστερες επισκευές κατά την περίοδο της Τουρκοκρατίας.

Ε. Φρούρια /Κάστρα και Οικισμοί

Σε ολόκληρη την περιοχή του Πηλίου υπάρχουν έως τις μέρες μας ερείπια βυζαντινών φρουρίων και οικισμών, δηλωτικά της ακμής και της ευρύτερης πολιτισμικής ευμάρειας και ανάπτυξης της περιοχής κατά τους βυζαντινούς χρόνους. Τέτοια κατάλοιπα εντοπίζονται τόσο εντός του Παγασητικού Κόλπου κατά μήκος των παράλιων περιοχών όσο και στο χώρο του ανατολικού Πηλίου, κοντά στις απόκρημνες ακτές του Αιγαίου. Στις περισσότερες των περιπτώσεων πρόκειται για οικισμούς και φρούρια που ήταν διαμορφωμένα ήδη κατά την αρχαιότητα και τους παλαιοχριστιανικούς χρόνους ενώ το

¹¹² Βλ. Γιαννόπουλος, *Φρούριο του Βόλου*, 110-133.

υλικό και οι θέσεις τους χρησιμοποιήθηκαν και στην βυζαντινή εποχή. Μια σύντομη επισκόπηση των πιο σημαντικών από αυτές τις θέσεις παρατίθεται στο παρόν κεφάλαιο της εν λόγω μελέτης.

1.1 Λεφόκαστρο

Μεταξύ των χωριών Χόρτου και Αφήσου, υψώνεται το βυζαντινό φρούριο του Λεφόκαστρου.¹¹³ Το μεσαιωνικό αυτό πόλισμα φαίνεται ότι βρισκόταν στο χαμηλό βραχώδες έδαφος που υψώνεται στα βόρεια όρια του σημερινού οικισμού του Λεφόκαστρου. Στο νότιο άκρο της ανατολικής πλευράς του υψώματος σώζονται τα κατάλοιπα του βυζαντινού ναού των αγίων Αποστόλων, ενώ εντοπίζονται και ερείπια και αρχιτεκτονικά μέλη των βυζαντινών ναών της Παναγίας, της Αγίας Παρασκευής, του Αγίου Παντελεήμονος και του Αγίου Νικολάου.¹¹⁴ Το Λεφόκαστρο αποτελούσε σημαίνουσα θέση στους βυζαντινούς χρόνους.

2.1 Παλιόπυργος / Κορακαίπυργος

Ο γνωστός από τις μεσαιωνικές πηγές «Κορακαίπυργος» βρίσκεται ανάμεσα στο Λεφόκαστρο και στα Καλά Νερά κοντά στην Άφησσο.¹¹⁵ Τα υπολείμματα του βυζαντινού φρουρίου σώζονται σήμερα πάνω σε λόφο και δεν είναι παρά ερείπια. Πιο συγκεκριμένα σώζεται ένας καταστραμμένος τοίχος μήκους 2 μέτρων και ύψους 1 μέτρο από μετρίου μεγέθους πελεκημένες πέτρες ενώ στην άκρη του γκρεμού του υψώματος διακρίνονται ίχνη παλαιότερων θεμελιώσεων. Το όνομα του πύργου θυμίζει την αρχαία πόλη Κορακαί, τα ίχνη της οποίας θα πρέπει να αναζητηθούν στην περιοχή των Καλών Νερών.

¹¹³ Για το Λεφόκαστρο βλ. Hild-Koder, *Βυζαντινή Θεσσαλία*, 69· Αβραμέα, 107· Γεωργιάδης, 113-114· Λιάπης, *Παλιόκαστρα*, 221-234.

¹¹⁴ Βλ. Αρβανιτόπουλος, 223-224

¹¹⁵ Για τον Παλιόπαργο/Κορακαίπυργο βλ. Hild-Koder, *Βυζαντινή Θεσσαλία*, 61· Αβραμέα, 106· Κορδάτος, 70-73· Αρβανιτόπουλος, 212.

3.1 Το κάστρο της Νταμούχαρης

Στη θέση Νταμούχαρη στις ανατολικές ακτές του Πηλίου εντοπίζονται σήμερα τα

Εικόνα 28. Ερείπια του κάστρου της Νταμούχαρης

λείψανα ναυτικής «σκάλας».¹¹⁶ Απόδειξη της σπουδαιότητας της Νταμούχαρης ως λιμανιού αποτελούν τα ερείπια του παλαιού της κάστρου με το βυζαντινό τείχος. Το κάστρο αυτό δεν θα πρέπει να συγχέεται με το «Παλαιόκαστρο της Καραβοστασίας» που βρίσκεται ένα χιλιόμετρο περίπου νότια της Νταμούχαρης.¹¹⁷ Από το παλαιό κάστρο σώζονται τα τείχη που στη δυτική πλευρά περικλείουν το λόφο σε ένα μήκος περίπου 40 μέτρων με μέγιστο ύψος 4 μέτρων και πλάτος 2,3 μέτρων. Στο μέσο της δυτικής όψης του τείχους σώζεται σήμερα η παλιά υδατοδεξαμενή του «κάστρου» που πιθανότατα συγκέντρωνε τα νερά της βροχής. Η χρήση του φρουριακού αυτού

συγκροτήματος είναι λιγότερο πιθανόν να αποτελούσε προστασία οικισμού αλλά θα πρέπει να σχετίζονταν με την περιστασιακή προστασία από εχθρικές θαλάσσιες προσβολές του ευρύτερου χώρου της Νταμούχαρης.¹¹⁸

Το σίγουρο είναι πως τα σωζόμενα τείχη αποδεικνύουν τη βυζαντινή ταυτότητα του κάστρου με την χαρακτηριστική τεχνοτροπίας της βυζαντινής τοιχοποιίας. Πιο συγκεκριμένα, τα τείχη είναι αργολιθοδομημένα με άνισες και ακανόνιστες θαλασσόπετρες ενώ ως υλικό συνδέσμου έχει χρησιμοποιηθεί το γνωστό βυζαντινό ασβεστοκονίαμα αναμεμιγμένο με μικρά κομμάτια από κεραμίδια, το γνωστό κουρασάνι.¹¹⁹ Για την ιστορία του φρουρίου και το κτίσιμο του, έχει εξεταστεί η ίδια η ονομασία της θέσης του όπου το όνομα «Νταμούχαρη» συνδέεται με την λατινική λέξη «murus» που σημαίνει τείχος. Βάσει αυτού ο Κ. Λιάπης στη μελέτη «Σελίδες από την ιστορία του ανατολικού Πηλίου» έχει υποστηρίξει την άποψη ότι το κάστρο της

¹¹⁶ Για το κάστρο της Νταμούχαρης βλ. Λιάπης, *Κάστρο της Νταμούχαρης*, 173-190.

¹¹⁷ Ο Κ. Λιάπης αναφέρεται εκτενώς στην ιστορία αλλά και τις έρευνες σχετικά με το κάστρο και επισημαίνει το λάθος πολλών ερευνητών της ταύτισης του Κάστρου της Νταμούχαρης με το «Παλιόκαστρο της Καραβοστασίας» το οποίο βρίσκεται ένα μίλι περίπου νότια της Νταμούχαρης. Βλ. Λιάπης, *Παλαιόκαστρα*, 91-108.

¹¹⁸ Βλ. Λιάπης, *Παλαιόκαστρα*, 108.

¹¹⁹ Βλ. Λιάπης, *Παλαιόκαστρα*, 107.

Νταμούχαρης χτίστηκε και χρησιμοποιήθηκε από Βενετούς κατά τον 14^ο αιώνα.¹²⁰ Μια τέτοια υπόθεση δεν φαντάζει καθόλου απίθανη, καθώς είναι γνωστή η έντονη εμπορική δραστηριότητα των Βενετών στις ακτές του Πηλίου κατά τον ύστερο μεσαίωνα.

4.1 Το Παλαιόκαστρο της Καραβοστασιάς

Στο λόφο της θέσης Καραβοστασιάς του Πηλίου, ένα περίπου χιλιόμετρο νότια της Νταμούχαρης υπάρχουν τα ερείπια του «Παλαιόκαστρου».¹²¹ Το μνημείο βρίσκεται και αυτό όπως και το κάστρο της Νταμούχαρης πάνω σε ένα παράκτιο απόκρημνο λόφο ανάμεσα στην μικρή αμμουδιά της Φακίστρας και στον πλατύ κόρφο της Καραβοστασιάς. Μοναδικό σωζόμενο λείψανο του οχυρού αποτελεί ένας καστρότοιχος στη βορειοδυτική πλευρά του λόγου μήκους και ύψους περίπου 4 μέτρων και πλάτους 1,50 μέτρων. Το μνημείο φέρει πολλές ομοιότητες με το γειτονικό βυζαντινό κάστρο της Νταμούχαρης. Η τοιχοποιία του αποτελείται από μικρές και μεγάλες ανώμαλες πέτρες σε αργολιθοδομή και ως συνδετικό υλικό εντοπίζεται το γνωστό βυζαντινό κονίαμα.

5.1 Το Παλαιόκαστρο των Λεχωνίων

Μεταξύ Καλών Νερών και Αγριάς, στη θέση Παλαιόκαστρο στα Λεχώνια¹²² υπήρχε

Εικόνα 29. Ερείπια Παλαιόκαστρου Λεχωνίων

το ισχυρό φρούριο της ομηρικής πόλης της Μεθώνης, ερείπια της οποίας διατηρούνται στο γειτονικό λόφο με όνομα «Νεβεστίκι». Στα μεσαιωνικά χρόνια ο οικισμός αυτός αποτραβήχτηκε από τις ακτές της θάλασσας στο λόφο Παλαιόκαστρο. Σήμερα, από τον οικισμό σώζονται υπολείμματα εσωτερικού και εξωτερικού τείχους από σπαστή πέτρα και τούβλα ενδιάμεσως. Στη νότια και δυτική πλευρά και στο εξωτερικό κυκλικό τείχος υπάρχουν επιπλέον επτά συνολικά πύργοι ενώ στο ίσιωμα της κορυφής βρίσκεται μια μικρή πεσμένη τρίκλιτη βασιλική. Αναφορικά με το κάστρο αυτό των

Λεχωνίων, αξίζει να σημειωθεί η πιθανότητα να αποτελούσε έδρα της οικογένειας των

¹²⁰ Βλ. Λιάπης, *Σελίδες*, 22.

¹²¹ Βλ. Λιάπης, *Παλαιόκαστρο*, 109-121.

¹²² Βλ. Hild-Koder, *Βυζαντινή Θεσσαλία*, 61· Αβραμέα, 107.

Μελισσηνών, τοπαρχών της Δημητριάδας και της ευρύτερης περιοχής του Πηλίου κατά την ύστερη βυζαντινή εποχή αλλά και του ελληνοκαταλανικού οίκου των Μελισσηνών-Novelles που διαδέχθηκαν τους Μελισσηνούς στο πρώτο μισό του 14^{ου} αιώνα.

Η άποψη αυτή, ενισχύεται από το σχετικό χωρίο του ιστορικού Μαρίνου Σανούδου αναφερόμενος στο έτος 1325 επισημαίνει τα εξής « [...] est etiam quidem Grecius tertius qui vocatur Misellino qui tenet castrum del Castri et de Lyconia», δηλαδή «υπήρχε ακόμα και ένας τρίτος Έλληνας που ονομαζόταν Μελισσηνός και που κρατούσε το φρούριο του Καστρίου και των Λεχωνίων. Τα μεγαλύτερα σωζόμενα σήμερα τμήματα του εξωτερικού τείχους διακρίνονται στη νότια πλευρά του κάστρου όπου το μεγαλύτερο τμήμα έχει μέγιστο ύψος 2 μέτρα, μήκος γύρω στα 25 μέτρα και πλάτος 2,20 μέτρα. Και στη δυτική ωστόσο πλευρά εντοπίζεται ένα συνεχές κομμάτι τείχους μήκους περίπου 30 μέτρων, μέγιστου ύψους 3 μέτρων και πλάτους 2 μέτρων. Ένα τρίτο υπόλειμμα τείχους του τείχους σώζεται στη βορειοανατολική πλευρά του φρουρίου με μήκος 10 μέτρα, μέγιστο ύψος 2 μέτρα και πλάτος 1,50 περίπου μέτρα.

6.1 Ο πύργος του Αγίου Λαυρεντίου

Στην περιφέρεια του σημερινού δήμου Αρτέμιδος πιο πάνω από την διασταύρωση του δρόμου που οδηγεί στο χωριό του Αγίου Λαυρεντίου, βρίσκεται ο μεσαιωνικός πύργος του Αγίου Λαυρεντίου. Πρόκειται για το μοναδικό στο Πήλιο μεσαιωνικό μνημείο που έχει την μορφή πύργου και η ακριβής χρονολόγηση του μέχρι σήμερα είναι αδιευκρίνιστη. Η Ρέα

Εικόνα 30. Ερείπια πύργου Αγίου Λαυρεντίου

Λεωνιδοπούλου – Στυλιανού θεωρεί τον πύργο κτίσμα μεταβυζαντινών χρόνων τοποθετώντας την κατασκευή του μεταξύ των ετών 1550-1600 και θεωρώντας πως ο πύργος πιθανότατα χρησίμευε αρχικά ως φυλακτήριο κάποιου «μετοχίου» καθώς η τοξωτή εσοχή πάνω από την μοναδική είσοδο

του πύργου «δείχνει σαν να φιλοξενούσε κάποια εικόνα αγίου». ¹²³ Ωστόσο η άποψη αυτή έχει αμφισβητηθεί από μεταγενέστερους ερευνητές. Ο Απ. Παπαθανασίου στο έργο του «Το χρονικό του Αγίου Λαυρεντίου 14^{ος} – 19^{ος} αιώνες» υποστηρίζει την χρονολόγηση του μνημείου είτε στην περίοδο της Καταλανοκρατίας (1311 -1423) είτε στην περίοδο της Βενετοκρατίας στην περιοχή των Λεχωνίων (1403 -1470). ¹²⁴

Βασικό επιχείρημα για την μεσαιωνική ταυτότητα του πύργου αποτελεί αρχικά το γεγονός ότι κατά την περίοδο της τουρκοκρατίας δεν θα υπήρχε η ανάγκη κατασκευής αμυντικού πύργου ή πύργου επισκοπήσεως στην περιοχή αυτή. Αντιθέτως, παρατηρούνται ομοιότητες στη σύγκριση αντίστοιχων μεσαιωνικών πύργων του ελλαδικού χώρου με βάση τα μορφολογικά και κατασκευαστικά τους στοιχεία. ¹²⁵ Σημείο σύγκλισης ανάμεσα στους πύργους αυτούς και στον πύργο του αγίου Λαυρεντίου αποτελεί η Καταλανική παρουσία στην περιοχή, καθώς οι Καταλανοί ανήγειραν κατά την περίοδο της εξουσίας του στον ελλαδικό χώρο αμυντικούς πύργους επισκοπήσεως γνωστούς ως «torres de la guarda». ¹²⁶ Την άποψη αυτή υιοθετεί και ο Κ. Λιάπης, ο οποίος ενισχύει την λατινικότητα του κτίσματος επισημαίνοντας στη μελέτη του «Τα παλιόκαστρα του Πηλίου» ότι η περιοχή έχει έντονα σημάδια λατινικής παρουσίας. ¹²⁷

7.1 Παλιόκαστρο στη «Θεοτόκο»/ Σηπιάς Άκρα

Στην ανατολική πλευρά του Πηλίου, απέναντι από το νησί της Σκιάθου, στο ακρωτήρι «Άγιος Γεώργιος» γνωστό με την ονομασία «Σηπιάς Άκρα», έχουν επισημανθεί λείψανα του βυζαντινού φρουρίου με την επωνυμία Παλιόκαστρο». Το φρούριο ήλεγχε κατά τον μεσαίωνα την παραθαλάσσια πορεία των πλοίων. Τα κατάλοιπα μιας αρχαίας πολιτείας έχουν οδηγήσει στην άποψη αυτή να ταυτίζεται με την αρχαία μαγνητική πόλη Σηπιάδα, κάτι που ωστόσο ακόμα δεν έχει αποδειχθεί επιστημονικά ούτε είναι αποδεκτό από την πλειονότητα των ερευνητών. Στη θέση «Παλιόκαστρο» βρέθηκαν νομίσματα των αυτοκρατόρων Κωνσταντίνου και Μαξιμίνου στην κατοχή των κατοίκων, ενώ στα βόρεια του ακρωτηρίου σε έναν κολπίσκο με το όνομα «Θεοτόκος» υπάρχουν λείψανα μιας εντυπωσιακού μεγέθους τρίκλιτης βασιλικής με δύο νάρθηκες και με ψηφιδωτά που

¹²³ Βλ. Λεωνιδοπούλου, *Αρχιτεκτονική*, 36-37 (υποσημ.246)

¹²⁴ Βλ. Παπαθανασίου, *Χρονικό*, 47

¹²⁵ Ως τέτοιοι πύργοι αναφέρονται και οι μεσαιωνικοί πύργοι της Ρούμελης, της Πέτρας, του Πύργου, του Θούριου, της Αμφίκλειας και της Λιλαίας. Βλ. Παπαθανασίου, *Χρονικό*, 48,49 (υποσημ.1)

¹²⁶ Εκτενής αναφορά στους πύργους αυτούς των Καταλανών στον μεσαιωνικό ελλαδικό χώρο γίνεται από τον Antonio Rubio y Lluch στο έργο «*Περί των Καταλανικών φρουρίων της ηπειρωτικής Ελλάδας*» Βλ. Παπαθανασίου, *Χρονικό*, 49 (υποσημ.2)

¹²⁷ Βλ. Λιάπης, *Παλιόκαστρα*, 382

ανάγονται στην πρώιμη χριστιανική εποχή, πριν το έτος 570 μ.Χ. Αναμφισβήτητη απόδειξη της σπουδαιότητας του φρουρίου αποτελεί η εύρεση ενός μικρού «θησαυρού» με τρία υπέρπυρα νομίσματα του Μανουήλ Α' Κομνηνού (1143 – 1180) στα ερείπια της εκκλησίας, εντός των προσκτισμάτων.

Όπως επισημαίνουν οι Β. Πέννα και Ι. Τουράτσογλου οι «θησαυροί» με υπέρπυρα νομίσματα από τον ελλαδικό χώρο έχουν εντοπιστεί σε περιοχές οι οποίες κατά την βυζαντινή εποχή χαρακτηρίζονταν από ιδιαίτερη οικονομική και δημογραφική ανάπτυξη και συχνά ανήκαν στην αυτοκρατορική δικαιοδοσία ή είχαν παραχωρηθεί από τον αυτοκράτορα σε συγγενικά πρόσωπα, είτε αποτελούσαν εκκλησιαστικές ή μοναστικές ιδιοκτησίες κάτι που σαφώς ίσχυε και στην περίπτωση των περιοχών του Πηλίου. Εκτός από τον θησαυρό των νομισμάτων του Κομνηνού, σημειώνεται και η εύρεση εντός της βασιλικής νομισμάτων του Λέοντος Ε', του Κωνσταντίνου Ζ', του Ιωάννη Τσιμισκή καθώς και μια «φόλλις» του Ιουστίνου Β' και Σοφίας, δηλωτικά ύπαρξης στη θέση ενός ακμαίου βυζαντινού οικισμού, ήδη από τη μέση βυζαντινή εποχή., του οποίου παραμένει μέχρι σήμερα άγνωστο.

8.1 Χορτόκαστρο

Κατά μήκος της κατεύθυνσης από την Μηλίνα προς το Βόλο, στον λόφο πριν φθάσει κανείς στο σημερινό χωριό Χόρτο, βρίσκονται τα κατάλοιπα φρουρίου και οικισμού της βυζαντινής περιόδου που ταυτίζεται πιθανότατα με την αρχαία Σπάλαθρα.¹²⁸ Σήμερα σώζονται τα ερείπια των τειχών που περιέβαλλαν το φρούριο και τον βυζαντινό οικισμό αλλά και τα ερείπια της βυζαντινής μονής του Αγίου Νικολάου. Εντός του σημερινού χωριού του Χόρτου αναφέρονται λείψανα παλαιοχριστιανικής βασιλικής με ψηφιδωτά δάπεδα.¹²⁹ Επιπλέον στο σημερινό ναό του Χόρτου υπάρχουν εντοιχισμένα αρχιτεκτονικά μέλη και μονόλιθοι βυζαντινοί κίονες ενός παλαιότερου ναού που σήμερα δεν σώζεται. Η ύπαρξη των βυζαντινών αυτών ερειπίων αλλά και η ανακάλυψη νομισμάτων του Μ. Κωνσταντίνου, είναι δηλωτικά της ακμής του οικισμού, τόσο τους παλαιοχριστιανικούς όσο και τους βυζαντινούς χρόνους.¹³⁰

¹²⁸ Για το «Χορτόκαστρο» βλ. Hild-Koder, *Βυζαντινή Θεσσαλία*, 109-110 ·Αβραμέα, 106·Γεωργιάδης 113-114·Λιάπης, *Παλαιοκάστρο*, 189-206.

¹²⁹ Βλ. Αβραμέα ,106· Γεωργιάδης,175.

¹³⁰ Βλ. Γιαννόπουλος , *Χριστιανικές αρχαιότητες*, 23-24.

9.1 Το κάστρο του Κεραμιδίου

Στο σημερινό χωριό κεραμίδι του ανατολικού Πηλίου βρίσκονται τα κτίσματα μιας παλαιάς ακρόπολης της πρώιμης βυζαντινής εποχής.¹³¹ Η ακρόπολη αυτή που ήταν κτισμένη σε ύψωμα βορείως του χωριού του Κεραμιδίου, έχει ταυτιστεί από τους ερευνητές με την αρχαία πόλη Κασθαναία που εξακολουθούσε να υπάρχει στην πρωτοβυζαντινή εποχή και στην οποία βρέθηκαν νομίσματα της εποχής των αυτοκρατόρων Νέρβα και Κωνσταντίνου.¹³² Από το κάστρο σήμερα δεν σώζονται παρά ερείπια τμήματα του αρχαίου τείχους.¹³³

Επίλογος

Με την παρούσα μελέτη έγινε μια προσπάθεια αναδρομής του αναγνώστη στα βυζαντινά χρόνια της Δημητριάδος, του Πηλίου και των ευρύτερων περιοχών τους με σεβασμό πάντα στα ιστορικά γεγονότα. Ξεκινήσαμε από τα πρώιμα στάδια της βυζαντινής εποχής αναλύοντας όσο το δυνατόν περισσότερο τα ιστορικά γεγονότα που συνέβαλλαν στην διαμόρφωση της περιοχής της Μαγνησίας και στην ιδιαίτερη άνθηση που γνώρισε ο μοναχισμός. Παράλληλα, έγινε μια καταγραφή των σημαντικότερων ναών και μοναστηριών με βάση την ιστορική τους σπουδαιότητα και τον βυζαντινό διάκοσμο που έφεραν. Κατ' εμέ δύο από τους ναούς που καταγράψαμε είναι ιδιαίτεροι και αξιοσημείωτοι: η Μονή Οξείας Επισκέψεως της Πανάγνου Θεομήτορος στη Μακρινίτσα και η Μονή των Παμμεγίστων Ταξιαρχών Μηλεών Πηλίου. Οι περισσότεροι ναοί και μονές που αναφέραμε είναι επισκέψιμες και διατηρητέες και αξίζουν την προσοχή των επισκεπτών.

¹³¹ Για το «Κάστρο» του Κεραμιδίου βλ. Λιάπης, *Παλαιόκαστρα*, 25-41.

¹³² Βλ. Γεωργιάδης, 218.

¹³³ Βλ. Λιάπης, *Παλαιόκαστρα*, 27.

Βιβλιογραφία

- Ferjancic: B. Ferjancic, «Οι Καταλανοί στη Θεσσαλία, 1306-1393» (μετ. Ευ. Παπαθανασίου), *Θεσσαλικό Ημερολόγιο* 12 (1987), 161-173.
- Hild-Koder, *Βυζαντινή Θεσσαλία*: Fr.Hild-J.Koder, « Η Βυζαντινή Θεσσαλία: οικισμοί-τοπωνύμια-μοναστήρια-ναοί», (μετ. Κ. Σπανού- Δ. Αγραφιώτη από το πρωτότυπο *Hellas und Thessalia* [Tabula Imperii Byzantini 1] , Βιέννη 1976), *Θεσσαλικό Ημερολόγιο* 12 (1987), 11-112.
- Hopf, Οι Σλάβοι: C.Hopf, *Οι Σλάβοι εν Ελλάδι: ανασκευή των θεωριών του Φαλμεράνερ*, Βενετία 1872.
- Miklosich – Muller, *Acta*: F. Miklosich – J. Muller, *Acta et Diplomata Graeca medii aevi Sacra et profana* (τ. I-IV) *Monasteriorum et Ecclesiarum Orientis* Βιέννη 1860-1890.
- Miller: W.Miller, *Ιστορία της Φραγκοκρατίας εν Ελλάδι (1204-1566)*, (μετ. Σπυρίδων Λάμπρος), Αθήνα 1909-1910.
- Καμινιάτης : *Ioannis Cantacuzeni eximperatoris historiarum libri iv* , I-III, εκδ. LSchopen [CSHB 5-7], Βόννη 1828-1832.
- Κεκαυμένος : “Raccomandazioni e consigli di un galantuomo” , εκδ. M.D Spadaro, *Hellenica* 2 (1998), 44 – 242.
- Αβραμέα: Α. Αβραμέα , *Η Βυζαντινή Θεσσαλία μέχρι το 1204. Συμβολήν εις την ιστορικήν Γεωγραφίαν*, Αθήνα 1974.
- Αβραμέα, *Εκχριστιανισμός*: Α. Αβραμέα , «Ο εκχριστιανισμός της Θεσσαλίας», *Θεσσαλικό Ημερολόγιο* 4 (1983) , 6-9 .
- Ανδρούδης, *Άγιος Λαυρέντιος*: Π. Ανδρούδης , « Βυζαντινά Γλυπτά από το Καθολικό της Μονής Αγίου Λαυρεντίου στο Πήλιο», (Πρακτικά επιστημονικής συνάντησης , Βόλος 15.3-18.3 2012) , *Αρχαιολογικό Έργο Θεσσαλίας και Στερεάς Ελλάδας* 4 [τ.Ι: *Θεσσαλία*] (2015) , 457-468.
- Ανδρούδης – Κοντογιαννοπούλου , *Βυζαντινά Γλυπτά*: Π. Ανδρούδης – Μ. Κοντογιαννοπούλου , « Βυζαντινά γλυπτά του 10^{ου} – 12^{ου} αιώνα σε ναούς του Πηλίου» , (αφιέρωμα Χριστιανικά Μνημεία της Μαγνησίας) *Εν Βόλω* 12 (2004) , 40-43 .
- Ασημακοπούλου: Π. Ασημακοπούλου – Ατζακά, *Παλαιοχριστιανική και βυζαντινή Μαγνησία*, Αθήνα 1982.
- Βελέτζας: Χ.Βελέτζας , *Το μοναστήρι της Άνω Ξενιάς* , Ι.Μ Άνω Ξενιάς , 2000.

Γεωργιάδης: Ν. Γεωργιάδης , *Θεσσαλία*, Βόλος 1894.

Γιαννόπουλος , *Μονή Ξενιάς*: Ν. Γιαννόπουλος , « Η Ιερή Μονή Ξενιάς εν Θεσσαλία», *Θεσσαλικά Χρονικά* 4 (1934) , σελ. 64-85.

Γιαννόπουλος, *Οι Δυο Αλμυροί*: Ν. Γιαννόπουλος , «Οι Δύο Μεσαιωνικοί Αλμυροί και οι νυν», *Επετηρίς Φιλ.Συλλ.Παρνασσός* 8 (1904) , 65-95.

Γιαννόπουλος , *Χριστιανικές αρχαιότητες*: Ν. Γιαννόπουλος , «Χριστιανικά αρχαιότητες εν Μαγνησία τη Θεσσαλική» *Δελτίον Ιστορικής και Εθνολογικής Εταιρείας Ελλάδος* 4 (1927), 14-24.

Γιαννόπουλος , *Χρονικό Σημείωμα*: Ν. Γιαννόπουλος , «Χρονικόν Σημείωμα Εκκλησιαστικού Βιβλίου της Μονής Ξενιάς», *Δελτίον Ιστορικής και Εθνολογικής Εταιρείας* (1892), 690-692.

Δούσμανης: Β. Δούσμανης , *Ιστορία της Θεσσαλίας από των αρχαιοτάτων χρόνων μέχρι των καθ' ημάς*, Αθήνα 1925.

Ζακυθινός , *Βυζαντινή Ιστορία*: Δ. Ζακυθινός , *Βυζαντινή Ιστορία 324-1071*, Αθήνα 1989.

Καμινιάτης: *Ioannis Caminiati de expugnatione Thessalonicae*, εκδ. G. Bohlig [CFHB 4], Βερολίνο 1973

Κεκαυμένος: “*Raccomandazioni e consigli di un galantuomo*”, εκδ. M.D. Spadaro, *Hellenica* 2 (1998), 44-242.

Κονιδάρης: Γ. Κονιδάρης «Δημητριάδος Μητρόπολις» *Θρησκευτική και Ηθική Εγκυκλοπαίδεια* 5 (1964), 1044-1048.

Κορδάτος: Γ. Κορδάτος, *Ιστορία της Επαρχίας Βόλου και Αγιάς*, Αθήνα 1960.

Κουλουράς: Γ.Κουλουράς, «Το κάστρο των Λεχωνίων», *Ιστοριογεωγραφικά* 8 (2000), 243-256.

Λεωνιδοπούλου, *Αρχιτεκτονική*: Ρ. Λεωνιδοπούλου Στυλιανού, *Ελληνική παραδοσιακή Αρχιτεκτονική-Πήλιο*, Αθήνα 1987.

Λεωνιδοπούλου, *Παρατηρήσεις*: Ρ. Λεωνιδοπούλου Στυλιανού, «Παρατηρήσεις στο Μοναστήρι του Αγίου Λαυρεντίου», *Δελτίον Χριστιανικής Αρχαιολογικής Εταιρείας* 9 (1979), 223-248.

Λιάπης, *Παλαιόκαστρα*: Κ.Λιάπης, *Τα Παλαιόκαστρα του Πηλίου*, Βόλος 2010.

Λιάπης, *Σελίδες*: Κ.Λιάπης, *Σελίδες απ' την ιστορία του Ανατολικού Πηλίου*, Αθήνα 1969.

Μαμαλούκος: Στ. Μαμαλούκος, *Η ναοδομία στη Μαγνησία κατά τη Μέση και την Υστερη Βυζαντινή περίοδο*, ανάπτυπο από τα Βυζαντινά 25, Θεσσαλονίκη 2005.

- Μπούρας-Μπούρα, *Ναοδομία*: Χ. Μπούρας-Λ. Μπούρα, *Η Ελλαδική ναοδομία κατά τον 12^ο αιώνα*, Αθήνα 2002.
- Νικονάνος, *Ναοί*: Ν. Νικονάνος, *Βυζαντινοί ναοί της Θεσσαλίας από τον 10^ο αιώνα έως την κατάκτηση της περιοχής από τους Τούρκους το 1939. Συμβολή στη βυζαντινή αρχιτεκτονική*, Αθήνα 1997.
- Νικονάνος, *Παρατηρήσεις*: Ν. Νικονάνος, «Παρατηρήσεις στην αρχιτεκτονική των βυζαντινών εκκλησιών της Μαγνησίας» *Θεσσαλικό Ημερολόγιο* 19 (1991), 3-32.
- Ντίνα, *Αρχαιότητες*: Α. Ντίνα, «Παλαιοχριστιανικές Αρχαιότητες στην παραλία των Φθιωτίδων Θηβών-Νέας Αγχιάλου» *Αρχαιολογικό Έργο Θεσσαλίας και Στερεάς Ελλάδας* 10 Θεσσαλία, Πρακτικά Επιστημονικής Συνάντησης (2006), 423-439.
- Ντίνα, *Δημητριάδα*: Α. Ντίνα, «Η Παλαιοχριστιανική Δημητριάδα και οι μετέπειτα αναφορές της» Αρχαία Δημητριάδα- Η διαδρομή της στο χρόνο. Πρακτικά Ημερίδας 9^{ης} Νοεμβρίου 1994. Δημοτικό Κέντρο Ιστορικών Ερευνών, Τεκμηρίωσης, Αρχείων και Εκθεμάτων Βόλου (1996), 112-158.
- Παπαθανασίου, *Δημητριάδα*: Απ. Παπαθανασίου, *Η Βυζαντινή Δημητριάδα (431-1204)*, Βόλος 1995.
- Παπαθανασίου, *Επανάσταση*: Απ. Παπαθανασίου «Η Επανάσταση των Ελλαδικών το έτος 727 και η συμμετοχή της βυζαντινής Θεσσαλίας», *Θεσσαλικό Ημερολόγιο* 30 (1996), 49-64.
- Παπαθανασίου, *Έτος*: Απ. Παπαθανασίου, «Έτος του Χριστού 896: Η καταστροφή της Δημητριάδας από Σαρακηνούς Πειρατές», *Θεσσαλικό Ημερολόγιο* 19 (1991), 81-96.
- Παπαθανασίου, *Κίνημα*: Απ. Παπαθανασίου «Το κίνημα του άρχοντα των Βελεγεζητών Σλάβων Ακάμηρου στη βυζαντινή Θεσσαλία του έτους 799 μ.Χ.», *Αρχαίο Θεσσαλικών Μελετών* 12 (1999), 58-83.
- Παπαθανασίου, *Μαγνησία*: Απ. Παπαθανασίου, *Η Μαγνησία και το Πήλιο στον ύστερο Μεσαίωνα (1204-1423)*, Βόλος 1998.
- Παπαθανασίου, *Μελισσηνοί*: Απ. Παπαθανασίου, *Οι Μελισσηνοί της Δημητριάδας, Κτήτορες Ι. Μονών*, Αθήνα 1989.
- Παπαθανασίου, *Μοναστήρια*: Απ. Παπαθανασίου, «Τα ονομαστά μοναστήρια της Οξείας Επισκέψεως της Πανάγνου Θεομήτορος και του Προφήτη Προδρόμου Νέας Πέτρας στην περιοχή και χώρα της Άνω Δρυανούβαινας (Μακρινίτσας και Πορταριάς) τα βυζαντινά χρόνια» *Πρακτικά Συνεδρίου Πορταριάς, Από τη Μοναστηριακή ζωή στα οργανωμένα χάσια και βακούφια-Μέσοι Χρόνοι Τουρκοκρατίας*, (2007) 18-45.

Παπαθανασίου, *Ξενιά*: Απ. Παπαθανασίου, «Το χρονικό της Ιεράς Μονής Παναγίας Άνω Ξενιάς», *Αχαΐοφθιωτικά (Πρακτικά Β' Συνεδρίου Αλμυριώτικων Σπουδών)* 2 (1997), 153-201.

Παπαθανασίου, *Πήλιο*: Απ. Παπαθανασίου, *Το Πήλιο Δεύτερο Άγιον Όρος της Ελλάδος στα Βυζαντινά Χρόνια*, Μακρινίτσα 2002.

Παπαθανασίου, *Χρονικό*: Απ. Παπαθανασίου, *Το Χρονικό του Αγίου Λαυρεντίου 14^{ος}-19^{ος} αιώνες*, Αθήνα 2006.

Παπαχατζής: Ν. Παπαχατζής, *Η περιοχή του Βόλου από άποψη ιστορική και αρχαιολογική*, Βόλος 1946.

Σαββίδης, *Καμμούτζης*, Α.Γ.Κ. Σαββίδης, «Το κίνημα του Μανουήλ Καμμούτζη στη βορειοδυτική Μακεδονία και Θεσσαλία στις αρχές του 13^{ου} αιώνα», *Θεσσαλικό Ημερολόγιο* 12 (1987), 145-157.

Σαββίδης, *Λατινοκρατία*, Α.Γ.Κ. Σαββίδης, «'Λατινοκρατία'-'Φραγκοκρατία' μετά το 1204» στο ο Ύστερος Μεσαιωνικός Κόσμος (11^{ος} -16^{ος} αιώνες): Βυζάντιο, μεσαιωνική Δύση, Ανατολή και Ισλάμ, Βαλκάνια και σλάβοι, επιμ. Ν. Νικολούσης (2007), 201-225.

Σαββίδης, *Notes*: Α.Γ.Κ. Σαββίδης, «Notes on Edessa/Vodena/Wodina, Volos/Golosh/Kuluz and Zakynthos/Zante/Zaklise in the Byzantine and Turkish domination periods», *Mesogeios* 5 (1999), 79-85.

Σαββίδης, *Προβλήματα*, Α.Γ.Κ. Σαββίδης, «Τα προβλήματα για την Οθωμανική κατάκτηση και την εξάπλωση των κατακτητών στο θεσσαλικό χώρο», *Θεσσαλικό Ημερολόγιο* 28 (1995), 33-64.

Σαββίδης, *Σγουρός*, Α.Γ.Κ. Σαββίδης, «Ο Λέων Σγουρός στη Λάρισα το 1204», *Πρακτικά Α' Συνεδρίου Λαρισαϊκών Σπουδών* (1992), 55-69.

Σισυλιάνος: Δ.Κ. Σισυλιάνος, *Η Μακρινίτσα και το Πήλιον: Ιστορία-Μνημεία-Επιγραφαι*, Αθήνα 1939.

Σκυλίτζης : *Ioannis Scylitzae synopsis historiarum* ,εκδ. J. Thurn [CFHB 5], Βερολίνο 1973.

Τσοποτός, *Παγασητικός*: Δ. Τσοποτός, *Ο Παγασητικός κόλπος κι ο Βόλος, Αναίρεσις των περί εγκαταστάσεως Σλάβων αστήρικτων ισχυρισμών*, Αθήνα 1930.

Χατζηγιάνης: Ν. Χατζηγιάνης, «Συμπληρωματικές παρατηρήσεις στο βυζαντινό ναό του Αγίου Λαυρεντίου», *Θεσσαλικό Ημερολόγιο* 21 (1992), 49-80.

Ηλεκτρονική Βιβλιογραφία

<http://www.impt.gr>

<http://www.imd.gr>

<http://www.diakonima.gr>

<http://www.infopelion.gr>

<http://www.discoverpelio.com>

<http://www.dimosvolos.gr>

<http://www.efamag.gr>